

NUSIKALSTAMUMO PREVENCIJOS LIETUVOJE CENTRAS

**VAIKŲ IR JAUNIMO
NEUŽIMTUMO IR NUSIKALTIMŲ
PREVENCIJA**

Situacijos analizė ir metodinės rekomendacijos

Darbas parengtas Teisės institute
tarpžinybinės darbo grupės,
užsakius ir parėmus
Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centrui

Vilnius 2000

UDK 343.8 – 053.2(474.5)

Nu 36

Bendrautoriai:

Gintautas Sakalauskas (grupės vadovas)	
	(Įvadas, I.2., II.1., II.2., III.1., III.3.5., III.5., III.6.)
Svetlana Gečėnienė	(II.5., III.2.)
Boguslavas Gruževskis, Bronė Čėsnaitė	(I.2., II.1.2., III.3.1., III.3.4.)
Vaidas Kalpokas	(I.1.4., III.3.1.)
Ilna Michailovič	(II.4.)
Audra Mikalauskaitė	(III.5.)
Jolanta Šliužienė	(I.1.2., III.3.4.)
Aldevinas Antanas Švedas	(I.2., III.3.2.4., III.4.)
Ligita Vaicekauskaitė	(I.1.3., II.3., III.3.2.1.–3.2.3., III.3.3., III.4.)
Danutė Veličkienė	(I.1.1., III.2.)

Darbo konsultantas Teisės instituto direktorius Antanas Dapšys

Darbo recenzentė doc. dr. Genovaitė Babachinaitė

ISBN 9986 – 9250 – 1 – 0

Turinys

IVADAS	7
I. SITUACIJOS ANALIZĖ	11
1. VAIKŲ IR JAUNIMO NUSIKALSTAMUMO BEI JŲ NEUŽIMTUMO ANALIZĖ	11
1.1. Vaikų ir jaunimo nusikalstamumo būklė 1996–1998 m.	11
1.2. Jaunimo užimtumas ir nedarbas 1996–1998 m.	21
1.2.1. Jaunimo užimtumas ir nedarbas, darbo jėgos tyrimų duomenimis	21
1.2.2. Jaunimo padėtis darbo rinkoje, Respublikinės darbo biržos duomenimis	22
1.3. Kitoks (ne darbo rinkoje) vaikų ir jaunimo užimtumas	34
1.3.1. Ikimokyklinis ugdymas	34
1.3.2. Mokyklinis ugdymas	35
1.3.3. Papildomasis ugdymas	36
1.3.4. Profesinis mokymas	42
1.4. Tyrimo (apklausos) duomenų kriminologinė analizė	42
2. PAGRINDINĖS IŠVADOS IR SPREŠTINOS PROBLEAMOS	56
II. PAGRINDINĖS VAIKŲ IR JAUNIMO NEUŽIMTUMO IR NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS KRYPTYS	60
1. BENDROSIOS PREVENCIJOS PRIELAIDOS	60
2. TEISĖS AKTAI, REGLAMENTUOJANTYS VAIKŲ IR JAUNIMO UŽIMTUMĄ IR NUSIKALTIMŲ PREVENCIJĄ, JŲ TOBULINIMO IR ĮGYVENDINIMO KRYPTYS	67
3. PROGRAMOS IR PRIEMONĖS, JŲ ĮGYVENDINIMAS	78
4. INSTITUCIJŲ, ATSAKINGŲ UŽ VAIKŲ IR JAUNIMO UŽIMTUMĄ IR NUSIKALTIMŲ PREVENCIJĄ, FUNKCIJŲ IR VEIKLOS ANALIZĖ BEI TOBULINIMO KRYPTYS	87

5. PREVENCIJOS PRIEMONIŲ VEIKSMINGUMO UŽTIKRINIMAS. UŽSIENIO ŠALIŲ PATIRTIS	100
5.1. Prevencinių priemonių projektas kaip dabartinė nusikaltimų prevencijos organizavimo ir valdymo forma.....	100
5.2. Pirmasis projekto tipas. Prevencinių priemonių projekto kūrimo ir įgyvendinimo ypatumai	106
5.2.1. Pirmojo projekto tipo apibūdinimas.....	106
5.2.2. Prevencinio projekto tikslų nustatymas.....	109
5.2.3. Priemonių pasirinkimas.....	112
5.2.4. Projekto vykdymas.....	114
5.2.5. Grįžtamasis ryšys – prevencijos rezultatų kontrolė	114
5.3. Antrasis projekto tipas. Prevencinių priemonių projekto kūrimo ir įgyvendinimo ypatumai	88
5.3.1. Pirminis visuomeninės grupės aktyvinimas	117
5.3.2. Visuomeninės organizacijos, kurios tikslas – organizuoti ir koordinuoti prevencinių priemonių projekto rengimą ir diegimą, kūrimas	119
5.3.3. Prevencinių priemonių projekto rengimas.....	120
5.3.4. Prevencinių priemonių projekto įgyvendinimas.....	123

III. SPECIALIOJI PREVENCIJA. METODINĖS

REKOMENDACIJOS	125
1. BENDROS METODINĖS NUOSTATOS	125
2. INFORMACINIS ANALITINIS DARBAS	129
3. VAIKŲ IR JAUNIMO NEUŽIMTUMO IR NUSIKALSTAMUMO PRIEŽAŠČIŲ ŠALINIMAS PAGRINDINĖSE VAIKO/JAUNUOLIO UGDYMO SRITYSE	133
3.1. Vaikas ir šeima.....	133
3.2. Vaikas ir ugdymo institucijos.....	141
3.2.1. Ikimokyklinio ugdymo problemų sprendimas.....	141
3.2.2. Mokyklinio ugdymo problemų sprendimas.....	143
3.2.3. Papildomasis ugdymas	146
3.2.4. Policija ir teisinis švietimas	149
3.3. Vaikas ir neformali aplinka.....	160
3.3.1. Bendraamžiai.....	160
3.3.2. Saviraiška (laisvalaikis).....	163
3.4. Vaikai, jaunimas ir darbas.....	165
3.5. Vaikas ir žiniasklaida	171

4. POLICIJOS INSTITUCIJŲ VEIKLA, SPRENDŽIANT VAIKŲ IR JAUNIMO NEUŽIMTUMO IR NUSIKAL- TIMŲ PREVENCIJOS PROBLEMAS	176
5. GLOBOS IR PATAISOS (PRIEŽIŪROS) ĮSTAIGŲ VEIKLA, SPRENDŽIANT VAIKŲ IR PAAUGLIŲ UŽIMTUMO IR NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS PROBLEMAS.....	183
6. NEUŽIMTUMAS IR VAIKO TEISIŲ APSAUGA.....	191
7. NEVYRIAUSYBINIŲ ORGANIZACIJŲ VAIDMUO, SPRENDŽIANT VAIKŲ IR JAUNIMO NEUŽIMTUMO IR JŲ NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS PROBLEMAS.....	193
PASIŪLYMAI ATSAKINGOMS INSTITUCIJOMS.....	
REZIUOMĖ	196
SUMMARY	156
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	156

IVADAS

Vaikų ir jaunimo nusikalstamas elgesys yra negatyvus reiškinys, su kuriuo susiduria kiekviena visuomenė. Šiam reiškiniui riboti kuriamos moksliskai pagrįstos koncepcijos, steigiamos institucijos, sudarančios vientisą sistemą ir skatinančios socialiai priimtina vaikų ir jaunimo veiklą, apribojančios ir slopinančios socialiai nepriimtino elgesio apraiškas. Socialinio elgesio formoms būdingas kompleksinis sąlygotumas, t. y. žmogaus elgesys priklauso ne vien nuo asmens, bet ir nuo jį supančių socialinių darinių (šeimos, draugų, institucijų ir kt.). Taigi, siekiant paveikti žmogaus elgesį, būtina daryti įtaką ne tik jam pačiam, bet ir visai jį supančiai aplinkai.

Atkūrus Lietuvos Respubliką, vaikus ir jaunimą į socialiai naudingą vaidmenį orientuojanti sistema yra kuriama iš naujo, ieškoma efektyviausių veiklos formų (žr. II.4. skyrių). Šiame leidinyje užimtumo požiūriu mėginama išvelgti besiformuojančios sistemos kontūrus, analizuojama esama situacija ir pateikiamos rekomenduotinos sistemos komponentų veiklos kryptys. Tikimės, kad mūsų atliktas darbas supažindins valstybinių ir nevalstybinių institucijų darbuotojus (mokytojus, policininkus, socialinius darbuotojus/pedagogus, kitus asmenis, dirbančius su vaikais ir jaunimu), taip pat įvairių specialybių studentus su esama vaikų ir jaunimo nusikalstamumo bei jų užimtumo padėtimi, padės pastebėti, analizuoti ir spręsti kai kurias iškylančias problemas, suteiks impulsą naujoms iniciatyvoms organizuojant užimtumą.

Šis darbas parengtas darbo grupės, sudarytos prie Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro, dalyvaujant Teisės instituto (*G. Sakalauskas, S. Gečėnienė, I. Michailovič, V. Kalpokas*), Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos (*A. Švedas, D. Veličkienė*), Švietimo ir mokslo ministerijos (*L. Vaicekauskaitė*), Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (*J. Šliužienė, A. Mikalauskaitė*), Darbo ir socialinių tyrimų instituto (*B. Gruževskis, B. Čėsnaite*) atstovams vykdant Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinę programą. Pažymėtina, jog šis tyrimas yra tik vienas iš daugelio, dar numatytų šioje programoje. Jis yra pirmasis ir tuo unikalus, tačiau dėl to jo rašymas sukėlė ir daug sunkumų, nes buvo praskinamas naujas kelias – ir tiriamojo objekto atžvilgiu, ir tarpžinybinio bendradarbiavimo srityje.

Bendras darbas ir pastebėtos problemos leido suformuluoti atsakingoms institucijoms siūlymus, kaip galėtų būti gerinama esama situacija. Šie siūlymai pateikiami darbo pabaigoje.

Darbe yra vartojama nemažai specifinių sąvokų, todėl aiškumo dėlei tikslinga jas apibrėžti jau įvade, pateikiant kai kurias su šių sąvokų formulavimu susijusias problemas. Pažymėtina, kad visuotinio sutarimo dėl pateikiamų sąvokų nėra, todėl kituose šaltiniuose jos gali būti apibrėžiamos arba suprantamos kitaip.

"Vaikai" pagal Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 1 straipsnį ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2 straipsnį yra suprantami kaip asmenys iki 18 metų.

"Jaunimas", remiantis Lietuvos Respublikos Seimo priimta Jaunimo politikos koncepcija, yra asmenų grupė nuo 16 iki 29 metų amžiaus, tačiau šiame darbe, rašydami apie jaunimą, turime mintyje asmenis nuo 16 iki 25 metų, nes būtent toks amžius yra ypač svarbus kriminologiniu ir užimtumo požiūriu.

"Nepilnamečiai", remiantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 11 straipsniu, yra asmenys nuo 14 iki 18 metų. Baudžiamosios teisės prasme asmenys iki 14 metų vadinami *"mažamečiais"*. Šiame darbe *"nepilnamečių"* sąvoka kai kuriose dalyse yra pakeista *"vaikų"* arba *"jaunuolių"* sąvokomis, nes, viena vertus, baudžiamojoje teisėje suformuluota „nepilnamečių“ sąvoka yra per siaura šiam darbui, kita vertus, ši sąvoka kasdienėje vartosenoje jau pati savaime gali turėti „neigiamą krūvį“, lyg ir neigiamai charakterizuodama jauną asmenį.

"Užimtumas" suprantamas kaip žmogaus socialiai priimtino aktyvumo ar pasyvumo būseną. Šiame darbe ši sąvoka traktuojama pačia plačiausia prasme ir nėra vertinama vien tik ekonominiu požiūriu, kaip atlygintinas darbas. Vaikų iki 16 metų pagrindinis užimtumas yra mokslas, taip pat laisvalaikio praleidimas, gebėjimų bei įgūdžių lavinimas įvairioje popamokinėje veikloje ir pan. Pagrindinė jaunimo užimtumo forma yra tiek mokymasis, tiek darbas, tačiau šiuo atveju svarbios ir kitos minėtos užimtumo formos.

"Nesimokantis vaikas" – tai vaikas iki 16 metų amžiaus, neturintis galimybės arba vengiantis mokytis.

"Nesimokantis ir nedirbantis vaikas" – vaikas nuo 16 iki 18 metų, neturintis galimybės arba vengiantis mokytis ar dirbti.

“*Neužimtas vaikas ar jaunuolis*” – vaikas arba jaunuolis, kuris dėl įvairių subjektyvių ar objektyvių priežasčių nesimoko ir (ar) nedirba, arba negali socialiai priimtinais praleisti laisvalaikio po pamokų ar darbo.

“*Bedarbiai iki 18 metų*” – papildomas užimtumo garantijas turintis darbo biržose užregistruoto jaunimo kontingentas, t. y. jaunimas, tik pradantis darbinę veiklą ir dažniausiai neturintis profesinio pasirengimo.

“*Darbo rinka*” – darbo jėgos pardavimo ir pirkimo ekonominių santykių sistema, kurioje formuojasi darbo pasiūla ir paklausa bei jos kaina – darbo užmokestis.

“*Papildomos užimtumo garantijos*” – Bedarbių rėmimo įstatyme tam tikroms gyventojų grupėms numatyti privalumai, naudojantis darbo biržos teikiamomis paslaugomis (įdarbinimas, profesinis mokymas, perkvalifikavimas ir pan.).

“*Nusikaltimas*” – veika (veikimas arba neveikimas), už kurią numatyta baudžiamoji atsakomybė.

“*Administracinis teisės pažeidimas (nusižengimas)*” – veika, už kurią numatyta administracinė atsakomybė.

“*Teisės pažeidimas*” – teisei priešinga veika.

“*Nusikalstamumas*” – socialinis teisinis reiškiny, pasireiškiantis kaip nusikaltimų, padarytų tam tikroje teritorijoje per tam tikrą laiką, visuma.

“*Nusikalstamumo kontrolė*” – kriminogeninės situacijos valdymas, siekiant mažinti nusikalstamumą ir jo daromą socialinę žalą.

“*Nusikaltimų prevencija*” – nusikalstamumo kontrolės forma, vykdoma siekiant šalinti nusikaltimų priežastis ir sąlygas.

Nusikaltimų prevencija gali būti skirstoma į *bendrają* (nukreiptą į pagrindinių nusikalstamumui sąlygas sudarančių veiksnių šalinimą arba jų įtakos sumažinimą), *specialiąją* (nukreiptą į tam tikrų rizikos asmenų grupes, kurie, kaip manoma, yra linke pažeisti įstatymus, bei pozityvios mikroaplinkos formavimą) ir *individualiąją* (darbas su asmenimis, kurie jau padarė nusikaltimus, siekiant apsaugoti juos nuo nusikaltimų kartojimo). Nors dažnai plačiojoje visuomenėje nusikaltimų prevencija yra suprantama vien tik kaip potencialių nusikaltėlių įbauginimas bausmės grėsme, baudžiamuoju persekiojimu ir nubaudimu (*negatyvioji bendroji prevencija*), kriminologai išskiria ir *integratyviąją (pozityviąją) bendrają prevenciją*, kurios esmė yra

visuomenės “ištikimybės” teisei ir pasitikėjimo teise palaikymas ne bauginimu, bet racionaliomis politinėmis, socialinėmis, ekonominėmis ir teisinėmis priemonėmis. Specialioji prevencija taip pat skirstoma į *negatyviąją* (bauginimas) ir *pozityviąją* (resocializacija).

Darbe panaudoti statistiniai duomenys yra gauti iš Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Respublikinės darbo biržos prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.

Analizuojant vaikų ir jaunimo neužimtumą bei jų nusikalstamą elgesį, kaip empirinė medžiaga pateikti 1997 metais Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos, Vaiko teisių apsaugos tarnybos prie Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos bei Teisės instituto iniciatyva atlikto sociologinio (anketinio) tyrimo, skirto vaikų neužimtumo bei jų nusikalstamumo problemoms, rezultatai. Tyrimo tikslas buvo surinkti informaciją apie neužimtus bei nusikalstančius vaikus ir išanalizuoti šių neigiamų reiškinių priežastis bei sąlygas. Būtent šis tyrimas ir paskatino išsamiau paanalizuoti aptariamą problemą, pateikti galimas jos sprendimo kryptis.

Šiame leidinyje vartojant vyriškąją tam tikrų žodžių giminę (pvz., jaunuoliai, teisės pažeidėjai, nedirbantys ir nesimokantys, neužimti bei kt.) mintyje turima tiek vaikinai, tiek merginos, išskyrus tuos atvejus, kai kalbama apie specifines vaikinių ar merginų problemas.

Šio darbo bendraautorai nuoširdžiai dėkoja darbo konsultantui Teisės instituto direktoriui Antanui Dapšiui už vertingas pastabas ir pasiūlymus, taip pat miestų ir rajonų Vaiko teisių apsaugos tarnybų darbuotojams ir nepilnamečių reikalų inspektoriams, platinusiems ir pildžiusiems tyrimo anketas.

I. SITUACIJOS ANALIZĖ

1. VAIKŲ IR JAUNIMO NUSIKALSTAMUMO BEI JŲ NEUŽIMTUMO ANALIZĖ

1.1. Vaikų ir jaunimo nusikalstamumo būklė 1996–1998 m.

Vaikų ir jaunimo nusikalstamumas yra sudėtinė ir ypač specifinė bendro nusikalstamumo dalis. Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, per analizuojamą laikotarpį registruotas nepilnamečių nusikalstamumas mažėjo: 1996 m. – 5 348, 1997 m. – 5 278, 1998 m. – 4 977 nusikaltimai. Per šiuos metus vaikų nusikaltimų skaičius sumažėjo beveik 7 procentais,¹ tačiau dėl didelio šio reiškinio latentiškumo darytina prielaida, kad statistika tik iš dalies atspindi realią padėtį. Nusikalstamumo statistika labai priklauso nuo gyventojų pranešimų apie nusikaltimus ir nuo nusikalstamumo kontrolės intensyvumo, todėl nusikalstamumo lygio nedidelis sumažėjimas ar padidėjimas tam tikrais metais nebūtinai atspindi ilgalaikę tendenciją bei realią padėtį.

Mažėjo ne tik absoliutūs skaičiai, bet ir bendro nusikaltimų skaičiaus lyginamoji dalis: 1996 m. – 19,0 proc., 1997 m. – 16,2 proc., 1998 m. – 15,7 proc.

10 tūkstančių 14–17 m. amžiaus gyventojų 1996 m. teko 256 nusikaltimai, 1997 m. – 250, 1998 m. – 236.

Mažėjo ir vaikų padarytų sunkių nusikaltimų skaičius. 1998 m., palyginti su 1996 m., jis sumažėjo daugiau nei penktadaliu, o jų lyginamoji bendro nepilnamečių padarytų nusikaltimų skaičiaus dalis – 4,5 proc. ir sudarė 22,9 proc. Deja, jų lygis išliko aukštas. Per šiuos trejus metus sumažėjo tyčinių nužudymų (17,8 proc.), išžagininimų (27,5 proc.) ir chuliganizmo atvejų (26,9 proc.), tačiau 39,1 proc. padaugėjo turto prievartavimo atvejų, nemažėja plėšimų ir tyčinių sunkių kūno sužalojimų skaičius.

¹ 1999 m. situacija pasikeitė: užregistruota 5 070 nepilnamečių padarytų nusikaltimų (+1,9 proc.), per 2000 m. 9 mėnesius – 4 206 nusikaltimai (442 nusikaltimais daugiau nei per tą patį 1999 m. laikotarpį).

Didžiausią nepilnamečių nusikaltimų dalį, kaip ir ankstesniais metais, sudarė vagystės – vidutiniškai apie 70 proc. Tarp šių nusikaltimų ypač paplitusios vagystės, įsibraunant į gyvenamąją patalpą (nuo 14 iki 20 proc.), transporto priemonių vagystės (apie 12 proc.) bei vagystės iš parduotuvių ir prekybos įmonių (apie 8 proc.).

Būtent turtinių nusikaltimų sumažėjimas beveik dešimtadaliu ir lėmė bendrą nepilnamečių nusikalstamumo mažėjimą.

Per šiuos trejus metus beveik trečdaliu sumažėjo neblavių vaikų padarytų nusikaltimų, o jų lyginamoji dalis iš bendro nepilnamečių nusikaltimų skaičiaus sumažėjo nuo 20,5 proc. 1996 m. iki 15,4 proc. 1998 m.

Kaip ir ankstesniais metais, daugiau nei pusę (57 proc.) visų nusikaltimų nepilnamečiai padarė grupėmis. Tačiau per analizuojamus trejus metus jų skaičius sumažėjo 13 proc. Rečiau vaikai nusikalto kartu su suaugusiais asmenimis. Pažymėtina ir tai, kad per šį laikotarpį mažėjo nepilnamečių įtraukimo į nusikalstamą veiklą ar girtavimą atvejų. 1998 m., palyginti su 1996 m., jų skaičius sumažėjo beveik penktadaliu.

Analizuojamuoju laikotarpiu mažėjo vaikų padarytų pakartotinių nusikaltimų – beveik 15 proc., tačiau jų lygis iš bendro nepilnamečių nusikaltimų skaičiaus išliko aukštas – apie 30 proc., o kai kuriuose šalies miestuose ir rajonuose registruotas sistemingas tokių nusikaltimų skaičiaus didėjimas (pvz., Vilniaus r. – 9,8 karto, Akmenės r. – 5 kartus, Plungės r. – 3,4 karto, Joniškio, Kauno, Pakruojo r. – daugiau nei du kartus).

Daugėjo vaikų narkomanų padarytų nusikaltimų: nuo 8 – 1996 m. iki 17 – 1998 m. Vis dažniau nusikalsta apsvaigę nuo narkotikų vaikai. 1996 m. tokių nusikaltimų buvo užregistruota 14, 1997 m. – 16, 1998 m. – 24.

Analizuojamuoju laikotarpiu nusikaltimų, padarytų viešosiose vietose, skaičius padidėjo 23 proc. ir jie sudarė penktadalį visų vaikų padarytų nusikaltimų.

Nusikaltusių nepilnamečių skaičius per šiuos trejus metus išliko beveik stabilus. 1996 m. nusikalto 3 408 vaikai, 1997 m. – 3 313, 1998 m. – 3 322.² Iš bendro nusikaltusių asmenų skaičiaus vaikai

² 1999 m. užregistruoti 3 339 nepilnamečiai, padarę nusikaltimus. Per 2000 m. 6 mėnesius – 1 875 nepilnamečiai (167 nepilnamečiais daugiau nei per tą patį 1999 m. laikotarpį).

sudarė daugiau nei dešimtadalį, tarp kurių trečdalis – 14–15 metų amžiaus. Pastarųjų skaičius, nors ir neženkliai, bet kasmet didėja.

Daugėjo vaikų, padariusių visuomenei pavojingas veikas iki to amžiaus, kuriam suėjus, pagal įstatymą yra galima baudžiamoji atsakomybė. 1996 m. 1 379 vaikams dėl amžiaus stokos buvo atsisakyta kelti baudžiamąją bylą, iš jų 13,5 proc. sudarė vaikai iki 10 metų, 1998 m. – 1 434 (+ 4 proc.), iš jų vaikai iki 10 metų sudarė 16,9 proc. (+ 3,4 proc.).

Nuolat daugėjo nusikaltusių vidurinių mokyklų moksleivių. Per šiuos trejus metus jų skaičius padidėjo daugiau nei dešimtdaliu ir jie sudarė beveik trečdalį visų nusikaltusių nepilnamečių.

1998 metais registruotas **nedirbančių, nesimokančių** vaikų nusikalstamumo mažėjimas. 1998 m., palyginti su 1996 m., tokių nusikaltimų skaičius sumažėjo beveik 8 proc., tačiau, kaip ir anksčiau, jie sudarė didžiąją (54–59 proc.) vaikų padarytų nusikaltimų dalį.

Ženkliai neužimtų vaikų nusikaltimų skaičius sumažėjo Kaune, Klaipėdoje, Panevėžyje, Alytaus, Anykščių, Biržų, Kelmės, Pasvalio, Kretingos, Skuodo, Utenos ir Vilkaviškio rajonuose.

Mažėjo ir nedirbančių, nesimokančių vaikų, padariusių nusikaltimus, skaičius: 1996 m. nusikalto 1 754 socialiai neužimti nepilnamečiai (51,6 proc. visų nusikaltusių vaikų), o 1998 m. – 1 406 (42,3 proc. visų nusikaltusių vaikų). Deja, Visaginė, Joniškio, Jurbarko, Kaišiadorių, Marijampolės, Šiaulių ir Vilniaus rajonuose nusikaltusių nedirbančių, nesimokančių vaikų skaičius nuolat didėjo.

Nedirbančių, nesimokančių nepilnamečių nusikalstamumui būdingos tos pačios tendencijos kaip ir nepilnamečių nusikalstamumui apskritai. Maždaug 70 proc. šių vaikų padarytų nusikaltimų sudaro vagystės, tarp kurių dominuoja privataus turto vagystės. Apie penktadalį visų minėtos kategorijos vaikų padarytų nusikaltimų yra padaryti viešosiose vietose. Reikia konstatuoti, kad socialiai neužimti vaikai viešosiose vietose nusikalsta rečiau nei užimti. Nusikaltimų, padarytų viešose vietose, lyginamoji bendro visų vaikų padarytų nusikaltimų skaičiaus dalis sudaro 27,2 proc., o tarp nedirbančių nepilnamečių minėti nusikaltimai sudaro 23,5 proc. Ypač nepalankiai nedirbančių, nesimokančių nepilnamečių nusikalstamumo būklė viešosiose vietose klostosi Vilniuje, Šiauliuose, Visaginė, Marijampolėje, Mažeikių, Panevėžio, Radviliškio, Ukmergės ir Varėnos rajonuose.

Beje, juose buvo stebimas ir nusikaltimų, padarytų gatvėse, daugėjimas.

Daugėjo atvejų, kai nusikalto niekuo neužimti vaikai narkomanai. Didžiausias nedarbingų, nesimokančių nepilnamečių, vartojančių narkotikus, nusikalstamumas pastaraisiais metais registruojamas Klaipėdoje.

Tarp neužimtų vaikų mažėja neblaivių vaikų padarytų nusikaltimų skaičius. Tačiau nedarbingys, nesimokantys vaikai nusikalsta neblaivūs dažniau nei užimti. Jų padaryti nusikaltimai iš bendro neužimtų vaikų padarytų nusikaltimų skaičiaus sudarė 16,3 proc., o neblaivių užimtų vaikų – 14,4 proc. 1998 m. mažėjo ir vaikų pakartotinis nusikalstamumas. Tačiau anksčiau teisti nedarbingys, nesimokantys nepilnamečiai pakartotinai nusikalto dažniau nei užimti vaikai. Jų padaryti pakartotiniai nusikaltimai iš bendro nedarbingų, nesimokančių nepilnamečių padarytų nusikaltimų skaičiaus sudarė beveik 40 proc., o tarp užimtų vaikų – 30,9 proc.

Apibendrinant vaikų nusikalstamumo būklę 1996–1998 m. tenka konstatuoti:

- nors buvo fiksuojamas nusikaltimų skaičiaus mažėjimas, tačiau nusikalstamumo būklė išliko gana sudėtinga;
- sudėtinga buvo vaikų nusikalstamumo būklė viešosiose vietose;
- vis dažniau visuomenei pavojingas veikas padaro nepilnamečiai, neturintys amžiaus, kuriam suėjus pagal įstatymą yra galima baudžiamoji atsakomybė, ypač vaikai iki 10 metų amžiaus;
- kasmet daugėja ne tik nusikaltimus, bet ir kitus teisės pažeidimus padariusių moksleivių skaičius;
- daugiau nei pusę vaikų padarytų nusikaltimų padaro nedarbingys, nesimokantys vaikai.

Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos požiūriu yra svarbu nustatyti nusikalstamumo, kaip socialinio proceso, mechanizmo veikimą bei tuos visuomeninius santykius, kurie suteikia galimybę egzistuoti nusikaltimų padarymo priežastims ir sąlygoms. Būtų galima išskirti šias pagrindines socialines problemas, glaudžiai susijusias su vaikų nusikalstamu elgesiu:

1. *Nepalanki šeimos socialinė padėtis.* Vykstant esminiams pokyčiams šalies ekonominėje sistemoje pereinama prie naujų eko-

nominių santykių. Šis procesas dažnai yra skausmingas didžiajai daliai gyventojų, kurie nuskursta arba yra priversti dirbti tokį darbą, kuris atima didžiąją dalį laiko, t. y. dirbama bendravimo su vaikais sąskaita. Tėvams nelieka arba lieka mažai laiko auklėti, prižiūrėti savo vaikus, domėtis jų interesais, pomėgiais bei laisvalaikiu, kontroliuoti jų elgesį. Tėvų dėmesio stoka neretai sudaro sąlygas vaikams nusikalsti. Siekiant išvengti šių negatyvių reiškinių būtina užtikrinti vaikams saugų šeimyninį gyvenimą.

2. ***Vaikų nepriežiūra.*** Tai – vaiko teisių, teisėtų interesų, būtiniausių poreikių neužtikrinimas, ypač būdingas turinčioms socialinių problemų šeimoms, kuriose dažnai vyksta konfliktai, neretai smurtaujama ir prieš vaikus, juntamas nuolatinis materialinis nepriteklis, dažnai girtaujama. Minėti neigiami veiksniai skatina, taip pat gali ir tiesiogiai lemti vaikų, gyvenančių tokiose šeimose, asocialų elgesį.
3. ***Mokslo ir išsilavinimo prestižo nuosmukis bei tradicinės vertybinės orientacijos kaita.*** Pastaraisiais metais nemažai vaikų nelanko mokyklos, nenori įgyti vidurinio mokslo. Tai iš dalies lemia ir pačios mokyklos problemos – nesugebėjimas suteikti mokiniams saugumo ir skatinti smalsumą, iniciatyvą, saviraišką, kūrybiškumą ir pan. Kita vertus, ne visi vaikai sugeba integruotis į mokyklos gyvenimą. Be to, pastaruoju metu jaunimas vis rečiau pripažįsta nusistovėjusias vertybes, autoritetus, dažniau viską linkęs materializuoti, o nemaža dalis vaikų yra susidariusi nuostata, kad materialinę gerovę galima susikurti be išsilavinimo, nedirbant, t. y. nelegaliais būdais.
4. ***Vaikų neužimtumas.*** Viena iš pagrindinių neužimtumo priežasčių – bedarbiystė. Vaikams ir jaunimui, neturintiems kokybiško išsilavinimo, labai sunku susirasti darbą. Darbo biržos nepajėgios patenkinti visų poreikių, o nepilnamečių kvotos darbo biržose neatitinka realių poreikių. Be to, nepilnamečiai nenoriai yra priimami į darbą, kadangi jie profesiniu atžvilgiu yra blogai parengti, neturi darbo praktikos, juolab kad ir suaugusiam asmeniui įsidarbinti šiais laikais yra ganėtinai sunku.
5. ***Vaikų laisvalaikio neužimtumas.*** Mokymo įstaigose moksleivių laisvalaikio užimtumas beveik neorganizuojamas. Veikiantys būreliai yra orientuoti į gabius moksleivius, galinčius tobulinti savo

žinias. Be to, daugelis būrelių yra mokami, o sumokėti už juos ne kiekviena šeima išgali. Pastaraisiais metais daugelis buvusių vaikų laisvalaikio praleidimo vietų (vaikų ir jaunimo klubai, sporto klubai ir pan.) yra apleistos ir neveikia. Likę veikiantys klubai ir būreliai, orientuoti į jaunimo galimybių vystymą, yra mokami. Dėl šios priežasties daugelis vaikų, ypač iš sunkiai materialiai besiverčiančių šeimų, turi menkas galimybes saviraiškai, kuri sudarytų sąlygas jaunam žmogui savo veiklos pagalba pažinti save, įgyti pasitikėjimo bei įprasminti savo buvimą visuomenėje. Todėl neretai neužimtumas bei nepakankamas laisvalaikio organizavimas skatina nepilnamečius įsitraukti į nusikalstamą veiklą.

- 6. Girtavimas ir narkomanija.** Šie veiksniai dažnai yra susiję su vaikų išgyventomis krizėmis. Nepajėgdami patys išspręsti kylančių problemų bei stokojantys tėvų dėmesio vaikai neretai išeities ieško alkoholyje ar narkotikuose, nuo kurių vėliau tampa priklausomi. Ši priklausomybė sudaro prielaidas jaunų žmonių socialiam elgesiui ir nusikaltimams.

Lentelė 1.1.1. Nepilnamečių nusikaltimų skaičius 1996–1998 m.

Metai	Iš viso	% iš bendro nusikaltimų skaičiaus	Koeficientas 10 tūkst. 14–17 m. amžiaus gyventojų
1996	5 348	19,0	256,1
1997	5 278	16,2	250,0
1998	4 977	15,7	235,7

Lentelė 1.1.2. Išaiškinta nusikaltusių nepilnamečių 1996–1998 m.

Metai	Iš viso	% iš bendro išaiškintų asmenų skaičiaus	Koeficientas 10 tūkst. 14–17 m. amžiaus gyventojų
1996	3 408	15,3	163,2
1997	3 313	12,9	156,9
1998	3 322	13,0	157,3

Lentelė 1.1.3. Nepilnamečių sunkių nusikaltimų dinamika 1996–1998 m.

	1996 m.	1997 m.	1998 m.

Iš viso	1 467	1 405	1 140
Lyginamoji dalis procentais	27,4	26,6	22,9
Iš jų:			
Tyčiniai nužudymai	28	27	23
Jų lyg. dalis iš sunkių nusikalt. sk. (%)	1,9	1,9	2,0
Tyčiniai sunkūs kūno sužalojimai	15	16	16
Jų lyg. dalis iš sunkių nusikalt. sk. (%)	1,0	1,1	1,4
Išžaginimai	29	16	21
Jų lyg. dalis iš sunkių nusikalt. sk. (%)	1,9	1,1	1,8
Chuliganizmas	367	341	268
Jų lyg. dalis iš sunkių nusikalt. sk. (%)	25,0	24,2	23,5
Plėšimai	296	347	333
Jų lyg. dalis iš sunkių nusikalt. sk. (%)	20,1	24,6	29,2
Turto prievartavimai	23	24	32
Jų lyg. dalis iš sunkių nusikalt. sk. (%)	1,5	1,7	2,8

Lentelė 1.1.4. **Nedirbančių ir nesimokančių nepilnamečių nusikaltimai 1996–1998 m.**

	1996 m.	1997 m.	1998 m.
Nepilnamečių nusikaltimai	5 348	5 278	4 977
Iš jų: padaryti neužimtų nepilnamečių	2 945	3 125	2 711
Lyginamoji dalis %	55,0	59,2	54,4

Lentelė 1.1.5. **Nusikaltusių nepilnamečių užimtumas 1996–1998 m.**

	1996 m.	1997 m.	1998 m.
--	----------------	----------------	----------------

Išaiškinta nusikaltusių nepilnamečių	3 408	3 313	3 322
Iš jų:			
Vidurinių mokyklų mokinių	855	903	943
Lyginamoji dalis %	25,0	27,2	28,3
Aukštesniųjų mokyklų moksleivių	65	91	115
Lyginamoji dalis %	1,9	2,7	3,4
Profesinių mokyklų moksleivių	463	463	524
Lyginamoji dalis %	13,5	13,9	15,7
Dirbančių	85	52	36
Lyginamoji dalis %	2,4	1,5	1,0
Nedirbančių ir nesimokančių	1 754	1 615	1 406
Lyginamoji dalis %	51,4	48,7	42,3

Lentelė 1.1.6. Nusikaltusių nepilnamečių sudėtis pagal amžių 1996–1998 m.

	1996 m.	1997 m.	1998 m.
Iš viso nusikaltusių vaikų	3 408	3 313	3 322
Iš jų:			
14–15 metų amžiaus	1 030	987	1 052
Lyginamoji dalis %	30,2	29,7	31,6
16–17 metų amžiaus	2 378	2 326	2 270
Lyginamoji dalis %	69,7	70,2	68,3

Lentelė 1.1.7. Nepilnamečių, įrašytų į policijos profilaktinę įskaitą, amžius ir užimtumas 1996–1998 m.

	1996 m.	1997 m.	1998 m.
Iš viso buvo įskaitoje	5 010	4 268	3 852
<i>Iš jų:</i>			
14–16 metų	1 584	1 438	1 125
Lyginamoji dalis %	31,6	33,6	29,2
16–18 metų	3 426	2 833	2 727
Lyginamoji dalis %	68,3	66,3	70,7
Vidurinių mokyklų mokinių	1 174	1 064	1 040
Lyginamoji dalis %	23,4	24,9	26,9
Kitų mokymo įstaigų moksleivių	1 016	1 089	1 172
Lyginamoji dalis %	20,2	25,5	30,4
Dirbančių	674	409	266
Lyginamoji dalis %	13,4	9,5	6,9
Nedirbančių ir nesimokančių	2 114	1 692	1 375
Lyginamoji dalis %	42,1	39,6	35,6

Lentelė 1.1.8. Pristatytų į policijos įstaigas nepilnamečių amžius ir užimtumas 1996–1998 m.

	1996 m.	1997 m.	1998 m.
Nepilnamečiai, pristatyti į policijos įstaigas	13 236	14 914	13 148
<i>Iš jų:</i>			
Iki 14 metų	2 798	2 729	2 187
Lyginamoji dalis	21,1	18,2	16,6
14–16 metų	4 444	4 664	4 426
Lyginamoji dalis %	33,5	31,2	33,6
16–18 metų	6 294	7 521	6 535
Lyginamoji dalis %	47,5	50,4	49,7
Vidurinių mokyklų mokinių	4 279	5 021	5 293
Lyginamoji dalis %	32,3	33,6	40,2
Kitų mokymo įstaigų moksleivių	2 530	3 518	3 548
Lyginamoji dalis %	19,1	23,5	26,9
Dirbančių	931	1 056	698
Lyginamoji dalis %	7,0	7,0	5,3
Nedirbančių ir nesimokančių	5 496	5 250	3 601
Lyginamoji dalis %	41,5	35,2	27,3
Elgetaujantių	306	301	208
Lyginamoji dalis %	2,3	2,0	1,5
Valkataujančių	720	556	495
Lyginamoji dalis %	5,4	3,7	3,7
Pamestinukų	148	139	73
Lyginamoji dalis %	1,1	0,9	0,5

1.2. Jaunimo užimtumas ir nedarbas 1996–1998 m.

1.2.1. Jaunimo užimtumas ir nedarbas, darbo jėgos tyrimų duomenimis

Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, 1998 m. bendras nedarbo lygis šalyje buvo 13,5 proc., o 14–24 m. amžiaus jaunimo – 25,2 proc. Taigi jaunimo nedarbo lygis yra aukštesnis už bendrą nedarbo lygį. Tą pačią tendenciją atspindi ir daugelio Europos Sąjungos šalių duomenys.

Mūsų šalyje jaunimo nedarbo lygis yra ženkliai aukštesnis už daugelio Europos Sąjungos šalių, išskyrus Graikiją, Ispaniją, Prancūziją, Italiją, Suomiją, kur jaunimo nedarbo lygis yra aukštesnis nei Lietuvoje.

Žvelgiant į informaciją pagal atskiras jaunimo amžiaus grupes, matyti, kad mažiausi aktyvumo bei užimtumo lygiai yra 14–19 metų amžiaus grupėje. Minėtoje amžiaus grupėje jaunimo nedarbas yra aukščiausias. Didžiausias aktyvumo ir užimtumo lygis yra 25–29 m. amžiaus grupėje. Šioje grupėje nedarbo lygis yra mažiausias.

Analizuojant mūsų šalies 14–24 metų jaunimo nedarbo lygį, atsižvelgiant į lytį bei gyvenamąją vietovę, matyti, kad bendras 14–24 metų vyrų nedarbo lygis yra didesnis negu moterų, o to paties amžiaus jaunų žmonių, gyvenančių mieste, nedarbo lygis yra didesnis negu gyvenančių kaime (žr. 1.2.1.1. lentelę).

Analizuojant tą pačią informaciją, atsižvelgiant į šeimyninę padėtį, matyti, kad tarp jaunimo bendras susituokusių asmenų nedarbo lygis yra ženkliai žemesnis negu nesusituokusiųjų. Ištekėjusių moterų nedarbo lygis 2 kartus žemesnis negu neištekėjusių. Vedusių vyrų nedarbo lygis yra daugiau kaip 2 kartus žemesnis negu nevedusių.

Jaunimo aktyvumo bei užimtumo lygių ir šeiminių padėties analizė parodo priešingą vaizdą. Susituokusių asmenų aktyvumo bei užimtumo lygiai yra aukštesni negu nesusituokusiųjų.

Taigi galima daryti išvadą, kad rūpinimasis šeima, jos išlaikymu ženkliai padidina abiejų lyčių asmenų aktyvumą darbo rinkoje. Taip pat duomenys rodo, kad vedusių jaunų vyrų aktyvumo bei užimtumo lygis yra gerokai didesnis negu ištekėjusių moterų.

Lentelė 1.2.1.1. 14–24 metų jaunimo nedarbo lygis² Lietuvoje
(1998 m. darbo jėgos tyrimų duomenimis)³ proc.

	Bendras nedarbo lygis šalyje	Jaunimo nedarbo lygis
Iš viso	13,5	22,9
Vyrai	14,5	24,1
Moterys	12,4	21,2
Gyvenantieji mieste	13,8	24,4
Gyvenantieji kaime	12,7	20,5
Nesusituokusieji	20,9	26,0
Vyrai	24,8	27,6
Moterys	15,0	23,3
Gyvenantieji mieste	21,0	27,7
Gyvenantieji kaime	20,7	23,7
Susituokusieji	10,9	14,9
Vyrai	10,8	12,1
Moterys	11,0	17,1
Gyvenantieji mieste	11,1	16,5
Gyvenantieji kaime	10,3	12,1

Dalis ištekėjusių jaunų moterų į darbo biržas kreipiasi ne dėl to, kad jos norėtų įsidarbinti, o dėl šeimyninių aplinkybių. Jų tikslas – įgyti bedarbio statusą ir gauti pažymą įvairioms kompensacijoms už socialines bei komunalines paslaugas.

**1.2.2. Jaunimo padėtis darbo rinkoje,
Respublikinės darbo biržos duomenimis**

Momentinio skaičiavimo duomenimis, 1999 metų liepos 1 d. šalies teritorinėse darbo biržose (toliau – TDB) buvo užregistruota 20,6

² Nedarbo lygis – bedarbių skaičiaus ir ekonomiškai aktyvių gyventojų (darbo jėgos) skaičiaus santykis. Darbo jėga – 14 metų amžiaus ir vyresni gyventojai, kurie tiriamąją savaitę buvo užimti arba buvo laikomi bedarbiais.

³ Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas 1998 metais (darbo jėgos tyrimo rezultatai). Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. V., 1999. P. 26.

tūkstančio bedarbių iki 25 metų. Tuo metu užregistruotas jaunimas sudarė 17,0 proc. visų darbo biržoje užregistruotų bedarbių. Palyginti su 1998 m. tuo pačiu laikotarpiu, vidutiniškai šalyje darbo biržose užregistruoto jaunimo dalis beveik nepasikeitė (sumažėjo 0,1 proc.). Palyginti su 1998 m. tuo pačiu laikotarpiu, visų apskričių darbo biržose užsiregistravusio jaunimo dalis sumažėjo, išskyrus Kauną ir Marijampolę, kur minėto jaunimo dalis padidėjo. Nepaisant to, 1999 m. I pusmečio pabaigoje 5 apskrityse (Klaipėdos, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Telšių) ji buvo didesnė nei vidutiniškai šalyje. Kaip ir praėjusiais metais, didžiausią dalį (19,7 proc.) užregistruotų bedarbių sudarė jaunimas Telšių apskrityje (žr. lentelę 1.2.2.1.).

Lentelė 1.2.2.1. Teritorinėse darbo biržose užregistruotas jaunimas (proc. nuo visų atitinkamą datą darbo biržose užregistruotų bedarbių)

	1998 07 01	1999 07 01	Pokytis (procentais +/-)
Šalyje	17,1	17,0	-0,1
Alytaus apskrityje	18,1	15,9	-2,2
Kauno apskrityje	15,5	16,3	0,8
Klaipėdos apskrityje	18,3	17,9	-0,4
Marijampolės apskrityje	17,9	19,4	1,5
Panevėžio apskrityje	18,4	18,2	-0,2
Šiaulių apskrityje	18,1	18,2	0,1
Tauragės apskrityje	17,4	15,9	-1,5
Telšių apskrityje	20,3	19,7	-0,6
Utenos apskrityje	16,6	16,3	-0,3
Vilniaus apskrityje	15,3	14,7	-0,6

Intervalinio skaičiavimo duomenimis, per 1999 m. I pusmetį, palyginti su 1998-ųjų metų I pusmečiu, darbo biržose užregistruoto jaunimo iki 25 metų amžiaus dalis neženkiai sumažėjo (žr. lentelę 1.2.2.2.).

Lentelė 1.2.2.2. Teritorinėse darbo biržose užregistruotas jaunimas (proc. nuo visų per pusmetį darbo biržose užregistruotų bedarbių)

	1998 m. I pusmetis	1999 m. I pusmetis	Pokytis (procen- tais +/-)
Šalyje	23,4	22,8	-0,6
Alytaus apskrityje	24,5	21,0	-3,6
Kauno apskrityje	21,0	22,0	1,0
Klaipėdos apskrityje	23,4	23,3	-0,1
Marijampolės apskrityje	25,0	23,7	-1,3
Panevėžio apskrityje	25,3	24,4	-0,8
Šiaulių apskrityje	24,6	23,8	-0,7
Tauragės apskrityje	24,4	23,2	-1,2
Telšių apskrityje	25,3	26,5	1,2
Utenos apskrityje	23,7	23,2	-0,5
Vilniaus apskrityje	22,1	20,9	-1,2

Reikia pažymėti, kad 1998 ir 1999 metais liepos 1 d. jaunimo nedarbo lygis šalyje buvo aukštesnis už bendrą nedarbo lygį (žr. lentelę 1.2.2.3.).

Lentelė 1.2.2.3. Nedarbo lygis Lietuvoje (proc.)

	Metai	
	1998 07 01	1999 07 01
Bendras nedarbo lygis	5,5	7,5
Jaunimo nedarbo lygis	6,1	7,8

P a s t a b a: Tiek bendras, tiek jaunimo nedarbo lygis šalyje apskaičiuotas nuo darbo jėgos.

Kaip pateikta aukščiau, Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės darbo jėgos tyrimų duomenimis, jaunimo nedarbo lygis yra didesnis. Tai susiję su tuo, kad darbo biržose registruojasi ne visi jauni žmonės. Minėtam skirtumui turi įtakos ir skirtingos skaičiavimo metodikos.

Respublikinės darbo biržos duomenimis, šalyje daugiausia užregistruojama bedarbių iki 25 metų, turinčių pagrindinį (aštuonmetį,

devynmetį) ir profesinį, o mažiausiai – turinčių aukštąjį išsilavinimą (žr. lentelę 1.2.2.4.).

Lentelė 1.2.2.4. Šalies darbo biržose užsiregistravusio jaunimo iki 25 metų amžiaus pasiskirstymas pagal išsilavinimą (proc.)

	Darbo biržose užsiregistravusio jaunimo pasiskirstymas pagal išsilavinimą			
	1998 01 01		1998 07 01	
	Skaičius (tūkst.)	proc.	Skaičius (tūkst.)	proc.
Pradinis	1,3	5,7	1,2	7,2
Pagrindinis (devynmetis)	8,3	36,3	6,4	38,3
Vidurinis	4,0	17,6	2,6	15,6
Profesinis	7,2	31,7	5,3	31,7
Aukštesnysis	1,6	7,1	1,0	6,0
Aukštasis	0,3	1,3	0,2	1,2
Iš viso	22,7	100,0	16,7	100,0

Procentai apskaičiuoti pagal šaltinį: Beliauskis V., Pocius A. Lenk medį kol jaunas (lentelė). Esu, 1998 spalio.

Iš pateiktos 1.2.2.4. lentelės duomenų matome, jog daugiau kaip pusė (54 proc. jaunimo) neturi profesijos ir yra baigę tik pagrindinę ar vidurinę mokyklą. Vidutiniškai šalyje maždaug kas 14 jaunas, iki 25 metų, žmogus, užsiregistravęs darbo biržose, yra baigęs tik pradinę mokyklą. Tačiau kai kuriuose regionuose minėti asmenys sudaro daug didesnę dalį (žr. lentelę 1.2.2.5.). Kaip pavyzdį pateikiame padėtį Akmenės rajone.

Kaip rodo 1.2.2.5. lentelės duomenys, Akmenės TDB maždaug kas 4-tas jaunas žmogus yra nebaigęs pagrindinės mokyklos.

Šalyje per 1999 m. I pusmetį užregistruoti nepasirengę darbo rinkai asmenys sudarė 84,2 proc. visų bedarbių. Tai mažiau nei 1998 m. tuo pačiu laikotarpiu (žr. lentelę 1.2.2.6.).

Lentelė 1.2.2.5. Akmenės teritorinėje darbo biržoje užsiregistravusio jaunimo iki 25 metų amžiaus pasiskirstymas pagal išsilavinimą 1999 07 01 (proc.)

	Darbo biržose užsiregistravusio jaunimo pasiskirstymas pagal išsilavinimą 1999 07 01	
	Skaičius (asmenų)	proc.
Pradinis	146	23,1
Pagrindinis (devynmetis)	190	30,0
Vidurinis	65	10,3
Profesinis	209	33,0
Aukštesnysis	22	3,5
Aukštasis	1	0,1
Iš viso	633	100,0

Lentelė 1.2.2.6. Nepasirengusių darbo rinkai ir niekur nedirbusių asmenų skaičiaus dinamika 1998–1999 metų I pusmetį (proc.)

	Nepasirengę darbo rinkai asmenys		Pokytis (proc.) +/-	Niekur nedirbę asmenys		Pokytis (proc.) +/-
	1998 m. I pusm.	1999 m. I pusm.		1998 m. I pusm.	1999 m. I pusm.	
	Šalyje	86,0		84,2	-1,9	
Alytaus apskrityje	71,1	76,5	5,3	8,6	7,8	-0,8
Kauno apskrityje	94,3	90,3	-4,0	8,8	8,8	-0,1
Klaipėdos apskrityje	87,8	89,1	1,4	9,4	9,4	0,0
Marijampolės apskrityje	93,5	85,4	-8,2	9,8	8,1	-1,7
Panevėžio apskrityje	85,1	75,5	-9,6	9,2	9,1	-0,1
Šiaulių apskrityje	86,0	83,9	-2,1	10,3	9,4	-0,9
Tauragės apskrityje	91,5	84,1	-7,4	10,7	11,3	0,6
Telšių apskrityje	64,4	68,8	4,4	10,0	10,4	0,4
Utenos apskrityje	79,2	77,0	-2,1	7,5	7,5	0,1
Vilniaus apskrityje	87,8	88,4	0,6	9,6	8,8	-0,7

Kai kuriuose regionuose dar didesnė nepasirengusiųjų darbo rinkai dalis stebima tarp jaunimo. Pvz., per 1999 m. I pusmetį Akmenės rajone jie sudarė 94,9 proc. viso besikreipiančio į darbo biržą jaunimo.

Tam tikrą darbo biržose užregistruoto jaunimo dalį sudaro mokymo įstaigų absolventai (žr. lentelę 1.2.2.7.).

Šie ir kitų tyrimų duomenys rodo, kad darbo biržose daugiausia mokymo įstaigų absolventų registruojasi per III metų ketvirtį. Minėtu laikotarpiu jie sudaro maždaug trečdalį viso iki 25 metų amžiaus darbo biržose užsiregistravusio jaunimo.

Absolventams šalies darbo rinkoje sunku įsidarbinti dėl įvairių priežasčių: darbdaviai vengia priimti naujų darbuotojų dėl to, kad jaunimui stinga profesinio pasirengimo, ypač praktinio, stokojama darbo patirties. Dažniausiai yra pageidaujami ypač aukštą kvalifikaciją ir darbo patirtį turintys asmenys. Į tokias darbo vietas jaunimui labai sunku pretenduoti. Be to, dalis jaunimo neturi paklausios arba net jokios profesijos. Tikėtina ir tai, kad dalis mokymo įstaigų absolventų tik baigę mokslus kreipiasi į darbo biržą dar ir todėl, kad, praėjus 8 dienoms po užsiregistravimo joje, gali 6 mėnesius gauti remiamą pajamų dydžio bedarbio pašalpą.

Kaip jau minėta, kai kurių regionų (pvz., Akmenės) darbo biržose registruojasi ypač daug jaunimo ne tik be jokios kvalifikacijos, bet ir nebaigusių pagrindinės mokyklos (9 klasių.). Jų integracija į darbo rinką yra labai didelė problema, nes jie ne tik neturi jokios profesijos, bet yra ir menko išsilavinimo. Be to, šie asmenys dažniausiai neturi mokymosi motyvacijos.

Šiuo metu taikomos mokymo programos (ypač profesinėse, žemės ūkio mokyklose) neatitinka darbo jėgos paklausos. Pavyzdžiui, namų ūkių ekonomės specialybė. Statistika aiškiai rodo, kad šios profesijos asmenys turi daugiausia bėdų įsidarbindami, tačiau lig šiol jaunimas yra aktyviai kviečiamas mokytis šios specialybės.

Įgijusiems tam tikrą profesiją jaunuoliams taip pat labai sunku įsidarbinti, nes jie neturi darbo įgūdžių. Ilgą laiką negaunantis darbo jaunimas ne tik negauna reikalingų darbo įgūdžių, bet ir pamažu praranda tas žinias, kurias įgavo mokymosi įstaigose. Jaunimas įsijungia į darbą tik su pagrindinėmis žiniomis, o specialiuju, konkrečiam darbui reikalingu, jis turėtų gauti darbo vietoje.

Lentelė 1.2.2.7. Šalies darbo biržose užregistruoti bedarbiai (mokyimo įstaigų absolventai)
per 1998 metus ir 1999 metų I pusmetį

Metai, ketvirtis	1998 metai			19
	Jaunimas iki 25 m.	Iš jų mokymo įstaigų absolventai		Jaunimas iki 25 m.
	skaičius	skaičius	proc.	skaičius
1998 m. I ketvirtis	13 294	914	6,9	15 677
II ketvirtis	9 389	803	8,6	11 898
III ketvirtis	14 126	4 334	30,7	Per rugpjūčio mėn. 5419
IV ketvirtis	14 110	1 040	7,4	
Per 1998 metus	50 919	7 091	13,9	

Didelis mokymo sistemos trūkumas – beveik visiškai neišvystytas mokymas darbe, t. y. mokymas, organizuotas darbdavio pastangomis, saviems pasamdytiems darbuotojams.

Dar viena jaunimo pasirengimo darbui problema – trūksta aukštos kvalifikacijos, lanksčius ir efektyvius mokymo metodus taikančių mokytojų ir dėstytojų.

Koreliacijos tarp vaikų ir jaunimo nusikalstamumo ir nedarbo įvertinimas

Jau minėjome, kad registruojamas nedarbančių ir nesimokančių vaikų nusikalstamumas paskutiniaisiais metais mažėja, bet jie vis tiek padaro daugiau nei 50 proc. nusikaltimų. Prielaidą, kad tarp vaikų ir jaunimo neužimtumo ir jų daromų nusikaltimų yra ryšys, patvirtina ir teorinė, ir empirinė medžiaga (žr. I.1.4. skyrių).

Jeigu vaikas konstruktyviai negali užimti savo laiko ir patenkinti savo poreikių (judėjimo, bendravimo ir pan.), tai jo dėmesį dažnai patraukia nekonstruktyvi, neretai nusikalstama veikla (vagystės, užpuolimai, chuliganizmas, sprogdinimai ir kt.). Neužimtumo poveikis nusikalstamumui ypač didėja, kai vaikas pasiekia darbingą amžių (didėja nusikaltimų ekonominiai motyvai). Remdamiesi šiomis prielaidomis palyginome (žr. kartogramas) teritorinę jaunimo (16–24 metų amžiaus), užsiregistravusio teritorinėse darbo biržose, nedarbo diferenciaciją ir jaunimo iki 24 metų amžiaus nusikaltimų lygį pagal atskiras teritorijas (miestus ir rajonus).

Kalbėdami apie jaunimo nusikaltimų lygį turime pažymėti, kad 1999 metų I pusmečio pabaigoje jis buvo aukščiausias Šiaulių rajone (200 nusikaltusių 10 tūkst. gyventojų), Radviliškio rajone (190), Šilalės, Marijampolės ir Kaišiadorių rajonuose (180), Molėtų ir Lazdijų rajonuose (170), Visagino mieste (160). Mažiausias šis rodiklis buvo Utenos ir Varėnos rajonuose (60), Neringos mieste, Švenčionių ir Trakų rajonuose (70). Šalies vidurkis sudarė 117 nusikaltusių jaunuolių 10 tūkst. gyventojų.

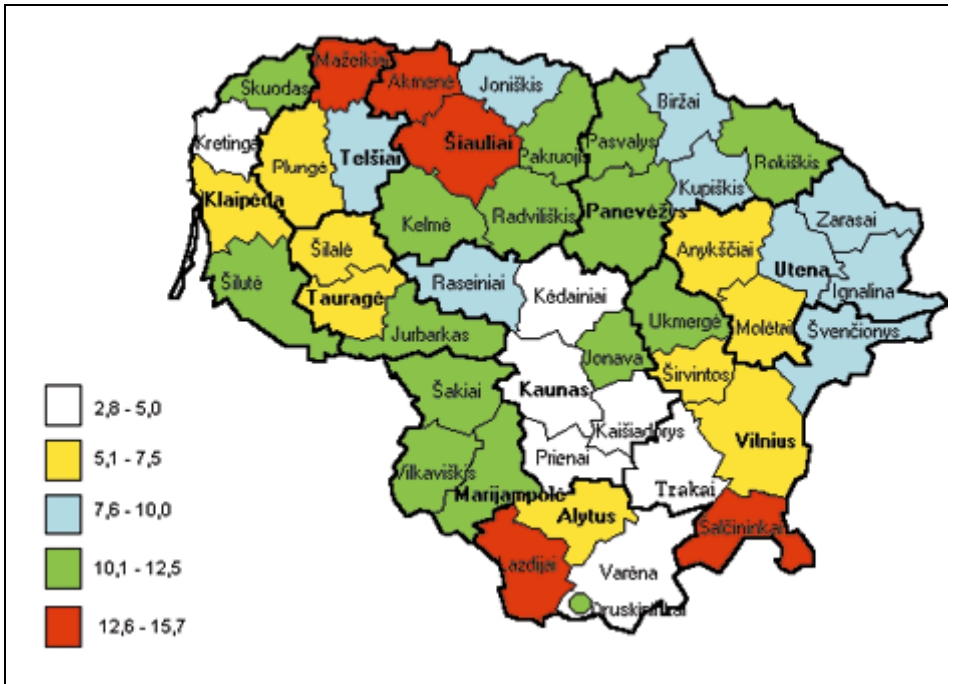
Per analizuojamą laikotarpį aukščiausias jaunimo nedarbas buvo Akmenės rajone – 15,7 proc., Šalčininkų rajone – 15,1 proc., Lazdijų rajone – 14,7 proc., Šiaulių mieste – 13,5 proc. Mažiausias – Trakų rajone – 2,8 proc., Kretingos rajone – 3,6 proc., Prienų rajone – 3,7 proc., Varėnos rajone – 4,3 proc.

Mes nesikaičiavome tarpusavio ryšio tarp vieno ir kito rodiklių, nors galima matyti tam tikrų tendencijų, pvz., Šiaulių rajone yra vienas iš aukščiausių jaunimo nedarbo lygių ir aukščiausias jaunimo nusikaltimų lygis. Trakų rajone yra žemiausias jaunimo nedarbo lygis ir vienas iš žemiausių jaunimo nusikaltimų lygis. Tačiau reikia pažymėti, kad darbo biržos informacija tik iš dalies atspindi jaunimo nedarbą. Viena vertus, lyginant su darbo jėgos tyrimo duomenimis, darbo biržose registruojasi tik 30–40 proc. visų nedirbančių jaunų žmonių. Kita vertus, darbo biržoje beveik nesiregistruoja asmenys iki 16 metų amžiaus, nors jie gali būti registruojami kaip nusikaltėliai.

Taip pat turime pažymėti, kad priklausomybės tarp jaunimo nusikalstamumo ir nedarbo objektyvumui gali turėti įtakos ir asmens mobilumas, t. y. žmogus gali gyventi vienoje teritorijoje, o nusikaltimus daryti kitoje.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad nusikalstamumo ir nedarbo teritorinio pasiskirstymo įvertinimas yra labai naudingas, net būtinas plėtojant regioninę politiką bei nusikaltimų prevenciją. Kai finansinės galimybės yra ribotos, tokio pobūdžio analizė leidžia objektyviau įvertinti padėtį ir lanksčiau taikyti įvairias priemones, padedant toms teritorijoms, kuriose padėtis yra blogiausia.

**Kartograma 1.2.2.1. Jaunimo nedarbo diferenciacija Lietuvoje
1999 m. liepos 1 d. (%)**

**Kartograma 1.2.2.2. Jaunimo iki 24 metų amžiaus nusikalstamu-
mo lygis (nusikaltusių iki 24 metų amžiaus asmenų skaičius 10
000-čių 16–24 metų amžiaus gyventojų) šalyje (1999 m. I pusm.
duomenimis)**

1.3. Kitoks (ne darbo rinkoje) vaikų ir jaunimo užimtumas

1.3.1. *Ikimokyklinis ugdymas*

Ikimokyklinis ugdymas visuomenėje turi vis didesnę svarbą. Formuojasi naujas požiūris į vaiką ir vaikystę kaip unikalų gyvenimo tarpsnį. Ikimokyklinis amžius įgauna platesnį ankstyvosios vaikystės kontekstą, kuriame išryškėja pakitęs šeimos ir ugdymo institucijų vaidmuo, būtinybė ieškoti naujų galimybių patenkinti šio amžiaus tarpsnio vaikų poreikius. Naujus vaidmenis lemia visuomenės branda, socialinės, ekonominės, etnokultūrinės sąlygos. Statistiniai duomenys, sociologiniai šeimų, auginančių ikimokyklinio amžiaus vaikus, tyrimų rezultatai verčia pripažinti, kad Lietuvos ikimokyklinio ugdymo būklė nėra gera. Dėl mažos valstybės paramos šeimai (finansinės, pedagoginės, psichologinės) daugeliui jaunų šeimų sunku sukurti sąlygas saugiam, kokybiškam ugdymui namuose, trūksta ikimokyklinių įstaigų, veikiančių įstaigų pastatų būklė ir materialinė bazė tik patenkinama, nesteigiami naujų pedagoginių kvalifikacijų specialistų etatai ir t. t.

Lietuvos švietimo reformos pirmajame etape buvo pradėtos steigti naujų tipų (darželiai-mokyklos, jaunimo mokyklos, gimnazijos, neįgaliųjų vaikų ugdymo centrai, vaikų dienos centrai, vaikystės pedagogikos centrai ir kt.) švietimo įstaigos, leidžiančios pradėti tenkinti įvairių gebėjimų vaikų ugdymosi poreikius, tačiau šis procesas dėl nepakankamo finansavimo yra pristabdytas.

Nuo 1990 m. vaikų skaičius ikimokyklinio ugdymo įstaigose sparčiai mažėjo. 1990 m. įstaigas lankė 163,1 tūkst. vaikų, o 1994 m. – tik 85,5 tūkst. vaikų. Todėl lopšelius-darželius pradėta masiškai uždarinėti, privatizuoti arba reorganizuoti į darželius-mokyklas. Kai kurie kaimo ikimokyklinio ugdymo objektai buvo reorganizuoti į socialinės rūpybos objektus – tapo senelių, invalidų namais. 1990 m. šalyje buvo 1681 ikimokyklinio ugdymo įstaiga, o 1997-aisiais šalyje liko tik 724 ikimokyklinio ugdymo įstaigos. Tuo tarpu vaikų, lankančių šias įstaigas, skaičius nuo 1995 m. ėmė didėti ir 1997 m. pasiekė 96,4 tūkst. Šiam procesui turi įtakos moterų išėjimas į darbą. Ikimokyklinių įstaigų poreikį skatina ir nepalankios jaunų šeimų socialinės bei ekonominės sąlygos. 1997 m. ikimokyklinio ugdymo įstaigos negalėjo patenkinti apie 40 proc. tėvų prašymų. Miestų iki-

mokyklinio ugdymo įstaigose grupės labai perpildytos: vietoj 15-os 3–6 metų amžiaus vaikų jose ugdomi 20–25 vaikai. 1997 m. šalyje nebuvo likę nė vieno lopšelio, labai sumažėjo bendras lopšelinukų grupių skaičius lopšeliuose-darželiuose. Atgal perkelti pradinės klasės iš miestų darželių-mokyklų į bendrojo lavinimo mokyklas nėra paprasta dėl to, kad bendrojo lavinimo mokyklos dirba keliomis pamainomis (Vilniaus mieste antrojoje pamainoje mokosi 22,7 proc., Kaune – 9,5 proc., Klaipėdoje – 11,7 proc., Šiauliuose – 11,1 proc., Panevėžyje – 15,7 proc., Alytuje – 10,69 proc., Marijampolėje – 10,8 proc. moksleivių).

1.3.2. Mokyklinis ugdymas

Pastaraisiais metais Lietuvoje moksleivių, siekiančių pagrindinio ar vidurinio išsilavinimo, besimokančių profesijos, skaičius didėja. 1997 m. 98,8 proc., baigusią 9 klases, ir 84,5 proc., baigusią vidurinę mokyklą, tęsia mokslą toliau (1992 m. atitinkamai – 93,9 ir 64,5 proc.). Paaugliai, sulaukę 16 metų ir niekur nesimokantys, dingsta iš mokyklinio amžiaus vaikų apskaitos akiračio ir neretai papildo bedarbių gretas. 1996 metais 45 proc. bedarbių sudarė 15–19 metų amžiaus jaunuoliai. 1997 m. 18–19 metų žmonių amžiaus grupė sudarė 37,1 proc. visų bedarbių. Tokį didelį nedarbo lygį lemia ir tai, kad jaunuoliai būna nebaigę pagrindinės ar vidurinės mokyklos, neturi profesinių įgūdžių.

Daugėja vaikų, sunkiai pritampančių mokykloje, stokojančių mokymosi motyvacijos arba dėl nepalankių socialinių sąlygų negalinčių lankyti mokyklos. Vis daugiau vaikų netenka tėvų globos, yra socialiai bei pedagogiškai apleidžiami (Švietimo ir mokslo ministerijos duomenimis, mokyklos nelanko 1 500 vaikų, neturinčių 16 metų, Statistikos departamento duomenimis, – apie 23 000).

Prasidėjus neįgalių vaikų integracijai į bendrojo lavinimo mokyklas, atsirado poreikis juos aprūpinti specialiomis mokymo priemonėmis. Įgyvendinant Specialiojo ugdymo įstatymą, būtina garantuoti geras ugdymo sąlygas.

Šių metų duomenimis, specialiosiose mokyklose mokosi 5 911 moksleivių, integruotai ugdomi 1 006 moksleiviai.

Vyriausybei skyrus lėšų moksleivių maitinimui, pagerėjo moksleivių lankomumas, tačiau mokyklos nelankančių vaikų iki 16 metų skaičius vis dar yra didelis.

Šiuo metu Lietuvos mokyklos nėra tinkamai pasirengusios priimti asocialių, į asocialią aplinką patekusių bei neįgalių vaikų ir sudaryti palankias sąlygas jiems adaptuotis ir ugdytis, nes beveik neskiriama lėšų darbui su tokiais vaikais, trūksta kvalifikuotų specialistų (socialinių pedagogų, specialiųjų pedagogų, psichologų).

Visa švietimo sistema iki šiol yra per daug uždara. Tėvams pateikiama labai nedaug informacijos, jie beveik neturi įtakos švietimo sistemos darbui.

Vaikų lavinimu turėtų rūpintis ne tik profesionalūs specialistai, bet ir tėvai. Kad tėvai deramai atliktų savo vaidmenį, jiems reikia paramos. Tėvų ir šeimų vaidmuo padidėtų, jeigu jie būtų aprūpinami konkrečia ir kiekvienam suprantama informacija. Ypač svarbu, kad tėvai įgustų padėti savo vaikams, nes trūksta mokyklinių paslaugų tradicijų. Ir tėvams, ir mokytojams gali prireikti paramos mokantis dirbti drauge kaip lygiaverčiams partneriams.

Mokykla kaip kultūros židinys padėtų išvengti vis didėjančio nuosmukio, formuotų vietos bendruomenės vertybines nuostatas.

Aktualiausias mokyklai klausimas yra sukurti pedagogiką, orientuotą į vaiko asmenybę. Tai leistų sėkmingai mokyti visus vaikus, įskaitant ir neįgalius ar turinčius nemenkų sunkumų.

Įvairių mokyklos tipų sistemos kaip efektyviausios priemonės, galinčios patenkinti visų asmenų lavinimosi poreikius, plėtotė turėtų būti pripažinta vienu iš svarbiausių valstybės tikslų ir užimti prioritetinę vietą valstybės planuose.

1.3.3. Papildomasis ugdymas

Papildomasis ugdymas suprantamas kaip permanentinio ugdymo dalis, skirta vaikų ir paauglių intelektualiams, techniniams, meniniams, sportiniams, socialiniams ir kt. gebėjimams ugdyti.

Papildomasis ugdymas paprastai apibūdinamas trimis sąvokomis: formalusis, neformalusis ir informalusis. Kad būtų aiškiau, galima išskleisti šias sąvokas:

a) formalusis papildomasis ugdymas pasižymi tuo, kad jo poveikis vaiko asmenybei yra tikslingas ir prognozuojamas. Formaliojo ugdymo institucijose (meno, muzikos, dailės, sporto ir kt. mokyklos) dirbama pagal patvirtintas programas, todėl jas baigusieji yra pasiekę tam tikrą valstybės standartus atitinkantį lygį. Šiuo metu šalyje yra 102 sporto mokyklos (51 949 moksleivių), 97 muzikos ir meno mo-

kyklos (28 150 moksleivių). Mokyklų tinklas apima visus šalies miestus ir rajonus. Veikla tokiose institucijose turi būti gerai organizuota, struktūrizuota, skirta tam tikrai grupei, siekiančiai panašių tikslų. Šiose mokyklose suteikiama galimybė moksleiviui sisteminei lavintis pasirinktoje srityje.

Atsirado nauji formaliojo papildomojo ugdymo įstaigų tipai: neakivaizdinės, dalykinės, sekmadieninės mokyklos. Pvz., šiuo metu veikia 47 įvairių tautinių bendrijų sekmadieninės mokyklos.

Muzikos, meno, dailės, sporto ir kt. mokyklos atlieka šias funkcijas: 1) ugdo vaiko gabumus ir tenkina poreikius; skatina saviraišką, gebėjimą kūrybiškai reikštis mėgėjiškumo lygiu, suteikia kompetenciją dalyvauti atitinkamoje kultūros srityje; 2) ypač gabiems tos srities vaikams teikia ikiprofesinį pasirengimą; 3) atlieka švietėjišką funkciją vietos bendruomenėje.

b) neformalusis ugdymas taip pat pasižymi tikslingu poveikiu, tačiau nėra taip griežtai apibrėžiamas ir prognozuojamas. Veikiau čia yra intuityviai jaučiamos tam tikros veikimo nuostatos, sklindančios iš pačios veiklos. Neformaliųjų susivienijimų (profilinių būrelių, organizacijų, laisvalaikio organizavimo centrų, klubų, studijų ir kt.) veikla turi pedagoginio, psichologinio pobūdžio privalumų. Tokioje veikloje nėra vaikams dažnai primestų, juos gniuždančių horizontaliųjų, vertikaliųjų ryšių (būtino suskirstymo į klases pagal amžių, neegzistuoja arba neteikiama reikšmės hierarchinei priklausomybei). Veikla grindžiama konstruktyviu ir kūrybišku bendradarbiavimu.

Pastaraisiais metais neformaliojo papildomojo ugdymo institucijų skaičius sumažėjo dėl nepakankamo finansavimo, vietos valdžios požiūrio į šių įstaigų reikalingumą.

Kita vertus, atsiranda visuomeninių ir nevyriausybinų organizacijų, privačių asmenų įsteigtos neformaliojo papildomojo ugdymo įstaigos. Šios įstaigos veikia pagal individualias programas, pasižymi labilumu. Specifinė problema – neformaliojo papildomojo ugdymo pedagogų kvalifikacija ir darbo metodika, besiremianti tradiciniais metodais.

c) informalusis ugdymas ypatingas tuo, kad neturint išankstinio pedagoginio tikslo vaikas yra veikiamas visos sociokultūrinės aplinkos. Ypač didelį tokio pobūdžio poveikį daro visuomenės informavimo priemonės, muziejų, parodų lankymas, naudojimasis bibliote-

komis, dalyvavimas šventėse, konkursuose, įvairaus pobūdžio pramoginiuose renginiuose, komunikaciniai ryšiai su aplinkiniais ir t. t.

Akivaizdu, kad papildomojo ugdymo skirstymas yra labai sąlygiškas, veikiau teorinis, nes vienos ar kitos įstaigos priklausymas minėtoms grupėms priklauso nuo to, kokias funkcijas ji atlieka konkrečiu atveju. Pavyzdžiui, bibliotekos, muziejai gali priklausyti ir formaliosioms, ir informalsioms papildomojo ugdymo institucijoms. Be to, neformaliai įgytos žinios, įgūdžiai praplečia vaiko galimybes dalyvauti formalioje veikloje. Kita vertus, čia pažadinamos vaiko kūrybinės galios, padedančios jam noriau, aktyviau, efektyviau reikštis ir formaliai organizuotoje veikloje. Vadinasi, toks sąlyginis dalių atskyrimas turi prasmę tik tam tikrame kontekste, suteikus joms vienas ar kitas funkcijas. Kitaip tariant, papildomasis ugdymas turi kontekstinį ir funkcinį pobūdį. Respublikiniuose papildomojo ugdymo centruose įvairių krypčių studijose, būreliuose, mokyklose, klubuose per metus užimama apie 60 000 šalies moksleivių.

Papildomasis ugdymas mokykloje

Papildomąjį ugdymą mokykloje reglamentuoja ugdymo planas. Mokyklos yra skatinamos aktyvinti popamokinę veiklą, kultūrinį gyvenimą, kurti projektus, ieškoti naujų netradicinių ugdymo formų, inicijuoti renginius, kuriuose dalyvautų vaikai ir jų šeimos nariai.

Kiekvienoje mokykloje yra galimybės tenkinti vaikų saviraiškos poreikius pasirinktos krypties būreliuose, kitose papildomojo ugdymo studijose, paremti turinčių mokymosi sunkumų ir specialiųjų poreikių moksleivių ugdymą, inicijuoti būrelius, studijas, kurie padėtų vaikams, besimokantiems IX–X klasėse, apsispręsti pasirenkant profilį.

Nuolatinį formalųjį papildomąjį ugdymą vykdo:

93 muzikos ir meno mokyklos (mokoma groti apie 20 muzikos instrumentų, veikia apie 10 dailės šakų, taip pat choreografijos ir teatro studijos, mokyklų filialai įsteigti 50 vietoviu). Šiose mokyklose mokosi 28 000 moksleivių. Per metus mokyklos surengia apie 1 000 viešųjų koncertų, parodų bei kitų renginių. Juose dalyvauja apie 50 000 moksleivių.

95 sporto mokyklos (jose mokosi apie 30 000 moksleivių. Per metus surengia per 1 000 varžybų, čempionatų. Sportiniuose renginiuose dalyvauja apie 90 000 moksleivių).

Švietimo ir mokslo ministerija koordinuoja šalies papildomojo ugdymo renginių programą, apimančią apie 60 respublikinių renginių. Šių renginių respublikiniuose turuose dalyvauja apie 9 000 moksleivių.

Papildomojo ugdymo kryptys

Moksleivių papildomojo ugdymo veikla grindžiama tautos dvasinių ir materialinių vertybių (pačia plačiausia prasme) kūrybišku perėmimu, kūrimu ir perdavimu, etnokultūros puoselėjimu. Konkretus veiklos turinys priklauso nuo mokinių grupės ar atskiro vaiko poreikių, interesų ir galimybių juos patenkinti. Apibendrintai galėtume pateikti tokias veiklos kryptis, palikdami erdvę iniciatyvoms jas plėsti, pildyti apimant naujus veiklos aspektus:

- demokratijos ir pilietinės kompetencijos ugdymas,
- saviraiška ir polinkių plėtotė,
- gabumų ir talentų plėtotė,
- socializacija ir resocializacija.

Visų šių krypčių veikla pasižymi:

a) pažintine orientacija (veikla tarnauja kuriam nors šviečiamajam tikslui ir praktinių įgūdžių įgijimui);

b) galimybių vienvė (nuo ankstyvo amžiaus suteikiamos galimybės dalyvauti bet kurioje iš šių veiklos krypčių, nepriklausomai nuo kilmės ir gyvenamosios vietos);

c) socialine integracija (vaikas nuolat kontaktuoja su kitais visuomenės nariais);

d) laispiškumu (dalyvavimas veikloje atitinka amžių ir turimą patirtį pasirinktoje veiklos srityje).

Įgyvendinant Lietuvos švietimo koncepcijos nuostata, kad mokykla kuriama kaip šeima ir visuomenei atviras kultūros židinys, ji turėtų užimti deramą vietą ir neformaliojo ugdymo sistemoje. Laisvu nuo pamokų metu mokykla turėtų tapti neformalių susitikimų vieta bendruomenės nariams. Čia visada galėtų būti laukiami apylinkės gyventojai: mokiniai, jų tėvai, seneliai, broliai, seserys ir kt.

Mokykla taptų bendradarbiavimo tarp mokyklos ir visuomenės židiniu, nes burtų įvairaus amžiaus, įvairių interesų žmones, ir visi čia rastų sau užsiėmimą. Drauge būtų sudarytos puikios galimybės realizuoti poreikius, savarankiškai papildyti žinių stygių, kaupti ben-

dravimo ir bendradarbiavimo patirtį. Tokiame židinyje veikla būtų prasminga dar ir dėl to, kad susidarytų palankios sąlygos integruotis šeimos nariams, mokytojams, bendraamžiams ir kitiems bendraminčiams, taip pat veiktų daugybė papildomų veiksmų – besiklostantys vertybiniai santykiai ir viešas kultūrinis gyvenimas, sąlygojamas daugelio aplinkybių: sociokultūrinės situacijos, ekonominio ir politinio gyvenimo realijų, bendro kultūros konteksto. Toks centras taptų kultūros skleidimosi ir skleidimo židiniu, kuriame vietos rastų ir vaikai su fiziniu, psichinio vystymosi, elgesio sutrikimais bei kitokiomis negaliomis.

Mokyklose, kuriose dar nėra pakankamų materialinių sąlygų, socialinio poreikio steigti tokius vietinius kultūros centrus, būtina skatinti mokinių popamokinę veiklą: įvairius būrelius, studijas ir t. t. Ypač reikėtų skatinti ir remti renginius, kuriuose dalyvautų vaikai ir jų šeimų nariai.

Vaikų užimtumas vasaros atostogų metu

Vaikų vasaros poilsis organizuojamas vadovaujantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 05 10 nutarimu Nr. 560 “Dėl vaikų vasaros poilsio organizavimo ir finansavimo tvarkos patvirtinimo”.

Analizuojant praėjusių kelerių metų statistiką matyti, jog vaikų poilsio organizavimas vasarą yra labai svarbus užimtumo rodiklis.

1984 m. vasarą įvairių tipų stovyklose ilsėjosi per 214 tūkst. vaikų, 1989 m. – per 121 tūkst.

1993 metais “Sodra” finansavo 23 sanatorines stovyklas, kuriose poilsiaavo per 8 tūkst. vaikų. Šiam tikslui buvo skirta per 2,2 mln. litų. 1994 metais finansuotos 25 sanatorinės stovyklos, kuriose poilsiaavo per 6 tūkst. vaikų, joms buvo skirta 2,1 mln. litų.

1995 metų vasaros laikotarpiu dirbo 23 sanatorinės, 2 sanatorinės reabilitacinės bei 20 poilsio stovyklų, kuriose ilsėjosi 50 000 vaikų, arba 10 proc. visų mokyklinio amžiaus vaikų.

1997 metais Lietuvos Respublikos Vyriausybė skyrė 4 mln. 750 tūkst. litų vaikų vasaros socializacijos programoms vykdyti.

1997 metais veikė 33 stacionariosios vaikų poilsio stovyklos, vaikų vasaros socializacijos programas vykdė 22 darbo ir poilsio stovyklos, 70 keliaujančiųjų, 95 dieninės ir apie 140 laikinųjų stovyklų.

1997 m. įgyvendinant vaikų vasaros socializacijos programas dalyvavo apie 38 000 vaikų, iš kurių apie 21 000 buvo socialiai rem-

tini. Delinkventinių, rizikos grupei priklausančių vaikų buvo apie 4 000. Tačiau pageidavo dalyvauti programose ir dėl lėšų stygiaus nebuvo įtraukta į 1997 m. vaikų vasaros socializacijos programų įgyvendinimą apie 30 000 vaikų.

1998 m. iš viso vaikų vasaros poilsiui skirta 5 mln. 290 tūkst. litų.

Apskirtyse valstybės paramą gavo 14 361 vaikas iš socialiai remtinių šeimų. Iš jų 2 139 našlaičiai ar be tėvų globos likę vaikai.

Stacionariosiose vaikų poilsio stovyklose 1998 m. vasarą ilsėjosi per 20 tūkst. vaikų. Iš jų – 9 269 vaikai iš socialiai remtinių šeimų ir 3 144 našlaičiai ar be tėvų globos likę vaikai.

Šalies nevyriausybinų, religinių, profsąjunginių organizacijų bei papildomojo ugdymo institucijų organizuojamose vasaros poilsio stovyklose pabuvojo 5 540 vaikų, iš jų – 2 669 socialiai remtinių šeimų vaikai ir 361 našlaitis ar be tėvų globos likęs vaikas.

Apskaičiavus paaiškėjo, kad 1998 metų vasarą ilsėjosi 23,2 proc. visų šalies vaikų, turinčių galimybę pasinaudoti valstybės parama.

1999 m. vaikų vasaros poilsiui organizuoti Lietuvos Respublikos Vyriausybė skyrė 2 mln. 776 tūkst. litų.

1999 m. vasarą Lietuvoje veikė 36 stacionariosios stovyklos. Šioms stovykloms buvo skirta apie 2 mln. litų. Programinėms stovykloms skirta 228 tūkst. litų.

Iš viso 1999 m. vasarą poilsiaavo apie 30 tūkst. vaikų, iš jų per 13 tūkst. – socialiai remtinių.

1.3.4. Profesinis mokymas

Profesinis mokymas yra labai svarbi užimtumo priemonė.

Dalyvaujant PHARE programoje, bendradarbiaujant su Švietimo ir mokslo ministerija pertvarkoma mokymo turinio struktūra, pradėti rengti darbo rinkos profesinio mokymo standartai, parengti pirmieji Lietuvos profesijų klasifikavimo bei Reguluojamų profesijų nuostatų projektai. Plečiamos įvairių socialinių grupių asmenų profesinio informavimo, orientavimo bei profesinio-psichologinio konsultavimo galimybės (įgyvendinant Vyriausybės veiklos programą dėl jaunimo profesinio orientavimo ir integravimo į darbo rinką, 1998 m. Vilniaus darbo biržoje yra įsteigtas pirmasis Lietuvoje Savarankiškos profesinės informacijos paieškos centras). Komplektuojant besimokančių bedarbių grupes ypač didelis dėmesys skiriamas jaunimo profesiniam mokymui.

Vadovaujantis Lietuvos švietimo koncepcijos, Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo nuostatomis, švietimo ir mokslo ministro įsakymu "Dėl perėjimo prie pagrindinės mokyklos dešimtmečio mokymo" numatyta laipsniškai, pradedant 1998–1999 m. m. ir baigiant 2001–2002 m. m., pereiti nuo devynmetės prie dešimtmetės pagrindinės mokyklos. Tai svarbus švietimo struktūros kaitos uždavinys. Jo sprendimas turėtų padėti pagrindinių mokyklų, ypač kaimo (jos sudaro 93 proc. visų minėtų mokyklų), mokiniams pasiekti reikiamą išsilavinimo lygį, laiduojantį galimybę siekti aukštesnio išsilavinimo ir ateityje nepatekti į atstumtųjų ir skurstančiųjų gretas.

1.4. Tyrimo (apklausos) duomenų kriminologinė analizė

1997 metais Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos, Vaiko teisių apsaugos tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos bei Teisės instituto iniciatyva buvo atliktas sociologinis tyrimas, skirtas vaikų neužimtumo bei jų nusikalstamumo problemoms. Tyrimo tikslas buvo surinkti informaciją apie neužimtus bei nusikalstančius vaikus ir išanalizuoti šių neigiamų reiškinių priežastis bei sąlygas.

Metodika

Informacijai surinkti buvo parengtos trys anketos. Dvi iš jų buvo skirtos išaiškinti vaikų neužimtumo problemas. Jose pateikiami identiški klausimai, tačiau vaikų kontingentas, apie kurį rinkta informacija, buvo numatytas kiek skirtingas. Pirmoji anketa buvo skirta rinkti duomenis apie policijos įstaigų įskaitose esančius faktiškai nesimokančius ir nedirbančius vaikus (iki 18 metų amžiaus). Šios anketos pagalba buvo surinkta informacija apie 816 vaikų. Antroji analogiška anketa buvo skirta rinkti duomenis apie vaikus, pristatytus į policijos įstaigas. Šios anketos pagalba surinkta informacija apie 1 353 vaikus. Pagrindiniai duomenų šaltiniai pildant šias anketas buvo:

1. Dokumentinė informacija apie policijos įstaigų įskaitose ir vaikų teisių apsaugos tarnybų apskaitoje esančius vaikus.
2. Kita policijos įstaigų ir vaikų teisių apsaugos tarnybų darbuotojų informacija bei nuomonės apie vaiką, jo tėvus arba teisėtus atstovus.
3. Anketuojamojo vaiko pateikta informacija bei nuomonė.
4. Anketuojamojo vaiko tėvų ar jo teisėtų atstovų pateikta informacija.
5. Mokyklų ar kitų institucijų ar asmenų pateikta informacija.

Trečioji anketa buvo skirta rinkti duomenis apie vaikus, padariusius visuomenei pavojingas veikas iki to amžiaus, kuriam suėjus, pagal įstatymą yra galima baudžiamoji atsakomybė. Jos pagalba gauta informacija apie 2 146 vaikų, kuriems 1995, 1996, 1997 metais atsisakyta kelti baudžiamąsias bylas pagal LR BPK 5 str. 5 d., amžių, užimtumą, šeimyninę ir socialinę padėtį, tėvų gyvenimo būdo charakteristiką, nusikaltimo padarymo priežastis ir sąlygas.

Analizuojant duomenis, pirmosios ir antrosios anketų pagalba gauta informacija buvo nagrinėjama kartu, t. y. buvo operuojama duomenimis apie 2 169 vaikus. Pagal anketos klausimų blokus buvo išskirtos trys analizės potėmės:

1. Asmenybės bruožai (socialinės bei demografinės charakteristikos).
2. Šeima.
3. Mokykla.

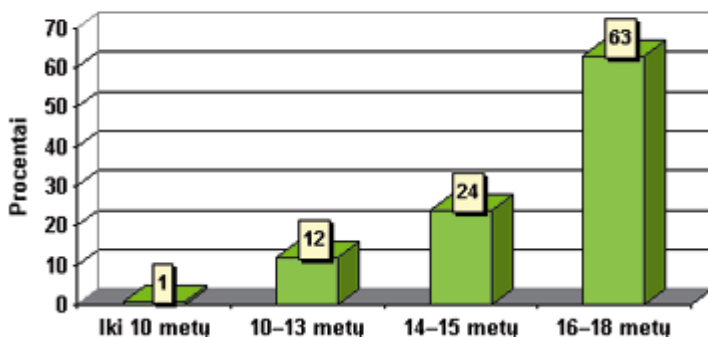
Šios potėmės buvo nagrinėjamos sąsajoje su vaikų užimtumu.

Trečiosios anketos pagalba gauti duomenys buvo analizuojami pagrindinį dėmesį skiriant nusikaltimų priežastims.

Duomenų analizė

Asmenybės bruožai. Šioje dalyje nagrinėsime anketuotų vaikų pasiskirstymą pagal amžių, lytį bei gyvenamąją vietą. Vaikų, apie kuriuos gauti duomenys, amžius svyruoja nuo mažiau nei 10 metų iki 18 metų. Galima pastebėti, kad didėjant vaikų amžiui, sparčiai auga ir neužimtų vaikų skaičius. Vaikų iki 10 metų buvo tik 1 proc., nuo 10 iki 14 metų – 12 proc., nuo 14 iki 16 metų – 24 proc., o vaikai nuo 16 iki 18 metų sudarė net 63 proc. visų anketuotų vaikų (Pav. 1.4.1.).

Pav. 1.4.1. Anketuotų vaikų pasiskirstymas pagal amžių

Šie duomenys leidžia daryti prielaidą, kad tam tikra dalis vaikų, kartą metusių lankyti mokyklą, daugiau į ją nebesugrįžta, o bėgant laikui, prie jų prisideda vis nauji neužimti nepilnamečiai, dėl to jų skaičius einant nuo jaunesnių prie vyresnių amžiaus grupių nuosekliai didėja.

Nagrinėdami, kiek laiko vaikai nelanko mokyklos, taip pat galime pastebėti tam tikrą dėsninę sąsają, iš dalies patvirtinančią anksčiau iškeltą prielaidą. Iš lentelės 1.4.1. matyti, kad jaunesnėse amžiaus grupėse dominuoja vaikai, nelankantys mokyklos dar neilgą laikotarpį (daugiausia iki 3 mėnesių). Didėjant amžiui, po truputį didėja ilgiau nelankančių mokyklos vaikų dalis ir 16–18 metų amžiaus gru-

pėje pagrindinis svoris jau tenka vaikams, nelankantiems mokyklos 6–12 mėnesių (23,3 proc.) bei ilgiau nei metus (32,5 proc.).

Lentelė 1.4.1. Nesimokymo trukmė, priklausomai nuo vaiko amžiaus (procentais)

	Iki 10 metų	10–13 metų	14–15 metų	16–18 metų
Iki 3 mėn.	30,6	25,4	22,1	11,7
3–5 mėn.	–	8,4	9,3	12,9
6–12 mėn.	2,8	7,4	10,7	23,3
Daugiau nei metus	5,6	9,6	13,2	32,5
Niekada nesimokė	2,8	1,6	–	0,1
Dar nelanko mokyklos	5,6	–	–	–

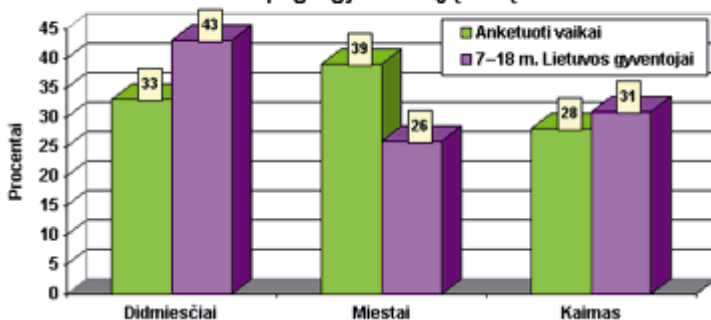
Tarp visų anketuotų vaikų buvo 85 proc. berniukų ir 15 proc. mergaičių. Ženklus berniukų dominavimas nėra netikėtas, nes su juo susiduriama beveik visoje kriminalinėje statistikoje. Kriminologai tai aiškina įvairiomis priežastimis: mergaičių charakterio ypatumais (mažesniu polinkiu į agresiją ir pan.), didesniu jų padaromų nusikalstamų veikų latentiskumu ir t. t. Palyginus mergaičių ir berniukų nesimokymo trukmę didesnių skirtumų nepastebėta (lentelė 1.4.2.). Tiek mergaitės, tiek berniukai pagal mokyklos nelankymo trukmę pasiskirsto panašiomis proporcijomis.

Lentelė 1.4.2. Nesimokymo trukmė pagal lytį (procentais)

	Berniukai	Mergaitės
Iki 3 mėn.	18	17,7
3–5 mėn.	11,2	9,8
6–12 mėn.	16,4	14,7
Daugiau nei metus	22,1	21,8

Neužimtų vaikų pasiskirstymas pagal gyvenamąją vietą parodytas 1.4.2. paveikslėlyje. Didžiausia neužimtų vaikų dalis (39 proc.) gyvena nedideliuose miestuose, toliau seka didmiesčių (33 proc.) ir kaimo (28 proc.) vaikai. Palyginimui šalia pateikiami statistiniai duomenys apie 7–18 metų Lietuvos Respublikos gyventojų teritorinį pasiskirstymą.

Pav.1.4.2. Anketuotų vaikų pasiskirstymas pagal gyvenamąją vietą

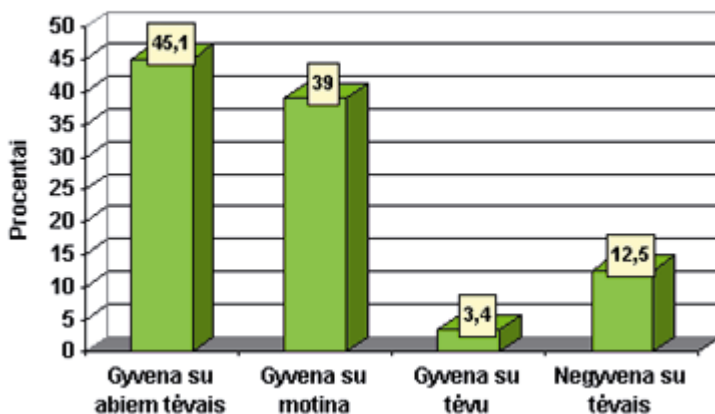

Matome, kad didmiesčiuose ir kaime neužimtų vaikų proporcijos yra šiek tiek mažesnės nei bendrai ten gyvenančių vaikų proporcijos, o nedideliuose miestuose neužimtų vaikų dalis yra gerokai didesnė už jų sudaromą dalį tarp visų šio amžiaus Lietuvos gyventojų. Tai liudija, kad vaikų neužimtumo problema aštriausiai iškyla būtent nedideliuose Lietuvos miestuose.

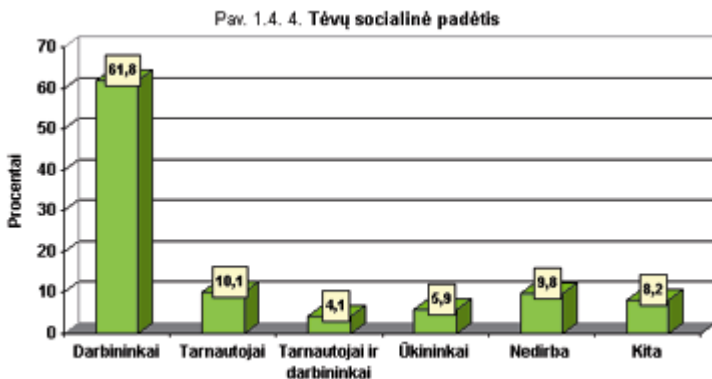
Šeima. Vaiko socializacijoje, ypač ankstyvojoje jos stadijoje, bene svarbiausias vaidmuo tenka šeimai. Šeimoje pradeda formotis ištisas kompleksas veiksnių, vėliau darysiančių įtaką visam tolesniam individo gyvenimui: vaiko asmenybė, jo savęs suvokimas, vertybių sistemos užuomazgos, charakterio bei elgesio ypatumai, bendravimo su aplinkiniais patirtis ir kt. Todėl labai svarbu, kokia yra ta aplinka, kurioje mažasis žmogus ateina į pasaulį ir pradeda jį pažinti. Psichologai jau seniai žino, kad bet kokie sutrikimai šeimoje pirmiausia gali labai skaudžiai atsiliepti vaikams dėl jų didesnio jautrumo bei labilesnės psichikos. Dėl konfliktų, skyrybų, tėvų abejingumo vaikams ar prievartos prieš juos naudojimo bei kitos neigiamos įtakos vaikas patenka į įvairių sutrikimų veikimo lauką – dingsta taip reikalingas vaikui saugumo pojūtis, jo vietą užima netikrumas ar net baimė; nepatenkinamas bendravimo poreikis, jaučiamas tėvų meilės, dėmesio trūkumas; nepilnoje šeimoje nėra adekvataus vyriško ar moteriško elgesio modelio ir t. t. Visa tai verčia vaiką, užuot normaliai vysčiusis, jausti nuolatinę įtampą ar netgi kaltę dėl padėties šeimoje.

moje. Tokiems vaikams vėliau neretai kyla problemų norint pritaipyti prie visuomenės ir normaliai joje funkcionuoti. Deja, didelis skyrų procentas bei nepilnų šeimų skaičius šiuolaikinėje visuomenėje negali nuteikti optimistiškai. Mūsų tyrimo rezultatai taip pat patvirtina panašias tendencijas. 1.4.3. paveikslėlyje pavaizduota anketuotų vaikų šeiminių padėčių.

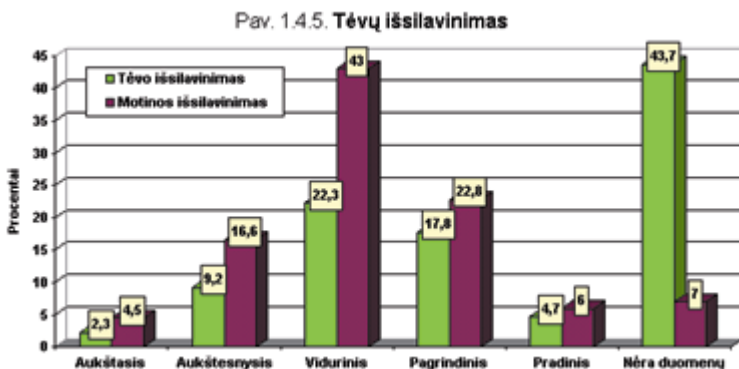
Pav. 1.4.3. Anketuotų vaikų šeiminių padėčių

Matome, kad daugiau nei pusė anketuotų vaikų (54,9 proc.) gyvena nepilnose šeimose arba visai be tėvų. Jau vien šis skaičius gali didelę dalimi paaiškinti nagrinėjamą problemą, kadangi iš viso Lietuvoje tokių vaikų dalis sudaro tik apie 20 proc. Nepilnos šeimos dažnai negali pasirūpinti vaiku, kaip to reiktų. Be to, esant dabartinei ekonominei padėčiai, daugelis šeimų susiduria su materialiniais sunkumais. Tai verčia tėvus pagrindinį dėmesį skirti pragyvenimo šaltinių paieškai, vaikus paliekant antroje vietoje. Sprendžiant iš tyrimo duomenų, dauguma anketuotų vaikų tėvų yra darbininkai, ūkininkai ar visai nedirba, taigi galima spėti, kad jų pajamos nėra didelės (Pav. 1.4.4.). Dar galima pridurti, kad trečdalis (33,4 proc.) anketuotų vaikų šeimų auginą po 3 ir daugiau vaikų, o tai tikriausiai dar labiau apsunkina jų materialinę padėtį.

Svarbus veiksnys šeimoje auklėjant vaikus yra tėvų išsilavinimas. Manoma, kad išsilavinę žmonės turėtų geriau suvokti savo atsakomybę, vaikų auklėjimo ypatumus, be to, jie paprastai dirba geriau apmokamą darbą, dėl to palengvėja jų buitis ir atsiranda galimybė daugiau dėmesio skirti vaikams. Suprantama, nereikėtų kategoriškai teigti, kad tėvų išsilavinimas visiškai lemia jų santykį su savo vaikais ir auklėjimo kokybę, nes tai yra tik vienas iš daugelio susijusių veiksnių, tačiau tyrimo rezultatai skatina apie tai susimąstyti. 1.4.5. paveikslėlyje matome, koks yra anketuotų vaikų tėvų išsilavinimas.

Aukštąjį išsilavinimą turi vos 2,3 proc. tėvų ir 4,5 proc. motinų, o dominuoja žemesnio išsilavinimo lygio tėvai. Taigi galima teigti,

kad tokia tėvų išsilavinimo padėtis nėra gera ir veikiausiai atsiliepia vaikų auklėjimui bei tolesniam jų elgesiui.

Kaip matome, tyrimo duomenys išryškina daugelį problemų, iškylančių šeimoje, toje terpėje, kur vaikas pradeda savo kelią į gyvenimą. Šios problemos yra juo skaudesnės, jei mes suprantame, kad šeima, būdama ne kokia nors formali organizacija, o greičiau žmonių tarpusavio santykių pagrindu kuriama socialinė bendrija, labai sunkiai pasiduoda bet kokiems formaliems iš išorės kylantiems bandymams reguliuoti ar koreguoti jos funkcionavimą. Dėl atliekamų funkcijų svarbos (reprodukcinės, auklėjamosios, ūkinės ir ekonominės, laisvalaikio) šeima yra laikoma visuomenės pagrindu, jos stabilumo ar nestabilumo šaltiniu, kita vertus, visuomenė taip pat veikia šeimą per kiekvieną jos narį, taigi ryšys tarp jų yra giluminis ir labai stiprus. Todėl natūralu, kad šiuo metu, kai mūsų visuomenė susiduria su įvairiais vadinamojo pereinamojo laikotarpio sunkumais, jie atsiliepia ir šeimai, vaikams ir galiausiai vėl sugrįžta į visuomenę naujomis problemomis, tarp jų ir vaikų neužimtumu bei nusikalstamumu.

Mokykla. Pradiniame gyvenimo etape žmogus turi išmokti daugybę dalykų, kurie jam bus reikalingi vėliau, kad sėkmingai įsijungtų į visuomenės gyvenimą. Šiuolaikinė visuomenė, pasižyminti iki tol neregėtu darbo pasidalijimu ir specializacija, reikalauja iš savo narių tam tikro bendro bazinio žinių ir įgūdžių lygio, kurio pagrindu vėliau žmogus gali ieškoti savo vietos darbo rinkoje, pasirinkti tam tikrą profesiją, įgyti tam reikalingų specifinių žinių ir įgūdžių, o prireikus nesunkiai persiorientuoti į kitą veiklos sritį. Kitaip sakant, universalus bendras pasirengimas užtikrina galimybę ne itin skausmingai pakeisti darbo specifiką, kai to pareikalauja besikeičiančios aplinkybės (tai taip pat yra būdingas šiuolaikinės visuomenės bruožas). Šis poreikis visų pirma iškilė Vakarų visuomenėms XIX a. vykstant sparčiai industrializacijai. Būtent tada ir buvo pradėta kurti vieninga valstybinė švietimo sistema, kuri, su tam tikrais pakitimais, egzistuoja iki šiol ir kurią kai kurie mokslininkai laiko viena iš esminių priežasčių, lėmusių šiuolaikinių tautinių valstybių susiformavimą.

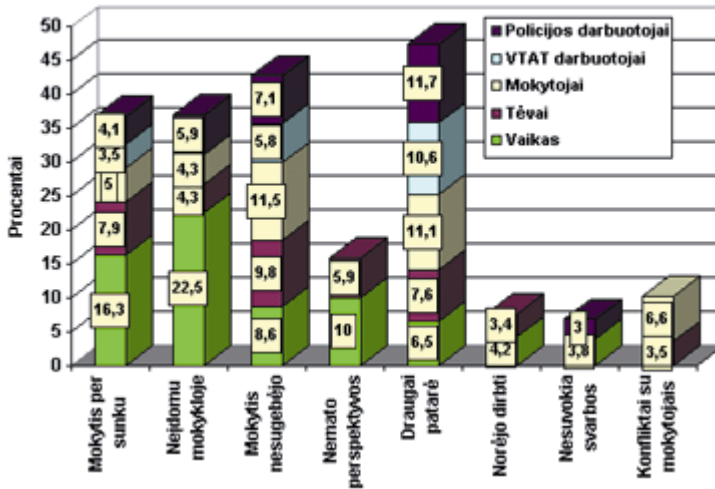
Kaip matome, šiuo metu bet kuri išsivysčiusi valstybė yra sunkiai įsivaizduojama be vieningos mokymo sistemos, garantuojančios savo nariams tam tikrą pasirengimą, būtiną siekiant visuomenės in-

tegracijos. Ne išimtis ir Lietuva. Kaip žinome, 41 Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsnis skelbia, kad asmenims iki 16 metų mokslas yra privalomas, be to, mokymas valstybinėse ir savivaldybių bendrojo lavinimo, profesinėse bei aukštesniosiose mokyklose yra nemokamas. Taip pat žinome (ir iš šio tyrimo duomenų), kad toli gražu ne visi vaikai iki 16 metų (o tuo labiau vyresni) mokosi mokykloje. Kokios yra šio reiškinio priežastys, kodėl vaikai nenori ar negali mokytis, kodėl visuomenė nesugeba užtikrinti to, ką paskelbė savo pagrindiniuose teisės aktuose?

Šiuos klausimus, bent jau iš dalies, buvo bandyta išsiaiškinti ir šiame tyrime. Norint susidaryti objektyvesnį mokyklos nelankymo priežasčių vaizdą, buvo apklausiami patys vaikai, jų tėvai, mokytojai, policijos ir Vaikų teisių apsaugos tarnybos (toliau – VTAT) darbuotojai. 6-ame paveikslėlyje parodytos svarbiausios, t. y. dažniausiai minimos nesimokymo priežastys.

Matome, kad dažniausiai minima nesimokymo priežastis yra draugų patarimas nesimokyti. Be abejo, draugai, bendraamžiai šiuo gyvenimo laikotarpiu vaikui daro labai didelę įtaką. Paaugliai dažnai buriasi į tam tikras vadinamąsias referentines grupes, turinčias bendras savo vertybes, interesus, hierarchinę struktūrą, vartojančias tik jų nariams suprantamą žargoną. Priklausyti tokioms grupėms yra labai svarbu atskiriems jų nariams, nes tai padeda patenkinti jų saugumo, bendravimo, saviraiškos ir kitus poreikius, todėl ir grupės įtaka individo elgesiui gali būti labai didelė. Žinodami visa tai, vis dėlto neturėtume draugų patarimo nesimokyti laikyti pagrindine ar viena iš pagrindinių nesimokymo priežasčių. Tam, kad draugai imtų patarinėti nelankyti mokyklos ir tuo labiau kad tas, kuriam patariama, tokių patarimų klausytų, jau prieš tai turi būti kažkas įvykę, turi būti susidariusios tam tikros sąlygos, subrendusi situacija, leidžianti priimti tokį sprendimą. Todėl nesimokymą dėl draugų patarimo galime laikyti daugiau kokių nors ankstesnių įtakų padariniu, o ne pirmine nesimokymo priežastimi. Tokius samprotavimus patvirtina ir tai, kad šią priežastį nurodė labai nedidelis skaičius vaikų (tik 6,5 proc.), dažniausiai ji minima policijos ir VTAT darbuotojų, kurie vaiką mato dažniausiai jau po to, kai jis metė mokyklą.

Pav. 1.4.6. Nesimokymo priežastys

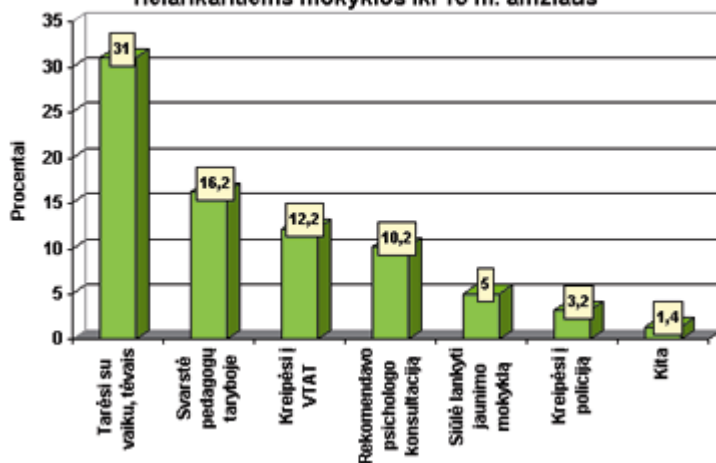
Kitos trys dažniausiai minimos nesimokymo priežastys nukreipia mus kita linkme ir skatina nesimokymo priežasčių ieškoti pačioje mokykloje, mokymo procese, sampratoje, galbūt ir mokymo programose. Tai, kad vaikams mokykloje yra neįdomu, sunku, kad jie nesugeba mokytis, iš esmės reiškia vieną dalyką – šie vaikai neranda mokykloje savo vietos, mokymasis jiems pamažu tampa nemalonia pareiga, gal net kančia, kurios prasmė sunkiai suvokiama.

Vaikai į mokyklą ateina iš skirtingų šeimų, skirtingai pasirenę, pagaliau ir jų gabumai yra nevienodi, todėl natūralu, kad vieniems iš jų mokytis sekasi puikiai, o kitiems – daug sunkiau. Dažnai klasėje atsiranda keletas vaikų, kurie mokosi prasčiau nei kiti, iš mokytojų ir klasės draugų pusės formuojasi neigiamas požiūris į juos, kiti vaikai nenori su jais draugauti, jie tarsi laikomi prastesniais, vyksta vadinamasis "etikečių klįjavimo" procesas. Laikui bėgant ir patys prasčiau besimokantys vaikai ima laikyti save kitokiais, blogesniais nei kiti, ir pradeda elgtis taip, kad pateisintų jiems primestą "blogiukų" įvaizdį. Negalėdami patenkinti saviraiškos, bendravimo, pripažinimo poreikių mokymosi srityje, šie vaikai bando tai padaryti kitais būdais. Jie atsiriboja nuo kitų bendramokslų, ima bendrauti tarpusavyje, mokytojų ir klasės draugų vertinami dalykai jiems tampa nesvarbūs, vietoje to formuojasi tam tikra antivertybių sistema. Taigi mo-

kykloje susiklosto palankios sąlygos tam tikrai vaikų grupei nukrypti nuo pozityvios socializacijos modelio ir vystytis nepalankia linkme. Jei turėsime galvoje, kad šie vaikai dažniausiai jau patenka į mokyklą iš probleminių šeimų, tai galėsime teigti, kad mokykla pratėsia šeimoje prasidėjusį asocialios asmenybės formavimo procesą.

Šis modelis žinomas jau gana seniai ir yra aprašytas ne vieno teoretiko. Tuo tarpu praktikai diskutuoja, koks šioje situacijoje turėtų būti mokyklos pedagogų, administracijos vaidmuo. Ar jie turi užsiimti tik mokymu, žinių suteikimu, ar turėtų bandyti kaip nors paveikti prastai besimokančių vaikų grupę, taikyti jiems kokius nors specialius darbo metodus, ar galbūt pedagogų užduotis būtų kuo anksčiau atpažinti, išaiškinti šiuos vaikus ir perduoti informaciją apie juos kitoms specialiosioms institucijoms? Savo tyrime mes klausėme, kokių priemonių ėmėsi mokyklos administracija, kad vaikas, nelankantis mokyklos iki 16 metų, būtų į ją sugražintas. Visų pirma galime konstatuoti, kad tam tikros priemonės buvo taikomos lygiai pusei, t. y. 50 proc., vaikų iki 16 metų. Kai kuriems iš jų buvo taikomos iš karto kelios priemonės. Kokios tai priemonės ir ar dažnai jos buvo taikomos, pavaizduota 1.4.7. paveikslėlyje.

Pav. 1.4.7. Mokyklos administracijos poveikis vaikams, nelankantiems mokyklos iki 16 m. amžiaus

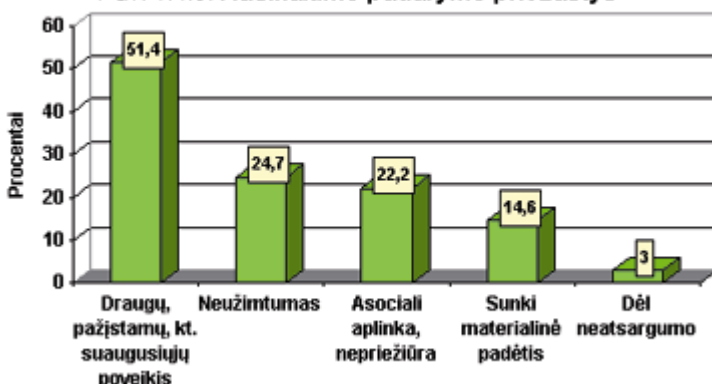
Kaip matome, šiuo metu pedagogai dažniausiai kalbasi su pačiais vaikais bei jų tėvais. Dalis vaikų yra svarstomi mokyklų pedagogų tarybose, dėl kai kurių iš jų kreipiamasi į VTAT, jiems reko-

menduojama psichologų konsultacija ar siūloma lankyti jaunimo mokyklą. Sunku spręsti apie šių priemonių efektyvumą, nes neturime duomenų apie tai, kiek vaikų vėliau sugrįžta į mokyklą, tačiau, ko gero, galėtume teigti, kad kol kas nėra aiškios, išdirbtos ir veikiančios sistemos, kuri užtikrintų nesimokančių vaikų sugrąžinimą į mokyklą ar bent jau aiškiai nurodytų pedagogams, kaip jie turėtų su šiais vaikais elgtis. Šiuo metu pedagogai veikia daugiausia savo iniciatyva ir imasi tokių priemonių, kurios jiems atrodo reikalingos, arba apskritai palieka nesimokančius vaikus likimo valiai.

Nusikaltimų priežastys. Pabaigoje pabandydysime trumpai aptarti kai kurias nusikaltimų, kuriuos padaro nepilnamečiai, priežastis. Čia pasinaudosime duomenimis iš trečiosios anketos, kuri buvo skirta rinkti informaciją apie vaikus, padariusius visuomenei pavojingas veikas iki to amžiaus, kuriam suėjus, pagal įstatymą yra galima baudžiamoji atsakomybė. Kadangi šių vaikų socialinės, demografinės charakteristikos bei duomenys apie jų šeimines padėtis, tėvų socialinę padėtį yra artimi tiems, kurie buvo gauti pirmų dviejų anketų pagalba, plačiau ties jais neapsistosisime, analizuosime tik nusikaltimų priežastis. Reikia pastebėti, kad šias anketas pildė policijos darbuotojai, todėl ir atsakymai apie nusikaltimų priežastis daugiau atspindi jų nuomonę.

Iš 1.4.8. paveikslėlio matome, kad pagrindinė priežastis, dėl kurios vaikai nusikalsta, yra draugų, pažįstamų, kitų suaugusiųjų poveikis. Su tuo galime sutikti žinodami, kad daugiausia nepilnamečiai nusikalsta su grupe, bei tai, kad grupė, kuriai priklauso nepilnamečiai, turi labai didelę įtaką jo elgesiui. Kaip susidaro tokios grupės, iš dalies jau buvo aptarta anksčiau. Kitas tris dažniau minimas priežastis – neužimtumą, asocialią aplinką, sunkią materialinę padėtį, ko gero, reikėtų priskirti nusikaltimų padarymo aplinkybėms, t. y. sąlygoms, leidžiančioms formuotis delinkventinei asmenybei, vėliau darančiai nusikaltimus. Todėl manome, kad vaikų ir jaunimo nusikalstamumo prevencijos priemonės visų pirma turėtų būti orientuotos būtent į tas sąlygas, nes jos dažniausiai nulemia tolesnį jauno žmogaus vystymąsi.

Pav. 1.4.8. Nusikaltimo padarymo priežastys

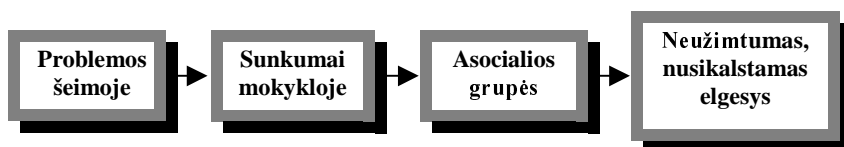

Išvados

Tyrimo duomenys atskleidė daug problemų, susijusių su nagrinėjamu socialiniu reiškiniu. Visų pirma pažymėtina nepalanki padėtis anketuotų vaikų šeimose. Didelė dalis vaikų gyvena nepilnose šeimose arba visai be tėvų, daugelio iš jų tėvų išsilavinimo lygis yra žemas, prasta jų socialinė padėtis, tai lemia ir materialinius sunkumus. Visa tai sudaro prielaidas vaikui jau pačioje gyvenimo pradžioje atsidurti tokioje aplinkoje, kur pozityvi socializacija, normalus auklėjimas yra sunkiai įmanomi ar bent jau susiduria su tam tikrais sunkumais. Jeigu šeimoje vaikas negauna teigiamų socialinio gyvenimo pagrindų, jei jam neįdiegiamos pagrindinės visuomenės vertybės, jei neformuojami adekvatūs socialinėms normoms elgesio būdai arba visa tai daroma nepakankamai efektyviai, tai galima teigti, kad tolesnis tokio vaiko gyvenimas didele dalimi yra užprogramuotas ir yra nemaža tikimybė, kad jis taps problema visuomenei.

Kita problemų grupė susijusi su mokykla. Matėme, kad dalis vaikų mokykloje nepritampa, mokytis jiems nesiseka, todėl ir mokslai pasidaro nuobodūs, neįdomūs. Viena vertus, šį nepritapimą lemia jau šeimoje įgyta vaiko patirtis, o kita vertus, mokykla, pedagogai kol kas neskiria šiems vaikams tiek dėmesio, kiek jo reikėtų. Taigi, tenka konstatuoti, kad mokykloje tęsiasi šeimoje prasidėjęs asocialios asmenybės formavimosi procesas. Nepritapę mokykloje vaikai ieško kitų veiklos sričių. Jie palieka mokyklą, buriasi į grupes, kurios neretai skatina elgtis nusikalstamai. Tyrimo rezultatai leidžia kalbėti

apie tam tikrą bendrą schemą, kurios grandys laipsniškai stumia vaiką nusikalstamo elgesio link.

Žinoma, gyvenimas yra daug sudėtingesnis ir jo neįmanoma sutalpinti į jokią, net ir tobuliausią schemą. Be to, galima kiekvieną šios labai bendros schemos segmentą skaidyti į daugybę smulkesnių dalių ir diskutuoti, kurios iš jų turi didesnę ar mažesnę reikšmę, tačiau neturėtų kelti abejonių tai, jog kuo ankstyvesnėje stadijoje visuomenei pavyktų nutraukti šią grandinę, tuo daugiau problemų ji galėtų išvengti ir užsitikrinti saugesnę bei šviesesnę ateitį.

2. PAGRINDINĖS IŠVADOS IR SPREŠTINOS PROBLEMOS

Apibendrinus vaikų ir jaunimo nusikalstamumo bei užimtumo situacijos analizę, galima padaryti kai kurias išvadas ir įvardyti sprendžiamas problemas.

Vaikų nusikalstamas elgesys ir jų neužimtumas yra kompleksinė socialinė problema, todėl ją sprendžiant būtina stiprinti tarpžinybinį bendradarbiavimą. Nusikalstamą elgesį neretai lemia vaikų ir jaunimo neužimtumas, todėl būtina toliau kurti ir tobulinti vaikų ir jaunimo užimtumo sistemą, aiškiau formuluoti atskirų institucijų funkcijas šioje srityje. Valstybė turi siekti, kad būtų sudarytos sąlygos, užtikrinančios turiningą vaikų ir jaunimo gyvenimą visuomenėje, kuri būtų palanki asmeninio vystymosi ir išsilavinimo įgijimo procesui, maksimaliai laisvam nuo galimybių nusikalsti ir pažeisti teisę. Valstybės institucijų ir nevyriausybinių organizacijų veikla turėtų būti tobulinama, atsižvelgiant į ilgalaikius bei trumpalaikius tikslus bei susidariusią padėtį.

Pastaruoju metu šalyje jaunimui ypač aktuali įsidarbinimo problema. Beveik neįmanoma įsidarbinti jaunuoliui, neturinčiam profesijos, arba ją įsigijusiam, tačiau neturinčiam darbo patirties. Todėl nesimokančių, nedirbančių vaikų skaičių papildo ir tie vaikai, kurie nesugeba ar nenori mokytis, o dirbti negali dėl objektyvių priežasčių, t. y. nevengiantys, bet negalintys įsidarbinti.

Jaunimas – aktyviausia visuomenės dalis. Labai svarbu, kad jauni žmonės mokytųsi, kurtų materialines ir dvasines vertybes.

Nusikaltimų prevencijos politikos efektyvumą gali užtikrinti tik sisteminis požiūris ir kompleksiniai sprendimai, t. y. vertikalio ir horizontalio programų derinimas. Todėl nusikaltimų prevencijos politika turi apimti tokius modulius kaip informacija, švietimas, alternatyvos, intervencija, rehabilitacija ir palaikymas.

Šiuo metu šalyje nėra vieningos nesimokančių, nedirbančių vaikų apskaitos. Viena iš priežasčių yra ta, kad nėra numatyta institucija, kuri turėtų kaupti tokius duomenis. Antroji priežastis – nėra vieningos nesimokančių, nedirbančių vaikų sampratos. Praktikoje įvairiai traktuojamas vaiko neužimtumas. Pvz., policija prie nedirbančių, nesimokančių teisės pažeidėjų priskiria visus teisės pažeidimo momentu neužimtus vaikus, nepaisant neužimtumo trukmės; pedagogai

prie nesimokančių vaikų priskiria išbrauktus iš mokinių sąrašų vaikus ir t. t.

Norint žinoti realią padėtį tarp nesimokančių, nedirbančių vaikų, būtina juos registruoti, o tam būtina vieninga nesimokančio, nedirbančio vaiko samprata.

Dauguma nesimokančių, nedirbančių yra neįgiję vidurinio mokslo, 15–16 metų amžiaus paaugliai, galintys, bet nenorintys toliau mokytis ar dirbti.

Vaikų ir jaunimo (ne)užimtumo problema yra aktuali tuo, kad jaunos asmenybės interesų bei vertybių sistema ir realus jį supančios aplinkos suvokimas nėra visiškai susiformavęs bei nuolat kinta.

Pozityvus užimtumas neatsiejamas nuo vaikų valios (valingo elgesio) išraiškos. Vaikas ar jaunuolis yra nuolat apsuptas ir veikiamas prieštaringų paskatų vienaip ar kitaip elgtis. Asmenybėje vyksta motyvų kova – daryti tai, ko reikia, ar tai, ko norisi. Vėliau kyla ryžtas, kuris yra įgyvendinamas. Tačiau valingai elgtis, kai aplinkoje vyksta vertybių kaita, labai sunku.

Neužimtumą apskritai galima palyginti su žemėje negalinčiu egzistuoti vakuumu, kuriam atsiradus, tuščia erdvė tuojau pat užpildoma materija. Neužimtumo būseną, kaip ir vakuumą, trunka labai trumpai, kadangi labai greitai šį vakuumą užpildo tam tikra užimtumo forma.

Nuo pozityvių ir negatyvių paskatų stiprumo priklauso ir individo elgesio formos pasirinkimas.

Nagrinėjant vaikų ir jaunimo (ne)užimtumo sampratą, reikia paminėti, kad sąvoką “neužimtumas” galima sutapatinti su sąvoka “asocialus užimtumas”, kadangi užimtumui įgijus socialiai nepriimtina formą, jis tampa visuomenei nepageidautinas. Vieną užimtumą (pavyzdžiui, socialiai priimtina) keičia kitas (asocialus). Individas, veikiamas stiprių neigiamų aplinkos veiksnių, po tam tikro laiko gali pasiduoti įtakai ir tapti asocialaus užimtumo subjektu.

Visuomenėje, ypač tarp jaunimo, vyksta aktyvi vertybių kaita, kuri keičia asocialias normas į socialiai priimtinas ir atvirkščiai. Dėl šios kaitos labai susilpnėja socialinė individo (ne)užimtumo kontrolė. Vertybių kaita vyksta ne tik visuomenėje ar jos grupėse, bet ir asmenybės viduje. Todėl vaiko ar jaunuolio užimtumo pozityvumas ar negatyvumas gali nuolat kisti. Šiam kitimui įtakos turi ir individo psichologinės savybės, ir ją supančios aplinkos pakitimai.

Pasirinktą pozityvaus ar negatyvaus užimtumo formą lemia šeima, mokykla, vaiko pomėgiai, draugai ir bičiuliai, pareigos jausmas. Priklausomai nuo vaiko aplinkoje esančių vertybių, jis formuoja savo vertybių pasaulį ir pasirenka jam priimtinausią užimtumo formą.

Formuojant vaikų ir jaunimo užimtumo ir nusikaltimų prevencijos politiką, tikslinga yra išskirti 3 lygius:

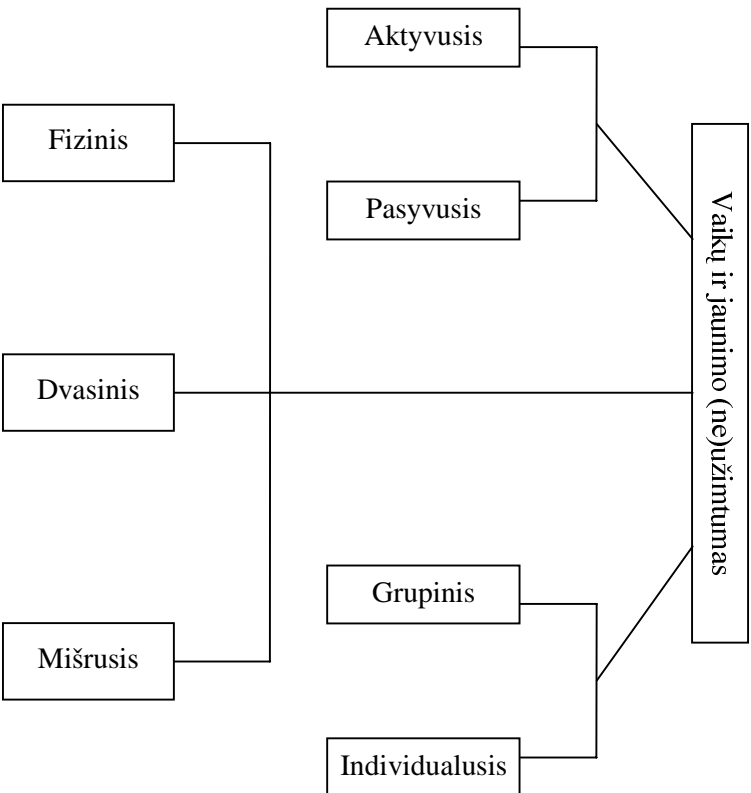
- nacionalinis lygis;
- regioninis (savivaldybių) lygis;
- vietinis (institucijų) lygis.

Svarbu yra užtikrinti tam tikrą veiksmų koordinavimą ir bendradarbiavimą tarp atskirų politikos įgyvendinimo lygių. Kita vertus, ypatingą dėmesį reikia skirti regioniniam (savivaldybių) lygiui, kuris, mūsų nuomone, turi būti tiesiogiai atsakingas už vaikų ir jaunimo užimtumą ir jų nusikaltimų prevenciją.

Vykdamas regioninę nusikaltimų prevenciją galima išskirti tokias kryptis:

- 1) šeimos politika (specialistų nuomone, šeimos aplinka sudaro 70 proc. kriminalinių nuostatų); turi būti numatytos pagalbos paauglių šeimoms programos, laisvalaikio organizavimo programos, smurto šeimoje prevencijos programos ir pan.;
- 2) švietimo politika;
- 3) jaunimo politika (ypač nevyriausybinę organizacijų veiklos plėtojimas);
- 4) įdarbinimo politika; pažymėtina, kad užimtumas, jeigu jis atitinka asmens lūkesčius, yra efektyviausia socialinės pagalbos forma;
- 5) apgyvendinimo politika;
- 6) sveikatos politika (ypatingas dėmesys turi būti atkreiptas į piktnaudžiavimo alkoholiu bei narkotikų vartojimo prevenciją ir psichikos sutrikimų profilaktiką).

Vaikų ir jaunimo (ne)užimtumas formos

II. PAGRINDINĖS VAIKŲ IR JAUNIMO NEUŽIMTUMO IR NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS KRYPTYS

1. BENDROSIOS PREVENCIJOS PRIELAIDOS

Literatūra: Bluvšteinas J. Kriminologija. V., 1994. Franklis E. V. Žmogus ieško prasmės. V., 1998. Kaiser G. Kriminologie. München, 1993. Kube E., Koch K. F. Kriminalprävention. Sonderausgabe. Kriminalpolizeiliches Vorbeugungsprogramm des Bundes und der Länder. Herausgeber: Innenministerium des Landes Baden-Württemberg, 1997. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации. Москва, 1984. Лайне М. Криминология и социология отклоненного поведения. Хельсинки, 1994. Walter M. Jugendkriminalität. München, 1995. Will H. D. Jugend und Justiz. Kriminologie für soziale Arbeit. Votum. Münster, 1997.

Nusikaltimų prevencijos teorija ir prevencinių priemonių praktinis taikymas remiasi prielaida, kad vaikų ir jaunimo nusikalstamas elgesys yra dėsningas reiškinys, kuriam daro įtaką tam tikros socialinės bei individualios aplinkybės. Žodis “prevencija” (iš lot. k. *praeventio*) reiškia kelio užkirtimą tam tikram reiškiniui. Todėl organizuojant prevencines priemones, dera išsiaiškinti šio reiškinio paplitimą, jo kilmę ir prevencijos galimybes, kitaip tariant, žinoti nusikalstamumą aiškinančias teorines konstrukcijas.

Deja, apie nusikalstamo elgesio kilmę kalbėti nėra lengva – teorijų yra daug ir nė viena iš jų negali pretenduoti į absoliučią tiesą. Jos tik papildo viena kitą. Pasak žymaus austrų psichiatro ir psichoterapeuto, pergyvenusio Aušvico (Osvencimo) koncentracijos stovyklą, Viktoro Emilio Franklio, “nusikaltimo priežasčių iki galo neįmanoma išaiškinti, kadangi jos negali būti kildinamos vien iš biologinių, psichologinių ir (arba) sociologinių veiksnių. Visiškai paaiškinti kiemo nors nusikaltimą būtų tolygu pateisinti jo ar jos kaltę ir regėti jame ar joje ne laisvą ir atsakingą žmogų, bet taisytiną mašiną”.³ Tačiau kriminologijos mokslas, pripažindamas kiekvienos teorijos reliatyvumą, vis dėlto teigia, kad jau šimtametę istoriją turinčios psichologų, sociologų, kriminologų ir kitų sričių specialistų

³ Franklis E. V. Žmogus ieško prasmės. V., 1998.

ižvalgos nusikalstamumo tematika turi savyje dalį tiesos, pagrįstos ir empiriniais tyrinėjimais. Pateikiama keletas pagrindinių teorinių krypčių (abėcėlės tvarka):

1. *Biologinės koncepcijos*

Nusikalstamumo priežasčių ieškoma biologinėse nusikaltėlio charakteristikose. Teigiama, jog dalis asmenų jau gimė nusikaltėliais su jiems būdingomis biologinėmis savybėmis. Daroma išvada, kad nusikaltimas yra natūralus ir neišvengiamas reiškinys, kaip ir gimimas, mirtis, psichinė liga, todėl nusikaltėlio negalima pataisyti. Jį galima arba sunaikinti, arba visiems laikams izoliuoti nuo visuomenės. Šios teorijos šalininkai buvo įsitikinę, kad apsigimusio nusikaltėlio atavistiniai bruožai pasireiškia ne tik jo elgesiu, bet ir kūno ypatybėmis, būtent kaukolės forma, rankų ilgiu, gausiu plaukuotumu ir t. t. Pagal šias ypatybes buvo bandoma netgi nustatyti, kokį nusikaltimą jis padarys – nužudymą, išžaginimą, vagystę ar kitą. Buvo manoma, kad vien anatominių požymių užtenka, kad potencialiam nusikaltėliui būtų galima taikyti prevencines priemones. Šios teorijos kritikai pabrėždavo, kad ji ignoruoja nusikalstamumo ryšį su socialinėmis sąlygomis, neturinčiomis nieko bendra su biologinėmis atskirų asmenų organizmo savybėmis. Be to, vėlesni tyrimai parodė, kad biologines savybes, priskirtinas nusikaltėliams, gali turėti bet kuris žmogus. Nors ir šiais laikais biologinės nusikalstamumo teorijos turi savo šalininkų, tačiau jos vertinamos kritiškai.

2. *Ekonominės koncepcijos*

Akcentuojama, jog didžioji dalis nusikaltėlių priklauso žemiausiems socialiniams sluoksniams. Tvirtinama, jog bloga socialinė padėtis verčia elgtis priešingai visuomenėje nusistovėjusioms normoms. Kita vertus, tokia padėtis reiškia griežtesnę formalią socialinę kontrolę šių asmenų atžvilgiu. Kriminologijoje plačiai paplitęs anomijos teorijos nuo normos nukrypstančio elgesio aiškinimas. Anomija reiškia tam tikrą moralinės tuštumos jausmą, normų nebuvimo būseną, kuri kyla tuomet, kai žmogaus viltys (jo vertybės) viršija realias jų įgyvendinimo galimybes (socialinę padėtį). Anomija kyla tuomet, kai iškyla prieštaravimas tarp visuomenėje vyraujančių vertybių ir turimų resursų. Bet kurioje visuomenėje galima pastebėti nelygateišškumo viešpatavimą, nepaisant visų teisinių deklaracijų. Žmogus

gali įvairiai reaguoti į tokią vidinę įtampą, atsirandančią dėl negalimybės pasiekti vyraujančių vertybių dėl turimų resursų stokos: prisitaikydamas prie esamos situacijos (rezultatas – galimas alkoholizmas, narkomanija), imdamasis novacijų (siekdamas tikslų nelegaliais būdais), atsisakydamas tikslų, pasitraukdamas (valkatavimas ir pan.), pasipriešindamas (sąmoningai siekdamas keisti struktūras). Anomijos teorija akcentavo svarbų dalyką – neturtas arba galimybių nebuvimas nesukelia nusikaltamumo. Tam reikia, kad būtų prieštaravimas tarp žmogaus vertybių ir realių galimybių jas pasiekti.

3. Kultūrinės teorinės koncepcijos

Nusikalstamas elgesys priklauso nuo kultūrinės aplinkos. Vaikų ir jaunimo elgesys yra visuomenės kultūrinio konteksto atspindys, nes elgesio stereotipų išmokstama kultūros kontekste.

Svarbų vaidmenį jaunimo gyvenimo atlieka subkultūrinės grupės. Subkultūros teorija teigia, kad subkultūra padeda sušvelninti anomijos įtampą, suteikia galimybę "socialiai pakilti". Jauno žmogaus izoliavimas (nuo galimybės siekti socialių tikslų) verčia jį ieškoti tokio paties likimo žmonių grupės, kuri tampa užuovėja ir priemone pabėgti. Tokiu būdu susiformuoja subkultūrinė grupė, turinti savas taisykles ir tradicijas, neretai priešingas visuomenėje vyraujančioms.

Kriminologai atkreipia dėmesį į tai, kad bet kurioje valstybėje, ypač gerai išsivysčiusioje, neproporcingai didelį nusikaltėlių skaičių sudaro ne tos valstybės pagrindinių etninių grupių nariai, emigrantai, pabėgėliai ir pan. Tai leidžia kalbėti apie tam tikrą subkultūrinių grupių susidarymą šalies viduje. Tačiau, kita vertus, dažniau nusikalsti šių grupių asmenis gali versti išimtinai ekonominės bei socialinės sąlygos: žemesnis pragyvenimo lygis, nedarbas, didesnė tarpusavio konkurencija, kultūrinių šaknų neturėjimas ir pan.

4. Norminės koncepcijos

Atkreipiamas dėmesys į tai, kad nusikaltimas atpažįstamas pagal baudžiamosios teisės normas. Jų priėmimas ir taikymas priklauso nuo daugelio veiksnių. Konsensuso ir konflikto teorijos atkreipė dėmesį į sprendimų priėmimo valstybėje procesą. Nėra visuotinio sutarimo dėl to, kokios veikos turėtų būti baudžiamos, o kokios ne. Todėl socialinės grupės, turinčios didesnę įtaką, gali primesti savo valią

kitoms. Socialiniai bei psichologiniai šių koncepcijų aspektai išryškino baudžiamųjų normų taikymo tendencingumą (pvz., berniukai dažniau įtariami padarę nusikaltimą nei mergaitės, vadinamieji “asocialūs” asmenys – dažniau nei “socialūs“, kartą jau nusikaltusieji – dažniau nei kiti ir pan.). Socialiniai-organizaciniai aspektai – nusikalstamo elgesio registravimas daugeliu atvejų priklauso nuo teisės saugos organizuotumo ir darbo intensyvumo. Praktiškai beveik kiekvienas žmogus savo gyvenime yra padaręs tai, ką baudžiamasis įstatymas vertina kaip nusikalstamą elgesį. Iš tiesų kriminologiniai tyrimai įvairiose pasaulio šalyse parodė, kad iki 90 proc. visų žmonių jaunystės (ypač paauglystės) amžiuje yra padarę teisei priešingų veikų, kurių didžioji dauguma taip ir liko paslaptyste (pvz., tokie nusikaltimai, kaip smūgių sudavimas ar kankinimas, kūno sužalojimai, vagystės, chuliganizmas, nepilnamečių nugirdymas, tvirkinamieji veiksmai ir pan.). Buvo pastebėta, kad vėliau, išaugus iš tam tikro amžiaus, antisocialaus elgesio požymiai išnykdavo ir vyresniame amžiuje šie asmenys nebenusikalsdavo. Taigi paauglystės amžiuje, kai daug eksperimentuojama, nusikalstamas elgesys tam tikroje bendraamžių grupėje yra norma, o ne nukrypimas nuo jos. Nuo visuomenės priklauso, kokio pobūdžio jaunų asmenų visuomenei priešišką elgesį ji toleruoja ir kaip elgiasi su tais, kurie peržengia šią ribą. Juk iš tiesų, pasak amerikiečių rašytojo C. N. Parkinsono, “tenka pripažinti, kad jaunimas iš dalies teisus, visuomenė, nuo kurios jie nususuka, ypatingo susižavėjimo nekelia”.

5. Psichoanalizė

Remiamasi psichodinaminiais procesais, dėl kurių vaikystėje patirta skriauda (pvz., seksualinė prievarta, nuolatinis smurtas) transformuojasi į priešiškus jausmus kitiems žmonėms. Iš tiesų kriminologiniai tyrimai parodė, kad dažnai mušami vaikai vėliau neretai patys tampa smurtauotojais. Psichoanalitiniu požiūriu galima vertinti ir žiniasklaidos įtaką nusikalstamam elgesiui: katarsio teorija teigia, kad asmuo, matydamas smurtinius vaizdus ir priimdamas su smurtu susijusią informaciją, neutralizuoja savo neigiamą energiją. Šios teorijos oponentai mano, kad su smurtu susijusi informacija skatina tam tikrose situacijose smurtauti, praktiškai išbandyti matytas smurtines scenas. Psichoanalitiniu požiūriu galima analizuoti ir kitokį, ne vien smurtinį, nusikalstamą elgesį: asmens potraukį vogti, imti kyšius ir pan.

6. Socialinės kontrolės koncepcijos

Socialinės kontrolės ir socialinių ryšių koncepcijos išskėlė mintį, kad visi žmonės yra potencialūs nusikaltėliai, tačiau priešingai įstatymui visų pirma elgiasi silpnos savikontrolės asmenys, tie, kurie menkai kontroliuojami neformalios aplinkos, neturintys tamprių tarpusavio ryšių su kitais žmonėmis ir institucijomis. Skiriami keturi ryšių lygiai: 1) emocionalus santykis su artimais žmonėmis; 2) įsipareigojimas visuotinai pripažintų tikslų ir taisyklių atžvilgiu, taip pat savo veiksmų pasekmių numatymas; 3) užsiėmimas socialiai pripažinta aktyvia veikla, taip pat ir laisvalaikio organizavimas; 4) pritarimas socialinėms bei teisinėms normoms, jų priėmimas ir laikymasis. Vėliau išsivystė teorijos, akcentavusios asmens elgesį konkrečioje situacijoje, kai neretai randamas tariamas pasiteisinimas normoms priešingam savo elgesiui (neutralizacijos technika), pvz., pabrėžiant nukentėjusiojo blogą elgesį, jo paties kaltę, iškeliant aukštesnes normas (draugystę, solidarumą ir kt.), priekaištaujant korumpuotai policijai ar pan.

7. Socialinės mokymosi koncepcijos

Antisocialaus elgesio, kaip ir bet ko kitko gyvenime, yra išmokstama. Socializacija yra procesas, kurio metu žmogus išmoksta grupės, kuriai jis priklauso, normų, vertybių ir orientacijų. Tai – per socialinę aplinką perduodamas elgesio būdų, mąstymo stilių, jausmų, žinių, motyvacijos ir vertybinių orientacijų mokymasis. Mokymosi procesas vyksta stebint, mėgdžiojant, lyginant, vengiant, bandant ir suvokiant. Jis gali būti intensyvesnis arba lėtesnis. Mokymosi procese vieni labiau reaguoja į baudimą už netinkamą elgesį, kitiems svarbesnis yra paskatinimas už tinkamą elgesį. Socializacijos tikslas yra intelektualių sugebėjimų ir pasitikėjimo savimi įgijimas, pasiekimų motyvacija, sąžinės formavimas, sugebėjimas ir pasirengimas produktyviam konfliktų sprendimui ir solidarumui.

Jeigu perteikimo procesas – priklausomai nuo vyraujančių lūkesčių – yra klaidingas arba nepilnas, šis trūkumas gali vesti prie normų ir elgesio konfliktų, taigi ir prie baudžiamojo įstatymo pažeidimo.⁴

⁴ Kaiser G. Kriminologie. 9 Auflage. München, 1993.

8. *Socialinės struktūrinės koncepcijos*

Nusikalstamą elgesį lemia socialinės struktūrinės aplinkybės. Nusikalstamumas taip pat aiškinamas, remiantis valstybės galia konstruoti tam tikras definicijas, ir baudžiamąjį persekiojimą atliekančių kontrolės institucijų funkcijomis, taip pat visuomenės grupių reakcija į nusikalstamą elgesį. Pasak stigmatizacijos (ženklinimo) teorijos, be pirminių nusikalstamumo priežasčių, tokių kaip socialiniai, kultūriniai, psichologiniai ir psichopatologiniai veiksniai, yra ir antrinių priežasčių, kurios priklauso nuo to, kaip valstybė ir visuomenė, jos grupės, mokytojai, draugai, šeimos nariai reaguoja į nusikalstamą elgesį. Kartą nusikaltęs žmogus neretai nusikaltėliu tampa visam gyvenimui ir identifikuoja su šiuo savo vaidmeniu. Žmogaus kriminalinė karjera tampa procesu, prie kurio daug gali prisidėti ir kriminalinė justicija, ir draugai, ir mokytojai, ir šeima.

Stigmatizacijos teoriją papildė socialinės cenzūros teorija, kuri atkreipė dėmesį į tai, kad visuomenė yra linkusi į ideologizavimą ir teoretizavimą. Taip susikuriami teoriniai modeliai (pvz., “asocialus”, “prostitutė”, “nužudymas”, “nepilnamečiai”, “sugyventiniai” ir pan.) ir stigmatizuojamos ištisos socialinės grupės.

Sisteminio aiškinimo teorijos atkreipė dėmesį į tai, kad konkretų asmenį supa be galo daug socialinių sistemų, kurios daro įtaką ir jo elgesiui.

Čia paminėta tik keletas nusikalstamą elgesį aiškinančių teorijų. Kriminologijos moksle jų galima priskaičiuoti kelis šimtus, tačiau atsizvelgiant ir vien tik į minėtas nusikalstamo elgesio kilmės aiškinimo teorines kryptis, galima organizuoti tokio elgesio prevenciją.

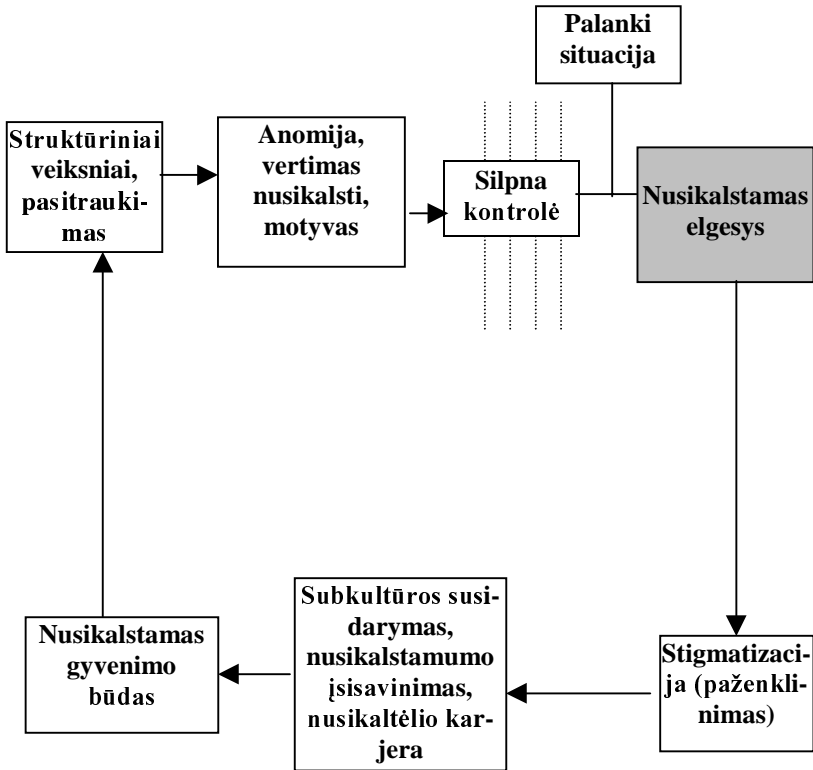
Tradicinį nusikalstamumą aiškinančias teorijas galima pavaizduoti schemoje, kuri nusikalstamą elgesį vaizduoja kaip procesą (schema 1.1.). Jis prasideda schemas kairiajame viršutiniame kampe ir neretai pereina visas stadijas. Prevencinio darbo tikslas – nutraukti šį uždarą ratą ir pasukti procesą kita linkme.

Nusikaltimų prevencija kriminologine prasme yra visų valstybinių ir privačių pastangų, kuriomis siekiama užkirsti kelią nusikaltimams, visuma.⁵ Vaikų ir jaunimo užimtumas yra viena iš galimų vaikų ir jaunimo nusikalstamumo prevencijos priemonių. So-

⁵ Kube E., Koch K. F. Kriminalprävention. Sonderaufgabe. Kriminalpolizeiliches Vorbeugungsprogramm des Bundes und der Länder. Herausgeber: Innenministerium des Landes Baden-Württemberg. 1997.

ciali veikia gali kurti naujus socialinius ryšius, suteikti kompetenciją tam tikroje srityje (socialinis mokymasis), lavinti bendravimo kultūrą, sušvelninti buvusią neigiamą įtaką ir kt.

Schema 1.1. Tradicinis nusikalstamumas kaip procesas⁶

⁶ Лайне М. Криминология и социология отклоненного поведения. Хельсинки, 1994. С. 72.

2. TEISĖS AKTAI, REGLAMENTUOJANTYS VAIKŲ IR JAUNIMO UŽIMTUMĄ IR NUSIKALTIMŲ PREVENCIJĄ, JŲ TOBULINIMO IR ĮGYVENDINIMO KRYPTYS

Lietuvos Respublikoje šiuo metu galioja nedaug teisės aktų, kurie išimtinai būtų skirti vaikų ir jaunimo užimtumui bei jų nusikaltimų prevencijai. Tačiau ir užimtumas, ir nusikaltimų prevencija yra kompleksiniai reiškiniai, susiję su daugeliu kitų valstybės valdymo sričių. Todėl netiesioginių nagrinėjamos temos teisinių pagrindų galime rasti daugelyje teisės norminių aktų, ypač tuose, kurie reglamentuoja vaikų teisių apsaugą. Trumpai apžvelgsime pagrindinius ir svarbiausius.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos, priimtos Lietuvos piliečių 1992 m. spalio 25 d. referendume⁷, 39 str. 3 d. skelbia, kad “nepilnamečius vaikus gina įstatymas”. Konstitucija taip pat įtvirtina žmogaus teises į mokslą, saugo šeimą, numato socialines garantijas: teisę į darbą, poilsį, socialinį aprūpinimą, sveikatos apsaugą, uždraudžia priverčiamąjį darbą ir pan.

Ratifikuotos ir įsigaliojusios tarptautinės sutartys tampa sude-
damąja Lietuvos teisinės sistemos dalimi ir taikomos kaip ir Lietuvos Respublikos (toliau – LR) įstatymai. LR Ministro Pirmininko 1992 m. sausio 5 d. potvarkiu Nr. 8p Lietuva prisijungė prie 1989 m. Jungtinių Tautų **vaiko teisių konvencijos** bei 1959 m. **vaiko teisių deklaracijos**. Respublikos Prezidentas 1993 m. tai patvirtino savo parašu. 1995 m. liepos 3 d. LR Seimas priėmė įstatymą Nr. I-983 **Dėl JT vaiko teisių konvencijos ratifikavimo**⁸. Su ratifikuota konvencija reikėjo suderinti Lietuvos įstatymus bei kitus vaikų teisių apsaugos teisės aktus, ir vienas iš pirmųjų žingsnių ta linkme buvo 1996 m. kovo 12 d. Vyriausybės nutarimas Nr. 339 **Dėl ataskaitos JT Organizacijai apie vaiko teisių konvencijos įgyvendinimą Lietuvoje**⁹ bei netrukus po to priimtas 1996 m. kovo 14 d. LR **vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas** Nr. I-1234¹⁰.

⁷ Valstybės žinios (toliau – VŽ), 92 11 10, Nr. 31–953.

⁸ VŽ, 95 07 21, Nr. 60–1501.

⁹ VŽ, 96 03 20, Nr. 25–625.

¹⁰ VŽ, 96 04 12, Nr. 33–807.

Įstatyme siekiama nustatyti su LR Konstitucija ir JT vaiko teisių konvencija suderintus bendruosius principus ir nuostatas, kuriomis būtų galima vadovautis, rengiant ir įgyvendinant tam tikrų teisės šakų įstatymus, jų kodeksus, kitus teisės aktus, koordinuoti jų rengimą, kai yra sprendžiami klausimai, susiję su specifiniais vaikų interesais, taip pat sureguliuoti tuos vaiko teisių apsaugos klausimus, kurių nereglamentuoja kiti įstatymai. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme reglamentuoti svarbiausi vaiko santykiai, teisės bei laisvės ir jų apsaugos garantijos pagrindinėse vaiko gyvenimo, auklėjimo ir veiklos srityse.

Kol Žmogaus teisių komisija prie Jungtinių Tautų Organizacijos rengė Vaiko teisių konvenciją (1979–1989 m.), septintasis ir aštuntasis JT Nusikaltimų prevencijos elgesio su nusikaltėliais kongresas sudarė tris direktyvų kompleksus, susijusius su trimis pagrindiniais nepilnamečių nusikalstamumo aspektais: **JT standartines minimalias nepilnamečių atžvilgiu vykdomo teisingumo taisykles** (Pekino taisyklės, priimtos 1985 metų lapkričio 29 dieną), **JT nepilnamečių, kuriems atimta laisvė, gynimo taisykles** (Havanos normos, priimtos 1990 metų gruodžio 14 dieną) ir **JT nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos principus** (Rijado principai, priimti 1990 metų gruodžio 14 dieną). Šios taisyklės ir principai tarptautiniu mastu nustato minimalias elgesio su nepilnamečiais, konfliktuojančiais su įstatymu, sąlygas. “Jos turėtų tapti modeliu, programos minimumu valstybėms narėms”, rašoma Pekino taisyklių preambulėje. Generalinė asamblėja valstybėms narėms siūlo su šiomis taisyklėmis, jeigu tai yra reikalinga, suderinti savo nacionalinius įstatymus, šios srities politiką ir praktiką. Tačiau šie trys dokumentai yra privalomi tik moraliniu požiūriu valstybėms JTO narėms. Tuo jie skiriasi nuo konvencijų.

1994 m. birželio 23 d. įstatymu Nr. I–507 Lietuva prisijungė prie Tarptautinės Darbo Organizacijos konvencijos Nr. 79 **Dėl vaikų ir jaunuolių naktinio darbo apribojimo nepramoniniuose darbuose** (1946 m.)¹¹ ir prie konvencijos Nr. 90 **Dėl jaunuolių naktinio darbo pramonėje** (pakeistos 1948 m.)¹². 1996 m. rugsėjo 17 d. įstatymu Nr. I–1519 LR prisijungė prie 1975 m. Europos konvencijos **Dėl ne-**

¹¹ VŽ, 96 03 22, Nr. 27–650.

¹² VŽ, 96 03 27, Nr. 28–673.

santuokinių vaikų teisinio statuso¹³, o 1997 m. spalio 16 d. įstatymu Nr. VIII–457 – prie konvencijos **Dėl vaikų apsaugos ir bendradarbiavimo tarptautinio įvaikinimo srityje**¹⁴, kuri buvo priimta 1993 metais Hagos konferencijos dėl tarptautinės privatinės teisės XVII sesijoje. Taip pat norisi paminėti ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lenkijos Respublikos Vyriausybės sutartį **Dėl jaunimo bendradarbiavimo ir mainų**, pasirašytą 1997 m. vasario 14 d. ir ratifikuotą 1997 m. lapkričio 6 d. įstatymu Nr. VIII–496¹⁵.

Iki 1998 m. pirmojo ketvirčio pabaigos LR Seimui turėjo būti pateiktos dar kelios ratifikuotinos Hagos konferencijos konvencijos. Tai būtų Įstatymo, taikomo alimentinėms pareigoms vaikams nustatyti, konvencija, sudaryta 1956 m. spalio 24 d., Sprendimų dėl alimentinių pareigų vaikams pripažinimo ir vykdymo konvencija, sudaryta 1958 m. balandžio 25 d., ir 1961 m. spalio 5 d. Valdžių kompetencijos ir įstatymo, taikomo nepilnamečių apsaugai, konvencija.

LR **santuokos ir šeimos kodeksas**, priimtas 1969 m. liepos 16 d. įstatymu Nr. VII–327 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), beveik visas skirtas reglamentuoti vaiko santykiams šeimoje bei santuokos ir šeimos santykiams, susijusiems su nepilnamečiais, šiame kodekse dėmesys nepilnamečiams vaikams yra išskirtinis.

1998 m. buvo parengta nauja trečioji Lietuvos Respublikos civilinio kodekso projekto knyga „Šeimos teisė“, taigi šeimos teisė bus įtraukta į Civilinį kodeksą kaip atskira jos knyga. Pagrindinės naujovės, palyginti su dabar galiojančiu kodeksu, – nustatomos santuokos sudarymo ir nutraukimo, sutuoktinių turto teisinio režimo, vaikų ir tėvų tarpusavio santykių srityje. Siekiant apsaugoti nepilnamečių vaikų ir vieno iš sutuoktinių interesus, įvedamas naujas – šeimos turto institutas, reguliuojami klausimai, susiję su dirbtiniu apvaisinimu, nustatomos papildomos vaikų teisių apsaugos garantijos juos įvaikinant, dalijant tėvų turtą bei tėvams tvarkant savo nepilnamečių vaikų turtą.¹⁶

¹³ VŽ, 97 06 27, Nr. 60–1404.

¹⁴ VŽ, 97 11 07, Nr. 101–2550.

¹⁵ VŽ, 97 11 21, Nr. 106–2676.

¹⁶ Trečioji Civilinio kodekso knyga „Šeimos teisė“. Skelbta: „Teisės problemos“. 1998. Nr. 2. P. 9–43.

1998 m. kovo mėn. 24 d. įstatymu Nr.VIII–641 yra priimtas LR **vaiko globos įstatymas**.¹⁷ Šis įstatymas nustato vaiko globą, jos teigimo, pasibaigimo, organizavimo tvarką, globos rūšis, formas, globėjų teises, pareigas bei atsakomybę, globojamo vaiko asmeninių, turtinių teisių ir interesų apsaugą Lietuvos Respublikoje.

Vaikų teisinį statusą, jų ugdymo ir socialinių teisių apsaugą bei kitus nepilnamečių justicijos santykius reglamentuoja ne tik kodeksai, bet ir kiti pavieniai įstatymai bei LR Seimo nutarimai. Trumpai aptarsime aktualesnius iš jų.

LR bedarbių rėmimo (buvusio Gyventojų užimtumo) **įstatymo** Nr. I–864, priimto 1990 m. gruodžio 13 d.¹⁸, 8 str. tarp piliečių, kuriems taikomos papildomos užimtumo garantijos, numato ir asmenis, jaunesnius kaip 18 m. LR **atostogų įstatymo** Nr. I–2113, priimto 1991 m. gruodžio 17 d.¹⁹, 6 str. nustato kasmetinių minimalių atostogų trukmę darbuotojams iki 18 m. – 35 kalendorines dienas (palyginus su suaugusiaisiais – įstatymas jiems numato 28 kalendorinių dienų kasmetines minimalias atostogas). Pagal 9 str. asmenys iki 18 m. turi teisę pasirinkti atostogų laiką po 6 mėn. nepertrauktojo darbo toje įmonėje. Nepilnamečiai moksleiviai turi teisę į tikslines mokymosi atostogas (23 ir 24 str.).

LR darbo sutarties įstatymo Nr. I–2048, priimto 1991 m. lapkričio 28 d.²⁰, 4 str. teigia, jog darbo sutarties šalimi – darbuotoju – gali būti nuolatinis Lietuvos gyventojas, sulaukęs 16 m. Darbams, kurių sąrašas tvirtinamas LR žmonių saugos darbe įstatymo nustatyta tvarka, atlikti gali būti priimami asmenys, sulaukę 14 m. ir pagal sveikatos būklę galintys atlikti darbą, numatytą šiame sąrašė. Priimti į darbą nepilnamečius nuo 14 iki 16 m. galima, jeigu tai netrukdyt jiems lankyti mokyklos ir tik esant mokyklos ir vieno iš tėvų arba kito juos faktiškai auginančio asmens raštiškam sutikimui. Pagal 12 str. išbandymas, siekiant patikrinti, ar darbuotojas tinka jam paves tam darbui, nenustatomas, priimant į darbą asmenis, kuriems nesukako 18 m. Pagal 15 str. darbdavys, priimdamas į darbą nepilnamečių nuo 14 iki 16 m., privalo pareikalauti, kad priimamasis pateiktų savo gimimo liudijimą, mokyklos, kurioje jis mokosi, ir vieno iš tėvų ar

¹⁷ VŽ, 98 04 15, Nr. 35–933.

¹⁸ VŽ, 91 01 20, Nr. 2–25.

¹⁹ VŽ, 92 01 20, Nr. 2–18.

²⁰ VŽ, 91 12 31, Nr. 36–973.

kito jį faktiškai auginančio asmens raštišką sutikimą. Vienas iš 26 str. numatytų darbo sutarties pasibaigimo pagrindų – kai darbuotojo nuo 14 iki 16 m. mokykla, kurioje jis mokosi, vienas iš tėvų arba jį faktiškai auginantis asmuo reikalauja nutraukti darbo sutartį. Pagal 34 str. darbdavys savo iniciatyva gali nutraukti darbo sutartį, kai nėra darbuotojo kaltės, tik prieš 4 mėnesius įspėjęs nepilnametį darbuotoją.

LR **žmonių saugos darbe įstatymo** Nr. I–226, priimto 1993 spalio 22 d.²¹, 24 str. įpareigoja asmenis iki 18 m. tikrintis sveikatą stojant į darbą ir kiekvienais metais, iki sukaks 18 m. Kai kurių profesijų jauni darbuotojai, jeigu jų darbas susijęs su rizika sveikatai, privalo tikrintis sveikatą prieš įsidarbindami ir periodiškai iki sukaks 21 m. Profesijų, darbų ir gamybų, kuriuose dirbantys darbuotojai, tarp jų ir asmenys iki 18 m. (kai kurių profesijų – iki 21 m.), prieš įsidarbindami ir vėliau privalo periodiškai tikrintis sveikatą, sąrašą bei pasitikrinimų tvarką nustato LR Vyriausybė. 41 str. nustato sutrumpintą darbo trukmę darbuotojams nuo 16 iki 18 m. – 36 valandas per savaitę, o asmenims nuo 14 iki 16 m. – 24 valandas per savaitę; moksleiviams, dirbantiems mokslo metais laisvu nuo mokymosi metu, darbo laiko trukmė per savaitę negali viršyti pusės minimalios darbo laiko trukmės, nustatytos asmenims nuo 16 iki 18 ir nuo 14 iki 16 m. amžiaus. Atskiras skirsnis yra skirtas jaunimo darbui. Taip, remiantis 58 str., pagal šį įstatymą, kitus saugos darbe teisės aktus darbo lengvatos taikomos jaunimui – asmenims nuo 14 iki 18 m. Esant vieno iš tėvų arba kito faktiškai vaiką auginančio asmens raštiškam sutikimui bei gydytojo leidimui, jaunesni kaip 14 m. asmenys gali teikti ryšių paslaugas, dalyvauti kultūros ir meno renginiuose ir kitoje veikloje, neturinčioje neigiamo poveikio sveikatai, dorovei, mokymuisi. Asmenų iki 14 metų įdarbinimo tvarką, darbus ir poilsio laiką, išimtines sąlygas, kurioms esant jie gali dirbti tam tikrą darbą, nustato LR Vyriausybė. Darbdaviai privalo sudaryti dirbančių jaunesnių kaip 18 m. asmenų vardinį sąrašą, garantuoti jų saugų darbą. Pagal 59 str. draudžiama skirti jaunesnius kaip 18 m. asmenis dirbti kenksmingomis, labai kenksmingomis darbo sąlygomis, pavojingus darbus. Asmenims iki 18 m. draudžiamus dirbti darbus, kenksmingus ir pavojingus veiksnius, jaunesnių kaip 18 m. asmenų profesinio pa-

²¹ VŽ, 93 10 22, Nr. 55–1064.

rengimo sąlygas ir tvarką numatytiems darbams, darbus ir sąlygas, kurioms esant gali būti įdarbinti asmenys nuo 14 iki 16 m., nustato LR Vyriausybė (Vyriausybės nutarimas Nr. 1055, priimtas 1996 m. rugsėjo 11 d., **Dėl asmenims iki 18 m. draudžiamų dirbti darbų, kenksmingų ir pavojingų veiksmų sąrašo ir asmenų nuo 13 iki 14 m., nuo 14 iki 16 m. ir nuo 16 iki 18 m. darbo sąlygų ir įdarbinimo tvarkos patvirtinimo**²²). Pagal 60 str. paros nepertraukiamo poilsio laikas asmenims iki 16 m. privalo būti ne trumpesnis kaip 14 valandų, o asmenims nuo 16 iki 18 m. – ne trumpesnis kaip 12 valandų ir apimti laiką nuo 8 valandos vakaro iki 8 valandos ryto. Asmenims iki 18 m. suteikiamos ne mažiau kaip 2 poilsio dienos per savaitę. Ir pagal 61 str. draudžiama skirti asmenis, jaunesnius kaip 18 m., dirbti naktį, poilsio ir švenčių dienomis, viršvalandinius darbus.

LR **švietimo įstatymas** Nr. I–1489, priimtas 1991 m. birželio 25 d.²³, buvo pakeistas LR **švietimo įstatymo pakeitimo įstatymu** Nr. VIII–854, priimtu 1998 m. liepos 2 d.²⁴, yra beveik visas skirtas nepilnamečių moksleivių santykių reguliavimui. 1992 m. balandžio 7 d. LR **gyventojų apsirūpinimo gyvenamosiomis patalpomis įstatymo** Nr. I–2456²⁵ 4 priedėlis asmenims, priskirtiems prie socialiai remtinų, kurie gali būti įrašomi į antrą eilę valstybės paramai gauti, priskiria našlaičius ir likusius be tėvų globos vaikus, pasibaigus jų buvimo vaikų įstaigoje ar pas globėją (rūpintoją) laikui, jeigu jie negali apsigyventi anksčiau turėtoje gyvenamojoje patalpoje arba tokios patalpos iš viso neturi; šeimas, auginančias keturis ir daugiau kartu gyvenančių nepilnamečių vaikų arba paėmusias auginti ne mažiau kaip du našlaičius ar likusius be tėvų globos vaikus; motiną arba tėvą (globėją), kuris vienas (be kito sutuoktinio) augina du ar daugiau nepilnamečių vaikų. LR **prokuratūros įstatymo** Nr. I–599, priimto 1994 m. spalio 13 d.²⁶, 31 str. numato, kad prokuroras, gavęs pareiškimą ar kitą informaciją apie nepilnamečių asmenų teisių ar interesų pažeidimus, įstatymų nustatyta tvarka rengia medžiagą civilinei bylai teisme iškelti. Materialią pagalbą šeimoms su nepilnamečiais vaikais reglamentuoja LR **valstybinių pašalpų šeimoms, augi-**

²² VŽ, 96 09 18, Nr. 87–2065.

²³ VŽ, 91 08 20, Nr. 23–593.

²⁴ VŽ, 98 08 29, Nr. 67–1940.

²⁵ VŽ, 92 05 20, Nr. 14–378.

²⁶ VŽ, 94 10 19, Nr. 81–1514.

nančioms vaikus, įstatymas Nr. I–621, priimtas 1994 m. lapkričio 3 d.²⁷

1998 m. gruodžio 15 d. priimtas LR **specialiojo ugdymo įstatymas** Nr. VIII–969.²⁸ Šis įstatymas nustato specialiojo ugdymo sistemos sandarą, valdymo bei specialiųjų poreikių asmenų ankstyvojo ir ikimokyklinio ugdymo, bendrojo lavinimo, papildomojo ugdymo, profesinio ir aukštesniojo mokymo, aukštojo mokslo ir suaugusiųjų švietimo organizavimo pagrindus. Specialusis ugdymas – specialiųjų poreikių asmenų mokymas, lavinimas bei vertybinių nuostatų formavimas, pripažįstant šių asmenų gebėjimus ir galias. Specialiųjų poreikių asmenys – vaikai ir suaugusieji, dėl įgimtų ar įgytų sutrikimų turintys ribotas galimybes dalyvauti ugdymo procese, visuomenės gyvenime.

Vaikų ir jaunimo teises bei jų apsaugą reglamentuoja ir kiti LR įstatymai.

Yra ir keli LR Seimo priimti nutarimai mums rūpimais klausimais. 1996 m. birželio 27 d. LR Seimas nutarimu Nr. I–1413 **Dėl valstybinės jaunimo politikos koncepcijos**²⁹ patvirtino šią koncepciją, kurioje, be preambulės ir bendrųjų nuostatų, numatė valstybės institucijas, įgyvendinančias valstybinės jaunimo politikos tikslus, valstybės ir savivaldos institucijų paramą jaunimo organizacijoms ir tarnyboms, jaunimo lavinimosi ir socialines problemas, valstybinės jaunimo politikos koncepcijos įgyvendinimą. Seimas savo nutarimu Nr. VIII–213 1997 m. birželio 6 d. patvirtino **Jaunimo reikalų komisijos nuostatus**³⁰, o 1997 m. liepos 1 d. nutarimu Nr. VIII–357 – **Seimo šeimos ir vaiko reikalų komisijos nuostatus**³¹.

LR Prezidentas savo dekretais taip pat prisideda prie vaikų problemų sprendimo. 1996 m. gegužės 30 d. Respublikos Prezidento dekretu Nr. 960 buvo įsteigta **Konsultacinė vaikų reikalų taryba prie Respublikos Prezidento**³². 1999 m. rugpjūčio 31 d. Respublikos Prezidento dekretu Nr. 561 buvo patvirtinta nauja tarybos sudėtis.³³

²⁷ VŽ, 94 11 18, Nr. 89–1706.

²⁸ VŽ, 98 12 31, Nr. 115–3228.

²⁹ VŽ, 96 07 10, Nr. 65–1537.

³⁰ VŽ, 97 05 09, Nr. 40–970.

³¹ VŽ, 97 07 09, Nr. 65–1562.

³² VŽ, 96 06 05, Nr. 53–1254.

³³ VŽ, 99 09 03, Nr. 74–2263.

Vaikų teisių apsaugą reglamentuoja nemažai LR Vyriausybės nutarimų. 1998 m. Vyriausybės nutarimu Nr. VIII–810 **Dėl teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo** buvo patvirtinti nauji teisinės sistemos reformos Lietuvoje principai³⁴. III skyriaus 2 skirsnyje įtvirtinta vaikų ir jaunimo kriminalinei justicijai svarbi nuostata: "Numatomos nepilnamečių asmenų bylų nagrinėjimo ypatybės". 1993 m. spalio 19 d. Vyriausybė priėmė nutarimą Nr. 782 **Dėl priemonių vaikų teisių apsaugai gerinti**³⁵. 1994 m. gegužės 13 d. Vyriausybė priėmė nutarimą Nr. 370 **Dėl Vaikų teisių apsaugos tarnybos prie Socialinės apsaugos ministerijos ir Rajonų, miestų vaikų teisių apsaugos tarnybų bendrųjų nuostatų patvirtinimo**³⁶, kuriais patvirtino šiuos nuostatus ir juose nustatė tarnybų uždavinius, funkcijas, teises ir jų darbo organizavimą. 1994 m. rugpjūčio 3 d. Vyriausybė nutarimu Nr. 687 patvirtino **Neatidėliotinų priemonių vaikų teisių apsaugai gerinti programą**³⁷, kurioje numatytos organizacinės priemonės, norminių dokumentų rengimo tvarka, šių priemonių vykdymo terminai ir atsakingos už vykdymą tarnybos. 1995 m. kovo 14 d. Vyriausybė nutarimu Nr. 366 patvirtino **Nevalstybinių vaikų globos namų bendruosius nuostatus**³⁸, kuriuose numatytas globos namų steigimas, finansavimas, vaikų siuntimas į globos namus, svarbiausieji globos namų uždaviniai ir jų likvidavimo procedūra. 1995 m. gegužės 5 d. Vyriausybės nutarimu Nr. 643 patvirtinti **Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų laikinieji nuostatai**³⁹, kuriuose nustatyti šių namų tikslai ir funkcijos, struktūra, steigimas ir vadovavimas jiems, nepilnamečių priėmimas į auklėjimo ir globos namus bei išleidimas iš jų, ugdymas šiuose namuose, ugdytinių teisės ir pareigos bei auklėjimo ir globos namų ūkinė-finansinė veikla. 1995 m. spalio 16 d. Vyriausybė nutarimu Nr. 1344 patvirtino **Įvaikinimo apskaitos Lietuvos Respublikoje tvarką**⁴⁰: reglamentavo pageidaujančių įvaikinti LR šeimų (piliečių) ir užsienio piliečių apskaitą, informacijos apie galimą įvaikinimą rin-

³⁴ VŽ, 98 07 08, Nr.61–1736.

³⁵ VŽ, 93 10 22, Nr. 55–1073.

³⁶ VŽ, 94 05 18, Nr. 37–679.

³⁷ VŽ, 94 08 10, Nr. 61–1205.

³⁸ VŽ, 95 03 22, Nr. 25–567.

³⁹ VŽ, 95 05 12, Nr. 39–971.

⁴⁰ VŽ, 95 10 20, Nr. 86–1946.

kimą ir tvarkymą, pranešimus suinteresuotoms šeimoms (piliečiams) apie vaikus, kuriuos galima įvaikinti, išvadų ir kitų įvaikinimo dokumentų rengimą bei informacijos apie įvaikintus vaikus tvarkymą. **Valstybinės jaunimo reikalų tarybos nuostatai** buvo patvirtinti Vyriausybės nutarimu Nr. 1167 1996 m. spalio 7 d.⁴¹ Numatyti tarybos uždaviniai ir funkcijos, teisės, lėšos, sudėtis ir darbo organizavimas. Tuo pačiu nutarimu patvirtinti ir **Valstybinio jaunimo fondo įstatai**, numatantys fondo lėšas ir jų naudojimą, fondo paramos teikimo tvarką ir jos naudojimą, fondo likvidavimo procedūrą. 1997 m. gruodžio 17 d. Vyriausybė nutarimu Nr. 1378 patvirtino **Vaikų laikino išvykimo į užsienio valstybes laikinąją tvarką**⁴², kurioje numatė vaikų kelionėms į užsienio valstybes būtinus dokumentus bei detalizavo vaikų, kuriems paskirta valstybės globa, laikino išvykimo į užsienio valstybes tvarką. 1999 m. rugsėjo 6 d. Vyriausybė priėmė nutarimą Nr. 970 **Dėl Nacionalinės narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 1999–2003 m. programos patvirtinimo**.⁴³ Šioje programoje numatytos narkomanijos prevencijos priemonės.

1995 m. vasario 20 d. LR Vyriausybė priėmė nutarimą Nr. 264 **Dėl nepilnamečių užimtumo ir jų nusikalstamumo prevencijos gerinimo programos**⁴⁴, kuriame numatyta nemažai priemonių, jų įvykdymo laikas bei vykdytojai. Vyriausybė taip pat pritarė ir LR švietimo ir mokslo ministerijos parengtai **Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinei programai**. Tai buvo padaryta 1997 m. kovo 6 d. nutarimu Nr. 197⁴⁵.

1999 m. birželio 9 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 764 patvirtinta **Socialinių ir pedagoginių vaikų mokymosi sąlygų sudarymo programa**⁴⁶ (žr. II.3.).

Taip pat 1999 m. birželio 9 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 764 buvo patvirtinta **Bendrojo ugdymo modernizavimo programa** (žr. II.3.).

LR ministerijos ir kitos žinybos savo aktuose irgi reglamentuoja su nepilnamečiais vaikais susijusius teisinius santykius. 1992 m. va-

⁴¹ VŽ, 96 10 11, Nr. 98–2245.

⁴² VŽ, 97 12 17, Nr. 115–2923.

⁴³ VŽ, 99 09 10, Nr. 76–2291.

⁴⁴ VŽ, 95 02 24, Nr. 17–395.

⁴⁵ VŽ, 97 03 12, Nr. 21–510.

⁴⁶ VŽ, 99 06 16, Nr. 52–1696

sario 25 d. LR švietimo ir mokslo ministerija nutarimu Nr. 12 patvirtino **Valstybinės specialiosios (sutrikusio intelekto vaikams) bendrojo lavinimo mokyklos nuostatus (bendruosius principus)**, kuriais įtvirtino specialiosios bendrojo lavinimo mokyklos struktūrą, mokinių priėmimo ir perkėlimo į kitą mokyklą tvarką, ugdymo tvarką, mokinių, mokytojų, tėvų (globėjų, rūpintojų) statusą, šios mokyklos valdymo ir savivaldos bei ūkinės-finansinės veiklos principus ir jos tarptautinius ryšius. Ta pati ministerija 1993 m. rugpjūčio 6 d. įsakymu Nr. 951 patvirtino **Jaunimo mokyklos bendruosius nuostatus**⁴⁷ ir įtvirtino jaunimo mokyklos formas, mokyklų steigimo tvarką, reglamentavo mokinių priėmimą, ugdymo organizavimą, mokinių ir pedagogų teises, pareigas ir atsakomybę, jaunimo mokyklų valdymą, finansinę veiklą ir tarptautinius ryšius. Policijos departamento prie LR vidaus reikalų ministerijos generalinio komisaro 1999 m. gruodžio 29 d. įsakymu Nr. 401 patvirtinta **Nepilnamečių reikalų inspektoriatas tarnybinės veiklos instrukcija**. Policijos departamento prie LR vidaus reikalų ministerijos generalinio komisaro 1998 m. vasario 9 d. įsakymu Nr. 19 buvo patvirtinti **Nepilnamečių socialinės pagalbos ir prevencijos centro nuostatai**, kuriuose smulkiai reglamentuoti šio Centro uždaviniai ir funkcijos, pristatytų į Centrą nepilnamečių priėmimas ir registracija, nepilnamečių laikymo vidaus tvarka, prevencinis darbas su priimtais į Centrą nepilnamečiais, nepilnamečių įkurdinimas, Centro veikloje reikalingi dokumentai ir t. t. LR socialinės apsaugos ministerija (įsakymo Nr. 28) ir LR teisingumo ministerija (įsakymo Nr. 40) bendru įsakymu 1993 m. balandžio 26 d. patvirtino **Laikinosios pašalpos nepilnamečiams vaikams, kurių tėvai negali mokėti alimentų, ir lėšų papildomoms šių vaikų išlaikymo išlaidoms padengti skyrimo ir mokėjimo nuostatus**, kuriais nustatė pašalpų ir lėšų skyrimo ir mokėjimo tvarką, atvejus, kai mokėjimas yra nutraukiamas, sumų išieškojimo tvarką, o prieduose numatė reikalingų dokumentų formas. LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos įsakymu Nr. 2 1999 m. vasario 3 d. patvirtinti **Valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, skyrimo ir mokėjimo nuostatai**⁴⁸. Juose numatytos kelios pašalpų rūšys (pvz., vaiko globos (rūpybos) pašalpa, pašalpa tikro-

⁴⁷ VŽ, 93 08 20, Nr. 39–842.

⁴⁸ VŽ, 96 07 10, Nr. 65–1560.

sios krašto apsaugos tarnybos karių (prievojininkų) vaikams, našlaičio stipendija ar pašalpa našlaičiams ir likusiems be tėvų globos vaikams įsikurti), pašalpų skyrimo ir mokėjimo tvarka, lėšos pašalpoms mokėti ir atsakomybė už lėšų pašalpoms mokėti naudojimą ir žinių, reikalingų pašalpoms skirti, teisingumą.⁴⁹ Ir galiausiai Valstybinė jaunimo reikalų taryba 1997 m. lapkričio 3 d. sprendimu Nr. 2 patvirtino **Jaunimo veiklos projektų finansavimo 1998 metais nuostatus**⁵⁰. Juose išvardyti valstybinio jaunimo fondo lėšomis finansuojami jaunimo veiklos projektai, jų pateikimo, svarstymo ir vertinimo procedūra, finansavimo tvarka ir atsiskaitymas už lėšų panaudojimą. 1998 m. birželio 18 d. LR švietimo ir mokslo ministerijos įsakymu Nr. 987 **Dėl Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos vykdymo**⁵¹ numatytos atitinkamos priemonės, užtikrinančios šios programos vykdymą (žr. II.3.).

Išskirtinos šios teisės aktų įgyvendinimo ir jų tobulinimo kryptys:

- naujai kuriamas teisės normas vaikų ir jaunimo užimtumo ir nusikaltimų prevencijos srityje būtina derinti su tarptautine teise, ypač Europos Sąjungos reikalavimais;
- ne visos nacionalinių teisės aktų įtvirtintos nuostatos yra realizuojamos (ypač Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo, Švietimo įstatymo ir kt.), todėl būtinas už šių nuostatų įgyvendinimą atsakingų asmenų atsakomybės skatinimas;
- būtina peržiūrėti vaiko teisių apsaugos tarnybų funkcijas, jų veiklą reglamentuoti įstatymu;
- konsoliduoti vaikų ir jaunimo nusikaltimų prevencijai skiriamas lėšas;
- skatinti tarpžinybinį bendradarbiavimą ir siekti, kad visos valstybinės institucijos ir nevyriausybinės organizacijos, dirbančios vaikų ir jaunimo nusikaltimų prevencijos srityje, sudarytų vientisą sistemą, kurios komponentai būtų pasiskirstę funkcijomis, turėtų savo tikslus ir uždavinius, suderintus su visos sistemos veikla.

⁴⁹ VŽ, 99 02 10, Nr. 15–406.

⁵⁰ VŽ, 97 11 26, Nr. 107–2709.

⁵¹ VŽ, 98 08 15, Nr. 63–1835.

3. PROGRAMOS IR PRIEMONĖS, JŲ ĮGYVENDINIMAS

Vykdydama Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 10 d. protokolo Nr.38(2) nutarimą, Švietimo ir mokslo ministerijos sudaryta darbo grupė parengė **Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinę programą**. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. kovo 6 d. nutarimu Nr.197 pritarta šiai programai ir sudaryta Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos vykdymo komisija. Programoje nurodytos valstybinės ir savivaldos institucijos, atsakingos už vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programos įgyvendinimą.

Programą įgyvendinančios institucijos: Švietimo ir mokslo ministerija, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Sveikatos apsaugos ministerija, Vidaus reikalų ministerija, Teisingumo ministerija, Krašto apsaugos ministerija, apskričių viršinininkų administracijų padaliniai, miestų ir rajonų savivaldybės.

Parengti tokią programą paskatino nuolat didėjanti vaikų nepriežiūra, suaugusiųjų atsakomybės už vaikus nuosmukis, vaikų teisių pažeidimai, daug mokyklos nelankančių vaikų, jų neužimtumas ir kiti neigiami visuomenės reiškiniai.

Ilgalaikės programos siekiamas tikslas – iš esmės pagerinti šalyje vaikų teisių bei interesų apsaugą ir sumažinti nepilnamečių nusikalstamumo lygį. Artimiausias tikslas – sukurti veiksmingą vaikų teisių apsaugos ir jų nusikalstamumo prevencijos sistemą, kuri reguliuotų neigiamą socialinės aplinkos įtaką vaikui.

Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinė programa sudaryta 1997–2005 metams.

Programos vykdymui vadovauja tarpžinybinė vykdymo komisija.

Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos parengimą lėmė kelios esminės aplinkybės.

Pirma, bendrame vaikų teisių apsaugos kontekste nepilnamečių nusikalstamumo prevencijai, ypač jos ankstyvajai stadijai, visada turi būti skiriamas ypatingas dėmesys. Tai sąlygoja specifinė vaiko padėtis jo teistumo atžvilgiu ir nepilnamečio teisės pažeidėjo nuskaltimo profilaktikos ypatumų požiūriu.

Antra, faktinė vaikų nusikalstamumo padėtis šalyje. Dėl pablogėjusio materialinio bei socialinio gyvenimo daug vaikų nesimoko ir nedirba, valkatauja bei elgetauja gatvėse, kitose vietose. Vis daugiau vaikų netenka tėvų globos. Tai tik į nepilnamečių globos tarnybų įskaitą įrašyti beglobiai vaikai. Iš tikrųjų jų skaičius yra kur kas didesnis. Beglobiais dažniausiai tampa nedarnių, asocialių šeimų vaikai (apie 80 proc. visų atvejų).

Su dideliais vaikų priežiūros, jų tinkamo auklėjimo bei elgesio kontrolės sunkumais susiduria šeimos, gyvenančios žemiau skurdo ribos. Joms reikalinga didesnė materialinė parama.

Trečia, susidarę prieštaravimai tarp pakitusios faktinės vaikų padėties šeimoje ir visuomenėje, naujai besiformuojančių laisvosios rinkos santykių ir gerokai pasenusios teisinės norminės bazės, reglamentuojančios vaikų teises, jų apsaugą bei vaikų nusikalstamumo prevenciją šalyje.

Ketvirta, būtinumas koordinuoti visų suinteresuotų institucijų – valstybinių ir nevyriausybinių organizacijų – pastangas siekti veiksmingos nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos. Šiuo metu šalyje funkcionuoja tik pavienių žinybų pastangos stabilizuoti vaikų nusikalstamumo lygio augimą. Deja, dažniausiai jos nėra efektyvios dėl veiksmų tarp atskirų prevencinės veiklos subjektų nekoordinuotumo ir dėl pačios vaikų nusikalstamumo prevencijos sistemos nebuvimo.

Iš nurodytų aplinkybių paaiškėja šios programos pagrindinis tikslas – sukurti veiksmingą nepilnamečių nusikalstamumo prevencinę sistemą ir įgyvendinti jos funkcionavimą šiais lygiais:

- a) valstybės,
- b) savivaldybių (apskrities, miesto, rajono),
- c) vietos organizacijų (švietimo, socialinės globos ir rūpybos, nevyriausybinių organizacijų).

Siekiant sukurti veiksmingą nepilnamečių nusikalstamumo prevencinę sistemą, būtina atlikti šiuos pagrindinius darbus:

1. Sukurti vaikų nusikalstamumo prevencijos ir ją realizuojančios sistemos funkcionavimo teisinę bazę. Tam būtina:

- suderinti Lietuvos Respublikos įstatymus su Konstitucija ir tarptautinės teisės normomis bei principais, reglamentuojančiais vaiko teises bei laisves ir jų garantijas;
- atsižvelgus į Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo nuostatas parengti Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos,

civilinio proceso, administracinių teisės pažeidimų, baudžiamojo proceso, pataisos darbų kodeksų pakeitimus ir papildymus;

- parengti teisės norminius aktus, reglamentuojančius vaikų globą ir rūpybą, našlaičių ir kitų netekusių tėvų globos ir rūpybos vaikų teisinę ir socialinę padėtį.

2. Kompleksiškai išnagrinėti ir apibendrinti vaikų nusikalstamumo prevencijos praktinį patyrimą, siekiant kuo plačiau paskleisti nusikalstamumo prevencijos pažangią patirtį ir sėkmingas bei efektyvias naujoves.

3. Siekiant sukurti ilgalaikių priemonių, formuojančių visuomenės narių teisinę sąmonę, sistemą, išnagrinėti ir įvertinti šalies vaikų ir suaugusiųjų teisinį švietimą Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo kontekste.

4. Sukurti vaikų nusikalstamumo prevencinės sistemos informacinio, mokslinio ir metodinio aprūpinimo tvarką, materialines-finansines sąlygas ir būtinas aptarnavimo struktūras.

Remiantis apskričių ir savivaldybių ataskaitomis galima daryti išvadą, kad informacija apie vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevenciją pasiekė visus Lietuvos miestus ir rajonus.

Parengtas Vaiko globos įstatymas. Kiti būtini teisės aktai, reglamentuojantys vaikų nusikalstamumo prevenciją ir jų teisinę apsaugą, yra rengiami.

Analizuojama valstybinių institucijų, dalyvaujančių vaikų teisių apsaugos ir jų nusikalstamumo prevencijoje, sistema, patikrintos jų funkcijos, veiklos tarpusavio suderinamumo ir koordinavimo galimybės. Dalis programos organizavimo funkcijų: kontrolės, vietinių programų inicijavimo ir organizavimo, yra perduodama apskritims.

Vidaus reikalų ministerija išanalizavo vaikų teisių apsaugos ir jų nusikalstamumo padėtį, ją veikiančias neigiamas priežastis ir jų neutralizavimo galimybes, Švietimo ir mokslo ministerija koordinavo praktines programas.

Parengtas vaikų maitinimo užtikrinimo mokyklose priemonių planas yra veiksmingai įgyvendinamas.

Kuriama vaikų ir tėvų teisinio švietimo sistema.

Vaikų teisių apsaugos tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, atlikdama savo tiesiogines funkcijas, kaupia informaciją apie vaikus ir paauglius. Mokyklinio amžiaus vaikų apskaitos meto-

dika yra pradėta praktiškai įgyvendinti. Teisingumo ministerija pradėjo kriminogeninių procesų, į kuriuos įtraukiami ir vaikai, formavimosi socialinių bei ekonominių mechanizmų tyrimus.

Miestų ir rajonų savivaldybių visuomeninės ir valdžios institucijos Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos programų konkursuose dalyvauja nuo 1996 m. Sukuriama ir įgyvendinama vis daugiau programų.

Siekdamos plėtoti vaikų teisių apsaugos ir nusikalstamumo prevencijos praktinę veiklą, savivaldybės organizuoja seminarus teisės, švietimo ir prevencijos klausimais. Apskričių lygmeniu mėginama sisteminti informaciją apie nevyriausybinės organizacijas. Apskričių viršininkų administracijos savo teritorijoje kontroliuoja prevencinių programų vykdymą ir tikslinį lėšų panaudojimą. Šiuo metu apskričių viršininkų administracijų Švietimo ir socialinių reikalų departamentai organizuoja prevencijos programų konkursus ir kontroliuoja programų vykdymą.

Švietimo ir mokslo ministerija, siekdama sudaryti tinkamas socialines ir pedagogines vaikų ugdymosi sąlygas bei modernizuoti ugdymo turinį, parengė Socialinių ir pedagoginių vaikų mokymosi sąlygų sudarymo ir Bendrojo ugdymo modernizavimo programas, kurias 1999 m. birželio 9 d. nutarimu Nr.764 patvirtino Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

Socialinių ir pedagoginių vaikų mokymosi sąlygų sudarymo programos paskirtis: sudaryti socialines ir pedagogines ugdymosi sąlygas visiems Lietuvos vaikams, nepriklausomai nuo jų intelekto, fizinės, socialinės ar kitokios būklės. Ši programa – sudedamoji Lietuvos Respublikos švietimo reformos programos dalis, skirta lankstesnėms, galinčioms kur kas geriau atsižvelgti į skirtingas vaikų reikmes švietimo sistemoms sukurti, kurios prisidėtų prie mokymosi sėkmės bei mokyklų atvirumo idėjos įgyvendinimo. Programoje pažymėta, kad dėl sparčių ūkinių ir socialinių visuomenės pokyčių Lietuvoje daugėja socialiai ir pedagogiškai apleistų vaikų. Valstybė šiuo metu neįstengia iki galo įgyvendinti Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir Vaikų teisių konvencijos deklaruotos vaikų teisės į mokslą. Pažeidžiami Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo skelbiami švietimo sistemos demokratiškumo, lygių galimybių ir prieinamumo principai. Kadangi šių problemų nepajėgia spręsti nei Lietuvos mokyklos, nei savivaldybių ir apskričių administracijos, būtina

kryptinga programa. Šios programos paskirtis – sudaryti socialines ir pedagogines ugdymosi sąlygas visiems Lietuvos vaikams ir siekti, kad tauta būtų labiau išsilavinusi. Mokyklos kaip kultūros židinio sukūrimas padėtų išvengti vis didėjančio visuomenės nuosmukio, pasitarnautų formuojant vietos bendruomenės vertybines nuostatas. Aktualiausias mokyklai klausimas yra sukurti į vaiko asmenybę orientuotą pedagogiką. Tai leistų sėkmingai mokyti visus vaikus, taip pat ir neįgalius ar turinčius nemenkų sunkumų. Į vaiko asmenybę orientuota pedagogika yra tvirtas atspirties taškas formuojant visuomenę, gerbiant visų žmonių orumą ir skirtybes. Įvairių mokyklų tipų sistemos kaip veiksmingos priemonės, galinčios patenkinti visų asmenų lavinimosi poreikius, plėtojimas turėtų būti pripažintas vienu iš svarbiausių valstybės tikslų.

Programoje pateiktoje situacijos analizėje akcentuota, kad dabar Lietuvos mokyklos nėra tinkamai pasirengusios priimti patekusius į asocialią aplinką ir neįgalius vaikus, sudaryti palankias sąlygas jiems adaptuotis ir ugdytis, nes mažai skiriama lėšų darbui su šiais vaikais, trūksta kvalifikuotų specialistų (socialinių pedagogų, specialiųjų pedagogų, psichologų). Be to, reikėtų mokyklą aprūpinti tinkamomis techninėmis mokymo priemonėmis, kad integruoto mokymo sistema sėkmingai funkcionuotų. Integruoto mokymo diegimas turi būti siejamas su paramos tarnybų (pedagoginių ir psichologinių centrų, kitų ugdymo centrų neįgaliems vaikams) plėtimu ir centriniu, ir periferiniu lygiu.

Švietimo sistema iki šiol neišnaudojo visų galimybių tapti atvira tėvams ir visuomenei. Būtina daug ką keisti mokyklos gyvenime: mokyklos kultūrą, pedagogines nuostatas, bendrą mokyklos darbo organizavimą, plėsti mokyklos funkcijas (mokykla – kultūros židinys), mokymo planą, veiklą po pamokų, personalo parinkimą, vadovų ir pedagogų tobulinimąsi, atestavimą, pastatų įrangą bei priežiūrą. Mokyklos turi pripažinti savo mokinių poreikių įvairovę ir reaguoti į ją, pasirinkdamos skirtingus ugdymo būdus, metodus ir skirtingą mokymo tempą, teikti kvalifikuotą specialiąją pedagoginę, psichologinę bei socialinę pagalbą.

Vienas iš svarbiausių tikslų siekiant sudaryti vaikams socialines, pedagogines mokymosi sąlygas – sukurti įvairių tipų atvirųjų mokyklų sistemą, kuri teiktų galimybių sugrąžinti nesimokančius vaikus į mokyklą, keltų jų motyvaciją mokytis, sudarytų sąlygas specialiųjų

poreikių vaikams mokytis, tenkintų visų vaikų lavinimosi poreikius. Kad šis tikslas būtų pasiektas, reikia:

- įsteigti kuo daugiau įvairių tipų mokyklų ir visiems vaikams, turintiems socialinių, pedagoginių ir psichologinių problemų, vystymosi sutrikimų, sudaryti lygias galimybes siekti geresnio socialinio statuso, taip pat kurti mokyklose kultūros židinius;
- plėtoti papildomąjį moksleivių ugdymą, integruojant jį į bendrojo lavinimo sistemą;
- rūpintis įvairesne vaikų veikla po pamokų ir vasarą;
- rengti pedagogus dirbti atvirojoje mokykloje, diegiančioje pedagogiką, orientuotą į vaiko, turinčio mokymosi sunkumų, asmenybę.

Pasiekti šiuos tikslus padėtų įvairių tipų atvirųjų mokyklų sistemos plėtra. Svarbiausi atvirųjų mokyklų darbo principai yra šie: kur tik galima, mokyti visus vaikus kartu, nepaisant jų skirtumų ar mokymosi sunkumų; pripažinti mokinių poreikių įvairovę ir parinkti jiems skirtingus mokymosi būdus bei metodus; teikti visokią papildomą paramą, užtikrinančią rezultatyvų vaikų lavinimąsi; kurti geranorišką mokyklos bendruomenę, atvirumą visuomenei.

Programos prioritetiniai siekiai yra:

- sugrąžinti nesimokančius vaikus į mokyklas;
- sudaryti sąlygas specialiųjų poreikių vaikams mokytis;
- teikti mokyklai kvalifikuotą specialiąją pedagoginę, psichologinę ir socialinę pagalbą.

Programos strategijos prioritetinės kryptys:

- sukurti pedagogiką, orientuotą į vaiko asmenybę;
- sukurti įvairių tipų, atvirų bendruomenei mokyklų sistemą, kuri pripažintų vaikų poreikius ir teiktų galimybių mokytis visiems vaikams;
- įvesti socialinių pedagogų etatus ir socialinio ugdymo programas švietimo įstaigose;
- tobulinti pedagogų kvalifikaciją, rengiant juos dirbti naujo tipo mokyklose;
- plėtoti moksleivių papildomąjį ugdymą, integruojant jį į bendrojo lavinimo sistemą;
- kurti vaikų veiklos po pamokų ir vasarą formų įvairovę, tenkinančią vaikų poreikius;

- stiprinti mokyklos bendruomenę, sudaryti tėvams galimybę dalyvauti švietimo procese.

Bendrojo ugdymo modernizavimo programa yra viena iš svarbiausių Lietuvos Respublikos švietimo reformos dalių, skirta bendrojo lavinimo mokyklos pertvarkai pagal šiuolaikinius poreikius, informacinės visuomenės reikalavimus, ugdymą derinti su Europos Sąjungos valstybių laimėjimais šioje srityje. Programoje akcentuota, kad Lietuvai integruojantis į sparčiai kintančią pasaulio visuomenę, būtina iš esmės modernizuoti ugdymo turinį ir gerinti jo kokybę. Šiandien svarbu ne tik perteikti žinias, bet ir ugdyti savarankišką, konstruktyviai mąstantį asmenį, skiepyti jam vertybines nuostatas, formuoti konkretų gebėjimą veikti. Atviros informacinės visuomenės sąlygomis švietimo sistema turi rasti naujų būdų žmonių tautinei tapatybei ir pilietinei savimonei stiprinti, privalo ugdyti iniciatyvų, atsakingą ir ūkiškai veiklų žmogų, nuo kurio tiesiogiai priklauso ekonominė valstybės gerovė, dėl to bendrojo ugdymo modernizavimas – svarbiausias antrojo švietimo reformos etapo uždavinys. Šios programos paskirtis – modernizuoti bendrąjį ugdymą ir gerinti jo kokybę, kad Lietuvos jaunimui būtų skiepijamos demokratinei visuomenei būtinos vertybinės nuostatos, diegiami įgūdžiai ir gebėjimai, kad jis pasirengtų aktyviam tautiniam ir pilietiniam gyvenimui.

Ši programa remiasi Lietuvos švietimo koncepcijoje nurodytais tikslais – ugdyti asmenį, gebantį prisitaikyti prie kintančio socialinio, ekonominio gyvenimo ir jį tobulinti, ugdyti brandų Lietuvos valstybės pilietį, taip pat Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme numatyta – suteikti jaunajai kartai išsilavinimą, atitinkantį dabarties mokslo ir kultūros lygį. Svarbiausias šios programos tikslas – modernizuoti bendrąjį ugdymą ir gerinti jo kokybę, ugdyti Lietuvos jaunimo demokratinės visuomenės vertybines nuostatas, įgūdžius ir gebėjimus, parengti jį aktyviam tautiniam ir pilietiniam gyvenimui, taip pat pertvarkyti mokyklas pagal informacinės visuomenės poreikius – sudaryti realios mokyklos kaitos sąlygas ir efektyviai valdyti ugdomosios veiklos rezultatų kokybę. Siekiant šio tikslo keliami tokie daliniai tikslai:

- Reformuoti bendrąjį ugdymo turinį pagrindinėje ir profilineje vidurinėje mokykloje, orientuojant jį į savarankiško mąstymo ir gebėjimų spręsti bei atsakingai veikti formavimą.

- Padidinti mokyklose informacijos šaltinių įvairovę (išleisti alternatyvių vadovėlių, enciklopedijų, žinyų, atlasų ir t. t., gaminti garso ir vaizdo įrašus, kompiuterines mokomasias programas, mokomuosius kompaktinius diskus, atverti galimybę naudotis kompiuterių tinklų informacija, kurti mokymuisi reikalingas svetaines tinkluose ir t. t., aprūpinti mokyklas šiuolaikinių informacijos šaltinių įranga: vaizdo ir garso aparatūra, kompiuterine technika, palydovinėmis antenomis ir t. t.).
- Išplėsti mokyklų bibliotekų funkcijas (kurti ir diegti intensyvesnio mokyklų bibliotekų ir skaityklų panaudojimo modelius, integruoti bibliotekas į ugdomąją veiklą, atitinkamai parengti mokyklų bibliotekininkus, pritaikyti daugiau mokyklų patalpų bibliotekų ir skaityklų, įskaitant ir kompiuterizuotas, plėtrai).
- Įdiegti demokratinės gyvensenos vertybes puoselėjančius gyvenimo mokykloje modelius (plėtoti mokyklų savivaldą, įtraukiant moksleivius ir jų tėvus, parengti mokytojus individualiai diferencijuoti mokymą pagal konkretaus vaiko pasirengimo lygį, motyvaciją, kultūrinę orientaciją, gebėjimus ir polinkius).
- Sukurti švietimo monitoringo pagrindus ir ugdymo rezultatų kokybės vertinimo sistemą (parengti matuojamųjų švietimo indikatorių sistemą ir pagrindinių rodiklių stebėjimo metodikas, sukurti pagrindinės mokyklos baigiamųjų ir vidurinės mokyklos brandos egzaminų vykdymo ir rezultatų efektyvaus naudojimo sistemą, sudaryti sąlygas Lietuvos bendrojo išsilavinimo pripažinimui Europos Sąjungos šalyse, parengti ir diegti išorinio ir vidinio mokyklų audito metodikas).
- Parengti pedagogus kintančiai bendrojo lavinimo mokyklai (sukurti pedagoginės kvalifikacijos standartus ir kvalifikacijos vertinimo metodikas, išleisti būtiniausios modernios edukologinės ir metodinės literatūros, atlikti kvalifikacijos tobulinimo sistemos auditą, decentralizuoti kvalifikacijos tobulinimą).

Kita užimtumo programa, koordinuojama Švietimo ir mokslo ministerijos, yra **Vaikų vasaros poilsio organizavimas**. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 05 10 nutarimu Nr.560 buvo patvirtinta vaikų vasaros poilsio organizavimo ir finansavimo tvarka.

Kiekvienais metais Švietimo ir mokslo ministerija skelbia programų konkursą, kuriame gali dalyvauti savivaldybės, švietimo ir kultūros įstaigos, valstybinės, visuomeninės organizacijos, profesinės sąjungos, kiti juridiniai ir fiziniai asmenys. Jų veiklą koordinuoja Švietimo ir mokslo ministerija kartu su apskričių viršininkų administracijomis.

Valstybė pagal galimybes visiškai apmoka našlaičių ir likusių be tėvų globos vaikų vasaros poilsį.

Iš dalies apmokamas vaikų vasaros poilsis, jei jie:

- turi negalią,
- kilę iš daugiavaikių šeimų,
- auginami vienišų motinų (tėvų), turinčių 2 ir daugiau vaikų,
- auginami pensininkų ar remtini valstybės dėl kitų priežasčių.

Vaikų vasaros poilsio stovyklos yra įvairių tipų: stacionariosios, laikinosios, keliaujančiosios, programinės, dieninės, darbo ir poilsio, dieninės darbo ir poilsio.

4. INSTITUCIJŲ, ATSAKINGŲ UŽ VAIKŲ IR JAUNIMO UŽIMTUMĄ IR NUSIKALTIMŲ PREVENCIJĄ, FUNKCIJŲ IR VEIKLOS ANALIZĖ BEI TOBULINIMO KRYPTYS

Literatūra: Mielke U. Geriau supraskime sunkius vaikus. V., 1997. Nepilnamečių justicija Lietuvoje. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, Teisės institutas. V., 1998. Nepilnamečių kriminalinės justicijos reformos koncepcija. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. V., 1998. Vaitkevičius J. Socialinės pedagogikos pagrindai. V., 1995.

Svarbi vaikų ir jaunimo užimtumo ir nusikaltimų prevencijos sistemos dalis yra institucijos. Jos vykdo ir įgyvendina valdžios politiką, Konstitucijos, įstatymų bei kitų teisės aktų nuostatas.

Šiame skirsnyje pagrindinis dėmesys skiriamas institucijoms, atliekančioms funkcijas, susijusias su vaikų ir jaunimo užimtumu ir nusikaltimų prevencija.

Svarbu pabrėžti, kad sprendžiant vaikų ir jaunimo užimtumo ir nusikaltimų prevencijos problemas, būtina užtikrinti tinkamą šių institucijų funkcionavimą, koordinuoti jų veiklą. Todėl institucijų veikla turi būti efektyvi šiais jų veiklos lygmenimis:

1. Nacionaliniu lygmeniu arba visos valstybės mastu.
2. Savivaldybių lygmeniu, atsižvelgiant į teritorinį pasiskirstymą.
3. Atskirų institucijų lygmeniu.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pagal Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą vaiko teisių apsaugą Lietuvoje užtikrina:⁵²

- valstybė ir jos institucijos;
- vietos savivaldos institucijos;
- visuomeninės organizacijos, kurių veikla susijusi su vaiko teisių apsauga.

Manytume, kad nacionalinio lygmens institucijomis būtų tikslinga laikyti valstybės institucijas; savivaldybių lygmens – vietos savivaldos institucijas ir visuomenines (nevyriausybinės) organiza-

⁵² Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. – 1996 03 14, Nr. 1–1234, 58 str.

cijas, kurių veikla susijusi su vaikų ir jaunimo teisių apsauga, užimtumo problemų sprendimais; vietos lygmens – visas institucijas, kurios glaudžiai susijusios su vaiku, jaunu žmogumi, jo neužimtumo ir nusikaltimų prevencijos problema.

1. Nacionalinio lygmens institucijos, kurių veikla susijusi su vaikų ir jaunimo užimtumu bei nusikaltimų prevencija

Valstybės institucijos įgyvendina priemones vaiko teisių apsaugos srityje pagal savo kompetenciją, kurią nustato Lietuvos Respublikos Konstitucija, įstatymai, kiti teisės aktai.

Respublikos Prezidento 1996 m. gegužės 30 d. dekretu įsteigta visuomeniniais pagrindais dirbanti kolegiali patariamoji **Konsultacinė vaikų reikalų taryba prie Respublikos Prezidento**, kurią sudaro valstybinių institucijų bei nevyriausybinių organizacijų, susijusių su vaikų teisių apsauga bei nusikaltimų prevencija, atstovai, kiti šios srities specialistai. 1999 m. rugpjūčio 31 d. Respublikos Prezidento dekretu buvo patvirtinta nauja tarybos sudėtis.

Tarybos veiklos tikslas – siekti, kad būtų užtikrinta vaikų teisių apsaugos ir nusikaltimų prevencijos problemų sprendimo kokybė, prioritetiškumas ir veiksmingumas, padėti formuoti valstybės politiką šioje srityje, užtikrinti tarptautinį bendradarbiavimą, vykdyti valstybinių institucijų ir nevyriausybinių organizacijų, veikiančių šioje srityje, koordinavimą.

Tarybos pagrindiniai uždaviniai:

- rūpintis Lietuvos Respublikos Konstitucijos, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo nuostatų realiu įgyvendinimu;
- siekti, kad būtų įtvirtinti vaikų teisinės, socialinės, sveikatos apsaugos, jų švietimo ir visapusiško asmenybės ugdymo bei užimtumo prioritetai teisės aktuose, visų lygių valstybės valdymo institucijų veikloje bei visuomenėje;
- siekti, kad būtų realiai įgyvendinamos priemonės, susijusios su vaikų gyvenimo sąlygų gerinimu šeimose, valstybinėse bei nevalstybinėse ugdymo ir globos įstaigose;
- rūpintis, kad būtų sukurta pažangi, humaniška ir veiksminga vaikų teisių apsaugos ir teisingumo vykdymo sistema, atitinkanti Lietuvos demokratinės teisinės valstybės interesus Europos teisės tradicijų kontekste;

- stiprinti valstybinių institucijų ir nevyriausybinių organizacijų bendradarbiavimą vaikų teisių apsaugos ir nusikaltimų prevencijos srityje.
- Siekdama šių tikslų ir vykdydama numatytus uždavinius Taryba:
- kaupia ir analizuoja informaciją apie vaikų teisių apsaugos ir jų nusikaltimų prevencijos problemas Lietuvoje;
- teikia Respublikos Prezidentui aktualią informaciją ir išvadas apie vaikų ir jų šeimų socialinę teisinę padėtį Lietuvos Respublikoje ir supažindina su ja visuomenę;
- inicijuoja ir teikia Respublikos Prezidentui moksliskai pagrįstus pasiūlymus dėl vaikų ir jų šeimų socialinės teisinės apsaugos ir vaikų nusikaltimų prevencijos strategijos bei perspektyvų;
- pataria Respublikos Prezidentui priimant atitinkamus politinius sprendimus dėl vaikų teisių apsaugos ir nusikaltimų prevencijos pagrindinių krypčių, prioritetų ir sprendimo būdų;
- analizuoja Lietuvos Respublikos įstatymus ir kitus teisės aktus vaiko teisių apsaugos ir nusikaltimų prevencijos klausimais, informuoja Respublikos Prezidentą ir, jo pavedimu, kitus asmenis bei institucijas apie vaikų teisių apsaugos spragas ir trūkumus;
- analizuoja vaikų teisių apsaugą ir nusikaltimų prevenciją reglamentuojančių įstatymų bei kitų teisės aktų realizavimo praktiką, efektyvumą bei problemas;
- bendradarbiauja su Lietuvos ir užsienio valstybinėmis institucijomis ir nevyriausybinėmis organizacijomis, veikiančiomis šioje srityje;
- analizuoja užsienio šalių patirtį vaikų teisių apsaugos ir nusikaltimų prevencijos srityje;

Respublikos Prezidento pavedimu rengia Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų, susijusių su vaikų teisių apsauga, ir nusikaltimų prevencijos srityje;

vykdo kitus Respublikos Prezidento pavedimus, sprendžiant aktualias vaikų ir jų šeimų socialinės teisinės apsaugos ir nepilnamečių nusikaltimų prevencijos problemas.

Seimo Šeimos ir vaiko reikalų komisija yra įsteigta 1997 m. vasario 25 d. (Seimo nutarimu Nr. VIII–131), ją sudaro 10 Seimo narių.

Svarbiausi komisijos uždaviniai vaiko teisių apsaugos srityje yra šie:⁵³

- rūpintis, kad būtų įgyvendinami Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos, Lietuvos Respublikos įstatymų, kitų teisės aktų, reglamentuojančių vaiko teises, jo interesų apsaugą, reikalavimai;
- inicijuoti ir rengti vaiko teisių gynimo įstatymų, jų papildymų bei pakeitimo projektus.

Vykdydama uždavinius komisija pagal savo kompetenciją atlieka šias pagrindines funkcijas:

- nagrinėja ir teikia pasiūlymus Seimui, Vyriausybei dėl vaiko, šeimos teisių apsaugos politikos formavimo, smurtinių nusikaltimų vaikams prevencijos, tam reikalingų teisės aktų parengimo, priimtų įstatymų, kitų teisės aktų papildymo ir pakeitimo pagal Seimo ratifikuotų konvencijų reikalavimus;
- vykdo parlamentinę kontrolę, kaip vaikų teisių apsaugos tarnybos, šeimos teises ginančios institucijos taiko Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos, Lietuvos Respublikos įstatymų, kitų teisės aktų reikalavimus;
- koordinuoja valstybės institucijų, kitų įstaigų bei organizacijų veiklą, rengiant įstatymų projektus, įstatymų papildymus, pakeitimus.

Be abejonės, viena iš prioritetinių Seimo Šeimos ir vaiko reikalų komisijos veiklos sričių turėtų būti vaikų ir jaunimo užimtumas ir nusikaltimų prevencija. Taip pat, atsižvelgiant į minėtas komisijos funkcijas, ji turėtų intensyviai reikšti iniciatyvą sprendžiant vaikų ir jaunimo užimtumo problemas.

Seimo kontrolieriai tiria piliečių skundus dėl valstybės ir savivaldybių pareigūnų piktnaudžiavimo ar biurokratizmo, išskyrus Respublikos Prezidento, Seimo narių, Konstitucinio Teismo, Aukščiausiojo Teismo ir kitų teismų teisėjų veiklą, taip pat prokurorų, tardytojų ir kvotėjų procesinius veiksmus, Ministro Pirmininko, valstybės

⁵³ Seimo Šeimos ir vaiko reikalų komisijos nuostatai. VŽ, 1997, Nr. 65.

kontrolieriaus ir Vyriausybės (kaip kolegialios institucijos) bei vietos savivaldybių tarybų ir jų valdybų (kaip kolegialių institucijų) veiklą.⁵⁴

Kiekvienas pilietis turi teisę pateikti Seimo kontrolieriui skundą dėl pareigūnų piktnaudžiavimo ar biurokratizmo. Išnagrinėjęs skundą, Seimo kontrolierius gali priimti tokius sprendimus:

- perduoti medžiagą tardymo organams, kai yra nusikaltimo požymių;
- pareikšti ieškinį teisme siūlydamas atleisti iš užimamų pareigų kaltus piktnaudžiavimu ir biurokratizmu pareigūnus (išskyrus tuos, kuriuos skiria Prezidentas arba Seimas);
- siūlyti skirti nusižengusiems pareigūnams drausmines nuobaudas; taip pat kitus pagal savo kompetenciją sprendimus.

Savo veikloje Seimo kontrolieriai vadovaujasi Lietuvos Respublikos Konstitucija, LR Seimo kontrolierių įstatymu, kitais įstatymais bei teisės aktais.

2000 m. gegužės 25 d. Seimas priėmė **Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymą**.⁵⁵

Šio įstatymo paskirtis – reglamentuoti vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus veiklą, taip pat Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos statusą bei struktūrą. Specializuota Seimo kontrolieriaus įstaiga vaiko teisių apsaugos klausimams turėtų tapti svarbia vaiko teisių apsaugos sistemos dalimi.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas Nr. 1–363, 1994 01 11 (1, 5, 14, 23 str.), VŽ, 1994, Nr. 22.

⁵⁵ VŽ, 2000 06 21, Nr. 50. Publikacijos Nr. 1432.

Vyriausybė. Vyriausybėje dirba valstybiniai konsultantai ir Vyriausybės patarėjai įvairiais visuomenės gyvenimo klausimais. Specializuotų konsultantų ir patarėjų nepilnamečių klausimais Vyriausybėje nėra. Tačiau iš dalies nepilnamečių klausimais ir jų teisių apsauga užsiima valstybės konsultantas žmogaus teisių klausimais, valstybės konsultantas socialiniais klausimais, taip pat Vyriausybės patarėjai moterų ir šeimos klausimais.

Vyriausybės atstovai nagrinėja gyventojų pareiškimus bei skundus pagal įgaliojimus arba perduoda juos nagrinėti kitiems valstybės ar savivaldybės organams ar pareigūnams pagal jų kompetenciją.⁵⁶

Prie Vyriausybės įsteigta ir veikia **Valstybinė jaunimo reikalų taryba**.⁵⁷

Valstybinė jaunimo reikalų taryba steigiama valstybinei jaunimo politikai įgyvendinti ir kitoms įstatymų bei Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų nustatytoms funkcijoms vykdyti.

Taryba, vykdydama jai pavestus uždavinius:

- analizuoja jaunimo problemas ir poreikius;
- rengia ir teikia Lietuvos Respublikos Vyriausybei ir kitoms valstybinėms institucijoms pasiūlymus dėl valstybinės jaunimo politikos įgyvendinimo;
- rengia Lietuvos Respublikos Vyriausybės jaunimo politikos programas, įstatymų ir kitų teisės aktų projektus, vykdo valstybės jaunimo politikos įgyvendinimo programas;
- atlieka valstybinių programų, įstatymų, kitų teisės aktų projektų, susijusių su valstybės jaunimo politikos įgyvendinimu, ekspertizę ir pagal savo kompetenciją teikia pasiūlymus šių projektų rengėjams;
- steigia ir tvarko Valstybinį jaunimo fondą, iš Valstybinio jaunimo fondo lėšų remia jaunimo organizacijų ir tarnybų veiklos projektus, kitus jaunimo veiklos projektus.

Tirdama jaunimo poreikius, problemas, Taryba turėtų daugiau dėmesio skirti užimtumo problemai, teikti pasiūlymus kitoms institu-

⁵⁶ LR Vyriausybės atstovo įstatymas Nr. 1–200, 1993 07 01, 2 str. 4 p.

⁵⁷ Valstybinės jaunimo reikalų tarybos nuostatai, patvirtinti LR Vyriausybės 1996 m. spalio 7 d., nutarimo Nr. 1167.

cijoms, rengiant bei įgyvendinant jaunimo užimtumo programas bei priemones, teikti įstatymų ir kitų teisės aktų projektus.

Pabrėžtina, kad ši Taryba galėtų būti įvairių programų, siekiant gerinti užimtumą, iniciatorė. Be to, jos skyriai (padaliniai) turėtų veikti ir miestuose, rajonuose.

Vaikų teisių apsaugos tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos bei rajonų (miestų) vaikų teisių apsaugos tarnybos. Šios institucijos tiesiogiai rūpinasi vaikų teisių apsauga, atsako už vaiko teisių apsaugą reglamentuojančių įstatymų bei kitų teisės aktų vykdymo organizavimą, kontrolę bei priežiūrą.⁵⁸

Vaikų teisių apsaugos tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos yra valstybinė įstaiga, įsteigta LR Vyriausybės nutarimu ir finansuojama iš Lietuvos valstybės biudžeto. Šios Tarnybos paskirtis – įgyvendinti pagrindines Vaiko teisių konvencijos nuostatas, ginti vaikų teises, organizuoti ir koordinuoti rajonų (miestų) vaikų teisių apsaugos tarnybų darbą.

Svarbiausi tarnybos uždaviniai yra šie:⁵⁹

- ginti vaikų interesus įvairiose valstybinėse bei visuomeninėse institucijose;
- telkti valstybines ir kitas suinteresuotas institucijas normatyviniams dokumentams, susijusiems su vaikų teisėmis, rengti, rūpintis, kad jie būtų įgyvendinami;
- spręsti pagal savo kompetenciją įvaikinimo ir vaikų globos klausimus;
- rengti ir įgyvendinti vaikų teisių apsaugos priemones, gerinti jų teisės pažeidimų prevenciją.

Tarnyba atlieka šias funkcijas:

- kaupia ir analizuoja informaciją apie vaikų teisių apsaugos, jų teisės pažeidimų prevencijos problemas;
- teikia Lietuvos valdžios institucijoms pasiūlymus dėl vaikų teisių apsaugos bei prevencijos sistemos priemonių gerinimo;

⁵⁸ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. 1996 03 14. Nr. 1–1234.

⁵⁹ Vaikų teisių apsaugos tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nuostatai. Patvirtinti LR Vyriausybės 1994 05 13 nutarimu Nr. 370.

- rengia pasiūlymus dėl įstatymų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių vaikų teises, tobulinimo;
- rengia ir įgyvendina Valstybines programas vaikų teisių apsaugos srityje, dalyvauja prevencinėse priemonėse, kuriomis siekiama užkirsti kelią vaikų nusikalstamumui;
- kaupia, sistemina informaciją apie vaikus, kurie gali būti įvaikinti Lietuvoje ir užsienyje, taip pat apie šeimas, pagėdaujančias įvaikinti vaiką;
- rūpinasi, kad vaikai būtų ginami nuo smurto, prievartos šeimoje bei visuomenėje;
- atstovauja vaikų interesams teismuose, nagrinėjant bylas, susijusias su vaikų teisių apsauga.

Pabrėžtina, kad šiuo metu Lietuvoje nėra koordinuotos priemonės ir programos, skirtos vaikų ir jaunimo užimtumo problemai spręsti. Todėl manytume, kad Vaikų teisių apsaugos tarnybos galėtų sėkmingai vykdyti būtent koordinatoriaus funkcijas. Nacionaliniu lygmeniu visų institucijų veiklą koordinuotų Vaikų teisių apsaugos tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, o vietos lygmeniu – rajonų (miestų) vaikų teisių apsaugos tarnybos. Todėl siūlytume papildyti Vaikų teisių apsaugos tarnybos prie Socialinės apsaugos ministerijos nuostatų 4 punktą, reglamentuojantį svarbiausius tarnybos uždavinius, 4.6 papunkčiu: "koordinuoti suinteresuotų institucijų darbą vaikų užimtumo srityje".

Paminėtina, kad pastaraisiais metais vis dažniau kalbama apie būtinumą įsteigti prie Vyriausybės kanclerio specialiąją tarnybą – komisiją, kuri koordinuotų visų vaikų ir jaunimo užimtumu, jų nusikaltimų prevencija besirūpinančių institucijų veiklą. Šios tarnybos nariai būtų ministerijų specialistai, Vaikų teisių apsaugos tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos darbuotojai.

2. Savivaldybių lygmens institucijos, kurių veikla susijusi su vaikų ir jaunimo užimtumu bei nusikaltimų prevencija

Pabrėžtinai savivaldos institucijų vaidmuo, sprendžiant vaikų ir jaunimo užimtumo ir nusikaltimų prevencijos problemas. Tai miestų (rajonų) savivaldybės ir apskričių administracija. Vaiko teisių apsauga vietos savivaldos institucijose garantuojama ir vykdoma per savivaldybių Tarybas, vietos savivaldos vykdomąsias institucijas, vaiko teisių apsaugos tarnybas, policijos nepilnamečių reikalų pareigūnus, švietimo skyrius, vietos darbo biržas ir kitas institucijas.

Savivaldos institucijos rengia ir įgyvendina vaikų teisių apsaugos, jų užimtumo, teisių pažeidimų prevencijos programas bei priemones savo teritorijoje.

Vaikų teisių apsaugą bei jų nusikalstamumo prevenciją miestuose bei rajonuose atlieka ir įgyvendina **rajonų (miestų) vaikų teisių apsaugos tarnybos**.

Šias tarnybas steigia ir finansuoja rajonų (miestų) savivaldybės. Tarnybos už savo veiklą atsiskaito steigėjams ir Vaikų teisių apsaugos tarnybai prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.

Svarbiausi tarnybų uždaviniai:⁶⁰

įgyvendinti priemones vaikų teisių apsaugai, jų teisės pažeidimų prevencijai gerinti, ginti vaikų teises šeimose, šalinti aplinkybes, dėl kurių vaikai šeimose neprižiūrimi, įkurdinti likusius be reikiamos globos vaikus. Šeimos ugdymo įstaigos turėtų padėti jiems adaptuotis gyvenime, užkirsti kelią jų doroviniams nusikaltimams bei teisėtvarkos pažeidimams ir t. t.

Atsižvelgiant į vaikų ir jaunimo neužimtumo problemos svarbą akcentuotina rajonų (miestų) vaikų teisių apsaugos tarnybų koordinacinė veikla rajonuose (miestuose). Būtent rajonuose, miestuose turėtų vykti pagrindinis darbas rengiant bei įgyvendinant vaikų ir jaunimo užimtumo bei prevencijos programas bei priemones. Šį darbą vietos lygmeniu turėtų koordinuoti rajonų (miestų) vaikų teisių apsaugos tarnybos. Todėl įgyvendinant šią nuostatą taip pat reikėtų papildyti rajonų (miestų) vaikų teisių apsaugos tarnybų bendrųjų nuostatų 5 punktą 5.6 papunkčiu: "rengti ir įgyvendinti priemones vaikų užimtumui gerinti".

Nevyriausybinių organizacijų. Visuomeninė vaiko teisių apsauga vykdoma bendradarbiaujant visuomeninėms (nevyriausybiniams) organizacijoms su valstybės institucijomis.

Lietuvoje įregistruota per 40 visuomeninių organizacijų, kurios rūpinasi vaikų teisių apsauga. Dauguma jų yra nacionalinio (respublikinio) lygio, tačiau yra ir tarptautinio lygio, pvz., Jungtinių Tautų Vaikų Fondo (UNICEF) Lietuvos nacionalinis komitetas.

Visuomeninės organizacijos atlieka didelį darbą padėdamos benamiams ir neturintiems tėvų vaikams, kuriems reikia globos, dažnai

⁶⁰ Rajonų, miestų vaikų teisių apsaugos tarnybų bendrieji nuostatai. Patvirtinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 05 13. Nr. 370.

inicijuoja tam tikrų su vaikų teisėmis susijusių klausimų sprendimą valstybės lygmeniu. Daugelis visuomeninių organizacijų atstovų yra Konsultacinės vaikų reikalų tarybos prie Respublikos Prezidento nariai. Kaip jau minėta, ši taryba padeda formuoti valstybės politiką, strategiją ir taktiką vaiko teisių bei interesų apsaugos srityje.

Paminėtinos šios svarbiausios visuomeninės organizacijos: Jungtinių Tautų Vaikų Fondo (UNICEF) Lietuvos nacionalinis komitetas, Lietuvos vaikų teisių gynimo organizacija “Gelbėkit vaikus”, agentūra “Visos Lietuvos vaikai”, Lietuvos vaikų fondas, Lietuvos žmogaus teisių asociacija, Lietuvos piliečių chartija; Vaiko teisių informacijos ir konsultavimo centras, SOS vaikų kaimų draugija Lietuvoje, Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija “Viltis”, Lietuvos kalinių globos draugija, kitos nevalstybinės institucijos, viešosios įstaigos, pvz., Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras (įsteigtas 1997 m.), kurio viena iš prioritetinių veiklos sričių yra nepilnamečių nusikalstamumo prevencija.

Vaiko globos ir specialiosios priežiūros įstaigos. Sprendžiant vaikų ir jaunimo užimtumo ir nusikaltimų prevencijos problemas būtina turėti omenyje vaiko globos ir specialiosios priežiūros įstaigų veiklą. Šiuo metu vaikų socializacijos ir sveikatos būkle Lietuvoje rūpinasi kūdikių namai, vaikų globos namai, internatinės mokyklos, specialiosios internatinės mokyklos, pensionatai, kuriuose globojami beglobiai, našlaičiai vaikai; taip pat specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai. Kiekviena iš šių institucijų kelia savitus reikalavimus, bet visas jas vienija bendras tikslas – vaikų globa, ugdymas ir lavinimas. Paminėtinas ir vaikų, konfliktuojančių su teise, auklėjamosios institucijos – Nepilnamečių auklėjimo darbų kolonijos vaidmuo.

Pagal Lietuvos Respublikos vaikų teisių apsaugos pagrindų įstatymo 25 straipsnį vaikui, likusiam be tėvų globos ar jų priežiūros, įstatymų numatyta tvarka yra suteikiama globa (rūpyba). Šiuo metu vaiko globą reglamentuoja Santuokos ir šeimos kodeksas, Civilinis kodeksas, Vaiko globos įstatymas.

Lietuvoje globa suteikiama miesto arba rajono savivaldybės valdybos sprendimu. Informacija apie vaikus, kuriems reikalinga globa, šeimas, kurios nori ir gali globoti vaikus, bei visą reikalingą dokumentaciją rengia, o vėliau stebi, organizuoja tinkamą paramą ir kon-

sultuoja globėjų šeimas rajonų ir miestų Vaikų teisių apsaugos tarnybos.

Vaikus globojančios įstaigos (globos namai) turi duoti vaikams tokių žinių, kurias jie mokėtų pritaikyti įvairiose gyvenimo situacijoje, visapusiškai ugdyti fizines vaiko galias. Organizuojant vaikų ugdymą iškyla daug problemų, visų pirma nėra geros materialinės bazės, gerų specialistų, mokančių dirbti su likimo nuskriaustais vaikais. Į vaikų globos namus patenka įvairaus likimo vaikai, todėl galima teigti, kad jų fizinis ir psichinis vystymasis yra skirtingas, juos įvairiai veikė tėvai ir artimieji. Kita problema – sunkiai ugdomi vaikai. Vieni iš jų per tam tikrą laiką pasitaiso, kiti lieka agresyvūs, nekeičia savo gyvenimo būdo. Tai atsitinka dėl to, kad šie vaikai yra iš asocialių šeimų, jie gimė ir augo be priežiūros.

Globos įstaigų tikslas – suteikti vaikams paramą, kurios jie neturėjo augdami su tėvais. Vaikų globos namai yra ypatinga socialinė institucija, kur vaikas auginamas, ugdomas ir lavinamas, ruošiamas gyvenimui.

Vaiko asmenybės formavimosi sėkmę vaikų globos namuose gali laiduoti tik tarpusavio pasitikėjimu grįstas vaiko ir pedagogo bendravimas. Bendromis jų pastangomis kuriama aplinka, palanki vaikui ugdyti. Svarbiausias pedagogų tikslas – puoselėti visas vaiko galias, lemiančias vaiko asmenybės vystymosi ir jo integracijos į visuomenę sėkmę.

Daugelis nepilnamečių teisės pažeidėjų kilę iš problemišku šeimų, kuriose nėra garantuojama vaiko teisė į normalų fizinį, dvasinį, moralinį, socialinį asmenybės vystymąsi. Todėl reikia siekti, kad būtų suvokiama ir realiai įgyvendinama Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostata – “šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas” (138 str.).

Policija. Paminėtina ir policijos – teisėsaugos institucijos veikla, sprendžiant vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencijos problemas. Policija tiria nepilnamečių padarytus nusikaltimus ir kitus jų teisės pažeidimus.

Vienas iš pagrindinių policijos uždavinių yra nusikaltimų bei kitokių teisės pažeidimų prevencija.⁶¹

Lietuvoje specializuoti policijos darbuotojai, atsakingi už nepilnamečių nusikalstamumo prevenciją, – tai **savivaldybių policijos nepilnamečių reikalų inspektoriai.**

Pagal kompetenciją nepilnamečių reikalų inspektoriai organizuoja ir vykdo vaikų nusikalstamumo bei kitų teisės pažeidimų prevenciją aptarnaujamoje teritorijoje, dirba individualų prevencinį darbą ir kontroliuoja tokių vaikų elgesį:⁶² nuteistų pataisos darbais be laisvės atėmimo, tų, kuriems bausmės vykdymas atidėtas, lygtinai paleistų iš laisvės atėmimo vietų, atleistų nuo baudžiamosios atsakomybės dėl priverčiamųjų auklėjamojo pobūdžio priemonių taikymo, tų, kuriems taikytos Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo nuostatos, jeigu policijos įstaigos vadovas savo įsakymu įgaliojo jį tai daryti, taip pat tų, kuriems taikyta kardomoji priemonė – namų areštas, jeigu tardytojas savo nutarimu ar policijos įstaigos vadovas savo įsakymu įgaliojo tai daryti.

Nepilnamečių socialinės pagalbos ir prevencijos centras. Ši institucija yra pavaldi Policijos departamentui prie Vidaus reikalų ministerijos.

Centras pagal savo kompetenciją dalyvauja nepilnamečių teisės pažeidimų ir nusikaltimų prevencijoje. Svarbiausia Centro užduotis ir funkcija – teikti neatidėliotiną socialinę ir psichologinę pagalbą nepilnamečiams (kurių amžius nuo 3 iki 18 metų), nukentėjusiems nuo smurto, teisės pažeidimų, pasiklydusiems ar dėl kitų priežasčių reikalingiems socialinės bei psichologinės pagalbos.⁶³

⁶¹ Lietuvos Respublikos Policijos įstatymas Nr. 1–851, 1990 12 11 (1 str.).

⁶² Nepilnamečių reikalų inspektoriaus tarnybinė instrukcija. Patvirtinta Policijos departamento prie VRM 1999 12 29 įsakymu Nr. 401.

⁶³ Nepilnamečių socialinės pagalbos ir prevencijos centro nuostatai, patvirtinti 1998 02 09 Policijos departamento įsakymu Nr. 19.

3. Kitos institucijos, kurių veikla susijusi su vaikų ir jaunimo užimtumu bei nusikaltimų prevencija

Šių institucijų veiklos esmė – būti arčiausiai vaikų, rūpintis tais, kuriems reikia pagalbos. Tai ikimokyklinio, mokyklinio, papildomojo ugdymo institucijos. Joms tenka svarbus vaidmuo sprendžiant vaikų neužimtumo problemą. Šiose institucijose turi būti organizuojamos įvairios programos šiai problemai spręsti, pvz., klubai, būreliai ir panaši veikla. Be to, turi būti tinkamai organizuotas teisinis švietimas (plačiau apie tai – šio darbo III.3.2. skyriuje).

Socialinės globos ir rūpybos sistema yra svarbi sudedamoji vaikų ugdymo sistemos dalis, kurios paskirtis – formuoti visuomenės narių, visapusiškai jį ugdyti.

Tobulinant institucijų, atsakingų už vaikų ir jaunimo užimtumą ir nusikaltimų prevenciją, veiklą, reikia turėti omenyje, kad koordinacija ir kryptingumas turėtų būti pagrindiniai institucijų veiklos principai, sprendžiant vaikų ir jaunimo neužimtumo problemą.

Taip pat reikia rūpintis visų valstybės ir savivaldos institucijų darbuotojų, dirbančių su vaikais ir jaunimu, tinkamu parengimu. Todėl yra būtina organizuoti mokymo ir kvalifikacijos kėlimo kursus, steigti mokymo centrus. Pabrėžtina, jog šis procesas turi vykti nuolat, t. y. būti permanentinis. Šių institucijų veikla turi remtis vaikų ir jaunimo gerove, orientuotis į jaunų žmonių interesus.

Sveikatos apsaugos, socialinės rūpybos, teisėsaugos institucijos, vaikų teisių apsaugos tarnybos, mokslininkai, besidominantys socialinėmis, pedagoginėmis, medicininėmis problemomis, turi tirti vaikų socialinės adaptacijos priemones.

5. PREVENCIJOS PRIEMONIŲ VEIKSMINGUMO UŽTIKRINIMAS. UŽSIENIO ŠALIŲ PATIRTIS

Literatūra: Kleines Kriminologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1993. Kube E. Systematische Kriminalprävention. Wisbaden, 1987. Matza D. Delinquency and Drift. New York, 1964. Merton S. Development Citizen Participation. Lousviltown, 1977. Psichologijos žodynas. V., 1993. Understanding Crime Prevention. National Crime Prevention Institute. Boston-London Durban-Singapore-Sydney-Toronto-Wellington, 1986. Шнайдер Г. Й. Криминология. Москва, 1994. Zeigler H. Politinė bendruomenė. V., 1993.

5.1. Prevencinių priemonių projektas kaip dabartinė nusikaltimų prevencijos organizavimo ir valdymo forma

Žodžiai “priemonė”, “programa” dažnai vartojami, kalbant apie nusikaltimų prevenciją, nepilnamečių užimtumą. Mokslo straipsniuose ir publicistikoje, diskusijose ir pasitarimuose girdime “reikia imtis priemonių”, “neatidėliotinai reikia padaryti tą ir tą...”. Kiekvienas tyrimas, kiekvienos problemos aptarimas baigiasi svarbiausia išvada – nurodoma, ką reikia daryti. “Ką Jūs siūlote?” – tai klausimas, kuris užduodamas oratoriui, kalbančiam apie nepilnamečių problemas. Vienų ar kitų priemonių vykdymas – tai, ko reikalaujama iš Vyriausybės, ministerijų. Pagaliau priemonių sąrašai sudaro kiekvieną kovos su nepilnamečių nusikalstamumu programą.

Taigi, “priemonė” yra mūsų prevencinio darbo organizavimo šerdis. Ji yra svarbiausia bet kurio mokslinio tyrimo išvada. Priemonė – savotiškas tiltas tarp mokslo ir praktikos. Visą, ką mokslininkas išaiškino, suprato, apgalvojo, jis turi koncentruoti kaip priemonę (rekomendaciją).

Taigi “priemonė” užima labai svarbią vietą organizuojant visą mūsų prevencinį darbą. Paradoksalu, tačiau yra labai mažai žinoma ir galvojama apie tai, kaip priemonės turi būti rengiamos. Mes labai energingai ieškome užsienio šalyse naujų priemonių darbui su vaikais ir jaunimu pagerinti. Tačiau visiškai nekreipiamas dėmesys į svarbiausia – kaip padaryti, kad priemonė būtų sėkminga, kad būtų pasiektas užsibrėžtas tikslas.

Šiame skyriuje bandysime kiek užpildyti šią spragą. Apibendrin-
sime užsienio šalių patirtį užtikrinant prevencijos projektų veiksmingumą.

Prevenčinis darbas pirmiausia prasideda nuo problemų suformulavimo. Kiekvienas mokslinis darbas ar praktinis pranešimas prasideda nuo **problemų iškėlimo**, po to jau kalbama apie priemones, kaip šią problemą reikėtų spręsti.

Šioje knygoje mes irgi pradėjome nuo problemų iškėlimo. Buvo parodoma, kad toks neigiamas reiškiny, kaip vaikų ir jaunimo nusikalstamumas ir neužimtumas, kyla dėl tokių problemų: nepalanki šeimos socialinė padėtis, vaikų nepriežiūra, mokslo ir išsilavinimo prestižo nuosmukis, vaikų neužimtumas, girtavimas ir narkomanija. Kitose knygos dalyse kalbama ir apie kitas problemas, kurios irgi prisideda prie neužimtumo bei vaikų ir jaunimo nusikalstamumo. Tai problemos, su kuriomis dalis vaikų susiduria mokykloje: vaikai, sunkiai pritampantys mokykloje, tai, kad mokyklos nėra tinkamai pasiruošusios priimti asocialių, į asocialią aplinką patekusių bei neigalių vaikų.

Nustačius problemą, reikia surasti tinkamų priemonių šiai problemai spręsti. Galima būtų teigti, kad mes mokame išaiškinti problemas, sugebame suprasti jos svarbą, reikšmę, pasakyti, kas įvyks, jeigu problema nebus išspręsta.

Mes neblogai žinome apie nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos priemonių taikymą užsienyje. Dalis patirties sukaupta studijuojant užsienio literatūrą, dalis – susipažįstant su užsienio šalių praktika organizuojant vaikų ir jaunimo nusikaltimų prevencinį darbą. Taigi mus nelengva nustebinti naujomis darbo formomis bei poveikio priemonėmis.

Tačiau nusikaltimų prevencija neapsiriboja tik priemonių pasirinkimu. Reikalinga organizuoti jų vykdymą bei užtikrinti jų efektyvumą.

Tipiška mūsų prevencinio darbo organizavimo forma yra vadinamosios prevencinės veiklos programos. Tokių programų struktūra paprastai turi tris skyrius. Pirmas – priemonės pavadinimas (pvz., "Pagerinti psichologinio konsultavimo mokykloje metodiką"). Antras – asmenys, institucijos, atsakingos už jos atlikimą (pvz., Pedagoginis universitetas). Trečias – vykdymo laikas (pvz., "iki metų pabaigos" ar "trečias ir ketvirtas metų ketvirtis"). Po kurio laiko pareikalaujama

ataskaitos už padarytą darbą. Šioje ataskaitoje asmenys (institucijos), atsakingi už priemonių atlikimą, paprastai praneša, kad viskas įvykdyta pagal planą. Drauge programa (ar bent jos dalis) laikoma įvykdyta. Niekas net nebando atsakyti į klausimus, ar buvo padarytas bent koks poveikis ir koks tas poveikis, ar buvo iš tikrųjų reikalinga ta priemonė. Vyrauja nuomonė, jog priemonė reikalinga, ir kuo daugiau priemonių, tuo geriau. Žmonės, kurie sudaro tokias programas, nuoširdžiai mano, kad jų reikalas numatyti kuo daugiau kuo įvairesnių priemonių, o jau atlikėjų reikalas užtikrinti jų efektyvumą.

Ši likusi dar iš socialistinių laikų “kovos su nusikalstamumu” popierinė forma pasirodė gan gyvybinga ir mūsų laikais. Viena iš jos gyvybingumo priežasčių yra ta, kad dar nepakankamai žinoma, kas yra prevencijos priemonė ir kaip ji turi būti projektuojama.

Kitose šalyse, turinčiose didelį prevencinio darbo patirtį (pvz., JAV, apie kurias daugiausia kalbėsime), prevencijos priemonių projektavimas yra socialinės inžinerijos darbas, sudėtingas, reikalaujantis specialaus parengimo, specialių tyrimų, vykdomas nustatytais metodais.

Šio leidinio dalyje pirmiausia bandysime aptarti pagrindines idėjas, kuriomis vadovaujasi užsienio šalių specialistai, projektuojantys prevencijos priemones. Antra, aptarsime kai kurias šio darbo technologijas – susiklosčiusias projektavimo formas ir būdus.

Dabartinis nusikaltimų prevencijos projektų kūrimas vienija kelių mokslų pasiekimus (kriminologijos, vadybos, politologijos ir psichologijos).

Kriminologija

Rekomendacijos dėl nusikaltimo prevencijos būdų remiasi kriminologijos žiniomis, ir ypač apie nusikaltimų priežastis. Tai suprantama. Nusikalstamumui galima padaryti reikiamą poveikį tik veikiant jo priežastis.

Dėl to nusikaltimų prevencija yra praktinė kriminologija. Ji panaudoja kriminologinę informaciją prevencinėms problemoms spręsti. Ypač svarbus prevencijos mokslui yra kriminologijos požiūris į nusikalstamo elgesio priežastis.

Dabartinė kriminologija iš esmės pakeitė požiūrį į šią problemą. Nuo deterministinio, linijinio priežastingumo supratimo pereita prie tikimybinio, “minkšto” modelio. Deterministinio modelio atveju bu-

vo tikima, kad nusikalstamumą lemia jo priežastys, taigi panaikinę priežastis užkertame kelią ir nusikaltimams. “Minkšto” modelio atveju pripažįstamas tikimybinis nusikalstamumo pobūdis. Supranta ma, kad net ir svarbiausios nusikaltimo priežastys tik padidina nusi kalstamo elgesio tikimybę, tačiau nelemia jo visiškai. Panaikinę tam tikras nusikalstamo elgesio priežastis, mes galime tik sumažinti tokio elgesio tikimybę⁶⁴. Todėl netgi patį nusikaltimo prevencijos tikslą dabartinis prevencijos mokslas formuluoja taikydamas tikimybių teorijos sąvokas. Nekalbama apie visišką kelio nusikaltimams užkir timą. Pavyzdžiui, JAV Nacionalinio nusikaltimų prevencijos instituto specialistai savo prevencinės veiklos tikslu laiko ne kelio nusikalti mams užkirtimą, o vadinamosios kriminalinės rizikos (crime risks – tikimybė, kad įvyks nusikaltimas) sumažinimą. Taigi ir mes, kalbė dami apie nepilnamečių nusikaltimų prevenciją, būtent taip supran tame prevencijos tikslą.

Vadyba

Nusikaltimų prevencijai taikytinas vadybos mokslas. Mat prev encija vykdoma įgyvendinant prevencijos priemones. Įdiegiant šias priemones dažnai dirba tūkstančiai žmonių, panaudojami milžiniški piniginiai ir kiti resursai. Joms įvykdyti tenka spręsti nepaprastai su dėtingas valdymo bei organizacines problemas. Dėl viso to minėtos priemonės gali būti sėkmingos, jeigu remiasi dabartinio vadybos mokslo pasiekimais. Todėl prevencija dažnai apibrėžiama kaip mokslas apie kriminalinės rizikos valdymą.⁶⁵

Politologija ir psichologija

Nusikaltimų prevencija vykdoma visuomenės labai ir su visuo menės pagalba. Todėl organizuojant nusikaltimų prevenciją labai svarbu yra žinoti apie visuomenę, visuomenės grupes, judėjimus, organizacijas, jų aktyvumo šaltinius ir poveikio jiems metodus.

Taigi nusikaltimų prevencija – tai vadybos mokslas apie nusi kaltimų rizikos (tikimybės) sumažinimo būdus, jungiant kriminolo gijos, vadybos teorijos ir politologijos pagrindus bei pasiekimus.

⁶⁴ Matza D. Delinquency and Drift. New York, 1964.

⁶⁵ Understanding Crime Prevention. National Crime Prevention Institute. Boston-London-Durban-Singapore-Sydney-Toronto-Wellington, 1986. P. 25.

Remiantis šių mokslų pagrindais, prevencijos veiklai keliami griežti reikalavimai:

1. **Mokslinis pagrįstumas.** Numatytų prevencinių priemonių pagrįstumas turi būti įtikinamai įrodytas mokslo numatytomis priemonėmis. Numatant prevencines priemones tam tikriems nusikaltimams sumažinti, turime aiškiai parodyti, kuo grindžiamas mūsų įsitikinimas, kad būtent šios priemonės šiomis sąlygomis duos reikiamą efektą. Šis pagrindimas turi atremti mokslinę kritiką.

2. **Organizacinis pagrįstumas.** Numatę prevencines priemones, turime tiksliai nustatyti, ar tikrai turimomis priemonėmis galime pasiekti prevencijos tikslus. Tam turi būti numatyta, kaip bus organizuotos ir valdomos šios priemonės.

3. **Praktinis pagrįstumas.** Reikia, kad numatytos priemonės būtų gerai pritaikytos vykdyti praktiškai. Tos priemonės turi būti parngtos taip, kad jų vykdytojai aiškiai suprastų, ką ir kokia tvarka jie turi atlikti. Be to, jiems turi būti išskelti uždaviniai, su kuriais jie sugebėtų susidoroti. Jie turi turėti atitinkamą kvalifikaciją ir sugebėjimus.

Dabartinė visų šių reikalavimų realizavimo forma yra prevencinių priemonių projektas (trumpai – projektas).

Tai atitinkanti minėtų mokslų reikalavimus, prevencijos teorijos ir praktikos sąveikoje susiformavusi standartinė (formalizuota) prevencijos priemonių planavimo ir realizavimo forma. Prevenciniai projektai pateikiami norint pagrįsti tam tikrų priemonių būtinumą. Projektų konkursai vykdomi pasirenkant vieną iš keleto pateiktų projektų pagal minėtus reikalavimus. Prevencinių priemonių projektas kartu yra ir finansinis dokumentas, tiksliai numatantis išlaidas ir prevencinės veiklos rezultatus. Patvirtintas jis tampa veiklos programa. Pagaliau projektas yra vykdymo kontrolės ir įvertinimo pagrindas.

Dėl visų šių aplinkybių prevencinių priemonių projektai užima pagrindinę vietą organizuojant prevencinę veiklą. Suprantama, kad kartais apibrėžiant prevencijos mokslo objektą ir tikslus, tas mokslas netgi vadinamas mokslu apie prevencijos projektų kūrimą ir vykdymą.

Projektinis požiūris ir Lietuva

Manytumėm, kad tarp daugelio priežasčių, dėl kurių prevencijos priemonės ne visada buvo sėkmingos, yra ta, kad "teorija nepasiekė praktikos". Neretai buvo naiviai manoma, kad jeigu nutarimas dėl

vienos ar kitos prevencijos priemonės priimtas oficialiai ir yra paskirti atsakingi asmenys už jų įgyvendinimą, vadinasi, jų realumu bei efektyvumu nereikia abejoti. Reikia tik reikalauti iš pareigūnų, atskaitingų už priemonių įgyvendinimą, kad jie sąžiningai susidorotų su jiems pavestu darbu. Kiekvienu konkrečiu atveju nebuvo nagrinėjama, su kokiais sunkumais bus susidurta įgyvendinant priemonę, kokiais būdais bus sprendžiamos iškilusios problemos, kokių šalutinių padarinių turės priemonių įgyvendinimas ir t. t. Dėl to nemažai pukių sumanymų taip ir liko popieriuje.

Projektinis požiūris yra gan kontrastiškas tokiai praktikai. Vietoje naivaus įsitikinimo, kad "gera priemonė", "įdomi priemonė" (pvz., kova su jaunimo narkomanija) turi duoti gerą rezultatą (nuskalstamumo sumažinimą), iš projekto autorių reikalaujama svarių, mokslškai pagrįstų įrodymų, kad šis efektas bus. Vietoje direktyvino reikalavimo įgyvendinti, projektai numato kaip, kokiais etapais, įveikiant kokias problemas, kokiais būdais ir t. t. turi būti pasiektas prevencinių priemonių tikslas. Vietoje "masių entuziazmo" projektai remiasi psichologiškai ir sociologiškai pagrįstų priemonių sistema visuomenės aktyvumui paskatinti.

Todėl ir manome, kad ši užsienio patirtis, kuriant ir vykdant prevencinių priemonių projektus, gali būti naudinga mūsų respublikoje toliau tobulinant vaikų ir jaunimo užimtumo priemonių įdiegimą kaip vieną iš jaunimo nusikaltimų prevencinės veiklos krypčių.

Nusikaltimų prevencijos planavimo, vykdymo patirtis yra sistematizuota JAV Nacionalinio nusikaltimų prevencijos instituto parengtame vadovėlyje "Understanding Crime Prevention". Šiuo vadovėliu nemažai remsimės.⁶⁶ Gan greitai po to prevencijos judėjimas išsiplėtė po visą Vakarų Europą ir kitas šalis.⁶⁷

Kuriant prevencijos projektą galima skirti du gan skirtingus atvejus, priklausomai nuo to, kas yra subjektas – klientas, kuris gyvybiškai suinteresuotas prevencijos priemonės įgyvendinimu bei galintis tai finansuoti.

Pirmas atvejis, kai turime reikalų su pavieniu subjektu: privati mokykla, šeima, miesto savivaldybė ir panašiai. Tai pirmas projekto tipas.

⁶⁶ Ten pat. P. 14–15.

⁶⁷ Kleines Kriminologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1993. S. 157–164.

Antras – tai projektas, orientuotas į bendruomenę. Šis projekto tipas sudaromas, jeigu aišku, kad problemai spręsti reikia suvienyti keletą tam tikros vietovės subjektų.

Aptarsime vieną ir kitą prevencijos tipą. Po to panagrinėsime, kiek jie gali būti taikomi vystant delinkventinio jaunimo užimtumo ir nusikaltimų prevencijos projektus.

5.2. Pirmasis projekto tipas. Prevencinių priemonių projekto kūrimo ir įgyvendinimo ypatumai

5.2.1. Pirmojo projekto tipo apibūdinimas

Pirmasis požiūris į prevencinių priemonių projekto kūrimą gali būti pavadintas “nuo individo prie visuomenės”. Šis projektų kūrimo ir realizavimo būdas orientuotas į atskirą užsakovą. Kartais toks požiūris vadinamas individualiuoju. Dažnai turima reikalų ne tik su pavieniu individu, bet ir su visuomeniniais užsakovais – visuomenine organizacija, partija, ūkio subjektu ir pan. Sakykime, miestelio policija gauna labai daug skundų dėl viešosios tvarkos pažeidimų. Ji imasi įvairių priemonių, bet padėtis negerėja. Didėja gyventojų nepasitenkinimas ir pažeidimais, ir policijos nesugebėjimu ištaisyti padėtį. Tačiau policija atkreipia dėmesį į tai, kad daugiausia nusižengia jaunimas ir dažniausiai tai vyksta baigiantis šokiams, sporto ar kitoms renginiams. Policija gali ieškoti priemonių sistemos, kuri pašalintų viešosios tvarkos pažeidimų priežastis.

Aišku, ji gali bandyti rasti tų priemonių taikydama klaidų ir bandymų metodą – bandyti tai vieną, tai kitą, kol atrodys, kad padėtis lyg ir pagerėjo. Tačiau ji gali elgtis ir projektiniu būdu – kreiptis į kriminologus, prevencijos specialistus ir užsakyti projektą.

Užsakydamas tokį projektą užsakovas suformuluoja užduotį. Pirmiausia tai – tikslas. Antra – laikas (mūsų pavyzdyje problemą reikia šalinti skubiai). Prevencijos specialistai turi kiek įmanoma tiksliau nustatyti priežastis (mūsų pavyzdyje – kuo tiksliau ir smulkiau išaiškinti, kaip dažniausiai bręsta ir įvyksta tvarkos pažeidimai). Prevencijos specialistų užduotis gali būti ir parengti pasiūlymus, pagrįstus atitinkamais tyrimais. Pagaliau labai svarbu – materialinės lėšos. Užsakovas pasirengęs skirti tiek projektui parengti, tiek jam vykdyti tam tikrą pinigų sumą.

Esame pripratę, kad prevencijos priemonės vykdomos būtinai dalyvaujant įvairiausioms organizacijoms (policija, mokykla, bažnyčia, jaunimo organizacija ir t. t.). Visada manome, kad taip geriausia.

Projektinio požiūrio šalininkai taip nemano. Nusikaltimų prevencijos praktikoje yra labai daug atvejų, kai prevencijos projektą užsako ir finansuoja pavieniai asmenys. Užsakovas gali būti vienas, kai tik jam svarbi, ar būtent jam labiausiai rūpi kažkokia nusikalstamumo prevencijos problema. Gali būti, kad iš jo daugiausia laukiama ar reikalaujama ištaisyti padėtį arba tik jis pajėgiausias tai daryti (turi lėšų, žmonių, organizaciją). Taip gali būti mūsų aprašytu pavyzdžiu. Matėme, kad aprašytoje situacijoje būtent miestelio policijai tenka didžiausia atsakomybė, iš jos labiausiai laukiama ir ji yra pajėgiausia gali (turi lėšų ir jėgų), kad užsakytų prevencijos projektą ir užtikrintų jo vykdymą.

Ne mažiau paplitęs ir kitas variantas. Galinga nusikaltimų prevencijos jėga yra **pavieniai žmonių veiksmai**. Kaip pavyzdį galime paminėti, kad teisėtvarkos institucijos turi apginti žmones nuo vagysčių iš butų. Bet efektyviausios vis dėlto yra kiekvieno atskiro žmogaus pastangos (įtvirtinti duris, įrengti signalizaciją, laikytis elementarių atsargumo priemonių). Lygiai taip pat visuomenė, ypač policija, turi užtikrinti autotransporto priemonių saugumą. Tačiau geriausiai tai padaro priemonės savininkas. Pirma, jis labiausiai suinteresuotas savo automobilio saugumu. Antra vertus, tai svarbu materialiniu atžvilgiu. Visuomenė gali neturėti lėšų, kad visiškai užtikrintų visų autotransporto priemonių saugumą. Tačiau dalis savininkų gali turėti lėšų, kad apsaugotų savąjį automobilį. Būtent jis yra potencialus prevencijos projekto užsakovas.

Neretai toks pavienis užsakovas rūpinasi tik savo saugumu ir tik už tai pasirengęs mokėti. Jis gali visai negalvoti apie nusikalstamumą apskritai ar, sakykime, jaunimo nusikalstamumo sumažinimą. Tačiau objektyviai apsunkindamas nusikaltimų padarymą, jis prisideda prie labai svarbios visuomeninės problemos sprendimo – nusikalstamumo mažinimo.⁶⁸

Tai ypač svarbu, turint omeny, kad nepilnamečiai – tai krimino-
geniniu požiūriu aktyviausia grupė. Sakykime, sulaukę butų ar auto-
transporto priemonių vagių grupę, neretai įsitikiname, kad jie – ne-
pilnamečiai ar jauni žmonės. Dėl to individualiai gindamas savo
būstą ar transporto priemonę, tokio projekto užsakovas aiškiai ir
konkrečiai prisideda prie nepilnamečių bei jaunimo nusikalstamumo
sumažinimo. Neretai paaiškėja, kad toks indėlis svaresnis ir konkre-
tesnis nei daugybė labai bendrų globalinių kovos su nepilnamečių
nusikalstamumu priemonių.

Dėl to, norint efektyviai kovoti su nepilnamečių nusikalstamu-
mu, pirmiausia reikia mokėti padėti potencialioms aukoms apsiginti
nuo nusikaltėlių. Individualus prevencinis projektas ir yra forma,
kuria geriausiai išsiaiškinama, kaip kiekvienu konkrečiu atveju tai
reikia daryti.

Tokia prevencinė apsauga nepaprastai svarbi ir mūsų nagrinėja-
mu klausimu – vaikų ir jaunimo nusikalstamumo atžvilgiu. Asmuo,
gindamas save nuo nusikaltimo, kartu gina nepastovų vaiką ar jau-
nuolį nuo nusikaltimo padarymo. Šios apsaugos priemonės – tai
kartu ir gynybos siena, kuri neleidžia tokiam nepastoviam vaikui ar
jaunuoliui užsiimti nusikalstama veikla ir drauge skatina jį leisti laiką
naudingai sau ir visuomenei.

⁶⁸ Galima būtų išskirti du nusikaltimų prevencijos būdus. Pirmas, kai siūlo-
mi alternatyvūs elgesio variantai (pvz., vietoje visuomenėje netoleruojamų
veiksmų jaunimui siūlomos įvairios jaunimo užimtumo formos), turintys
netiesioginį prevencinį poveikį. Antras – nesuteikiant galimybės daryti
įstatymu draudžiamas veikas. Tai gali būti technikos (signalizacijos, vaizdo
kamerų ir pan.) įrengimas ar kiti veiksmai (nepalikti mašinoje brangių
daiktų, magnetofonų, pasamdyti budėtoją, sargą ir pan.). Šiuo atveju yra
tiesioginis prevencinis poveikis, kai neleidžiama patekti į butą, į mašiną,
arba tiesiog savo veiksmis “gundyti”.

5.2.2. *Preveninio projekto tikslų nustatymas*

Aptarkime tokio projekto tikslų nustatymo pagrindinius etapus.

Vadybos mokslas skiria labai didelę reikšmę kiekvienos priemonės tikslams nustatyti, apibrėžti, patikslinti. Vadybos mokslas žino aibę pavyzdžių, kai dėl trūkumų formuluojant tikslus (netikslumo, nekonkretumo ir pan.) numatytos priemonės nebuvo sėkmingai įgyvendintos.⁶⁹

Preveninio projekto projektuotojas šiuo atveju atlieka tam tikrą tikslų nustatymo ir patikslinimo procedūrą: renka informaciją, apibrėžia padėtį, išaiškina problemas, nustato pagrindinių ir šalutinių tikslų ir jų santykio (prioritetų) procedūras, konkretizuoja tikslus.

Kiekvienas tikslų nustatymo etapas numato bendradarbiavimą su užsakovu. Šio bendravimo tikslai:

- a) integruoti užsakovo (kliento) tikslus (poreikių, problemų) į projekto tikslus. Bendradarbiaujant projekto tikslai turi būti suformuluoti taip, kad kuo tiksliau parodytų kliento poreikius, šie tikslai turi atspindėti kliento norus;
- b) klientas turi suvokti projekto tikslus kaip savo tikslą, o ne visuomenės, policijos ar mokslo reikalavimus, o tai, kas reikalinga jam pačiam, atspindi jo paties norus ir tikslus.

Šita integracija vyksta kiekviename tikslų nustatymo ir patikslinimo etape.

Pirmasis etapas – tai viktimologinė kriminalinės padėties vietovėje (miesto kvartale, rajone ir pan.) analizė.

Nusikaltimų prevencijos specialistas renka informaciją apie šią padėtį. Duomenys, kuriuos jis renka šiuo tikslu, yra gan specifinio pobūdžio. Jį mažai domina bendras nusikalstamumo arba atskirų nusikaltimų lygis ir struktūra analizuojamame objekte. Jo dėmesio centre – “nusikaltimai ir jų santykis su galimybe juos padaryti” (crime rate by opportunity)⁷⁰. Nagrinėdamas nusikaltimus vietovėje, prevencijos specialistas pirmiausia siekia nustatyti, kokias gyventojų grupes šis (ar šie) nusikaltimas labiausiai apima. Kas dažniausiai yra to nusikaltimo aukos? Tai gali būti vaikai, pagyvenę žmonės, versli-

⁶⁹ Kube E. Systematische Kriminalprävention. Wiesbaden, 1987. S. 265–281.

⁷⁰ Understanding Crime Prevention. National Crime Prevention Institute.

Boston-London-Durban-Singapore-Sydney-Toronto-Wellington, 1986. P. 46.

ninkai, žmonės, kuriems dažniausiai tenka vakarais grįžti namo, ir pan. Pavyzdžiui, Mineapolio mieste kasmet įvyksta 135 viešbučių apiplėšimai, tačiau šiame mieste viso labo yra 139 viešbučiai. Taigi viktimizacijos tikimybė (tikimybė, kad kuris nors viešbutis per metus bus apiplėštas) sudaro beveik vienetą. Vadinasi, būtent į viešbučių savininkus jis kreipsis su pasiūlymu parengti prevencijos projektą. Prevencijos specialistas stengiasi taip pat kuo tiksliau išaiškinti tipiškus tų nusikaltimų padarymo būdus ir aplinkybes. Tai suteikia jam galimybę kuo tiksliau įvertinti, kiek skaudžiai tie ar kiti nusikaltimai veikia atskiras gyventojų grupes, kiek jos gali būti suinteresuotos imtis priemonių išvengti tų nusikaltimų arba apsisaugoti nuo jų.

Analizuodamas tipiškus nusikaltimų padarymo būdus ir aplinkybes, prevencijos specialistas kartu preliminariai numato būdus ir priemones, kuriuos galima būtų panaudoti prevencijai. Jis stengiasi realiai įvertinti jų taikymo efektą, įsitikinti, kad jis tikrai galės pasiūlyti pakankamai efektyvias prevencijos priemones.

Šio etapo rezultatas – tai visuomeninės grupės, kurios poreikis apsisaugoti nuo nusikaltimų yra didelis, išaiškinimas bei turimų prevencijos priemonių įvertinimas. Jeigu tokios grupės išaiškinamos ir prevencijos specialistas žino, kad turi joms ką pasiūlyti – prasideda antrasis etapas.

Antrojo etapo pagrindinis tikslas – išaiškintų pirmajame etape prevencijos tikslų individualizacija.

Tai pirmiausia susitikimas ir padėties aptarimas su klientu. Rezultatas – kliento pritarimas vadinamajam “Security survey” (saugumo analizė). Jo metu, analizuojant kliento turimą, asmeninį saugumą, išaiškinama kriminalinė rizika ir įvertinama, kokie gali būti nuostoliai (materialiniai, psichologiniai ir t. t.) nusikaltimo atveju.⁷¹

Tuo pagrindu vyksta tolesni pokalbiai su klientu. Šiame etape prevencijos specialisto užduotis – kuo geriau suprasti kliento požiūrį ir jausmus. Manoma, kad nuomonių skirtumas tarp prevencijos specialisto ir kliento, įvertinant individualią situaciją, yra dėsningas reiškinys, kuris gali pasitaikyti kiekvienu atveju. Jeigu to nėra, tikriausiai turime reikalą su pasyviu pasipriešinimu arba prevencijos specialisto vaidmuo suprantamas neteisingai. “Tam, kad jumis pasi-

⁷¹ Understanding Crime Prevention. National Crime Prevention Institute. Boston-London-Durban-Singapore-Sydney-Toronto-Wellington, 1986. P. 46–48.

tikėtų, jus priimtų ir kad jūs galėtumėte efektyviai padėti žmogui – rašo minėtas prevencinio darbo vadovėlis, – jūsų klientas turi suprasti, kad esate profesionalas, kuris supranta ir gerbia kliento poreikius ir pageidavimus.”⁷²

Aptardamas individualios saugumo analizės rezultatus, prevencijos specialistas turi susidaryti labai tikslų ir įvairiapusį vaizdą apie klientą (pvz., verslininko atveju reikia suvokti, “kokio pobūdžio jo verslas, kas jo klientai, kaip jis su jais dažniausiai bendrauja. Turint reikalų su gyventoju, reikia išsiaiškinti, koks jo šeimos gyvenimo stilius ir pan.”⁷³).

Šis bendravimas turi:

- a) padėti ir prevencijos specialistui, ir klientui tiksliau įvertinti prevencijos būtinumą, atrinkti tikslus, kurie ir objektyviai (specialisto nuomone), ir subjektyviai (kliento požiūriu) yra svarbiausi;
- b) suformuoti savitarpio supratimą (bendrą kalbą).

Taigi šiame etape prevencijos specialisto ir visuomenės nario (kliento) bendravimas yra būtina sąlyga prevencijos tikslams nustatyti ir patikslinti.

Prevencijos specialisto ir kliento funkcijų pasiskirstymas pa-vaizduotas schemeje 5.2.1.1.

⁷²Ten pat. P. 44.

⁷³Ten pat.

Schema 5.2.1.1. Prevencijos specialisto ir kliento funkcijų pasiskirstymas

PREVENCIJOS SPECIALISTAS	KLIENTAS
Kliento situacijos analizė. Kriminalinės rizikos išaiškinimas, įvertinimas.	
Kliento požiūrių, poreikių išaiškinimas.	Pagalba specialistui suvokiant poreikius ir problemas.
Pirminis prevencijos tikslų suformulavimas. Prioritetų pasiūlymas.	Tikslų atranka. Prioritetų nustatymas.
Pasirinktų tikslų konkretizavimas.	Pasirinktų tikslų konkretizavimas.

5.2.3. Priemonių pasirinkimas

Šis etapas yra vadinamas “system design” – sistemos projektavimas. Iš tikrųjų šiame etape konstruojamos pačios priemonės, kuriomis turėtų būti pasiekti numatyti tikslai.

Jis turi būti organizuotas kaip prevencijos specialisto ir kliento bendradarbiavimas. Šio bendradarbiavimo tikslas:

- pasirinkti prevencijos strategiją. Pasirinkti, kokie prevencijos metodai būtų pagrindiniai, koks vaidmuo tektų kitoms priemonėms;
- pasirinktų prevencijos metodų ir kliento gyvenimo būdo, poreikių, įpročių suderinimas.

Prevencijos strategijos formavimas ir metodų pasirinkimas vyksta pokalbio su klientu metu. Tas pokalbis vyksta laikantis gan griežtos schemos. Tam tikru nuoseklumu aptariama galimybė sumažinti kriminalinę riziką, taikant kiekvieną iš šių prevencijos būdų:

- rizikos vengimas;

- rizikos sumažinimas;
- rizikos paskirstymas ("risk spreading");
- rizikos perkėlimas;
- prisitaikymas prie rizikos ("risk acceptance").

Pavyzdžiui, kolekcininkas galėtų pirmiausia pamąstyti apie galimybę laikyti savo kolekciją banke (rizikos vengimas), po to – kaip apriboti kolekcijos pavogimo riziką (jis išima kolekciją iš banko saugyklos ir pasiima namo tik esant būtinumui, iš anksto nežinoma, kada jis tai padarys ir pan.). Jei nei vienas, nei kitas būdas netinka, tenka pagalvoti apie rizikos paskirstymą. Tai dažniausiai yra metodai, kurie apsunkina nusikaltėlio priėjimą arba palengvina nusikaltimo išaiškinimą. Jeigu šie metodai pakankamai nesumažina kriminalinės rizikos, bandoma perkelti riziką. Aptariama, ką, kokiomis sąlygomis galima būtų apdrausti. Pagaliau, jeigu nė vienas iš minėtų būdų nesumažina kriminalinės rizikos pakankamu laipsniu – pereinama prie adaptacijos prie rizikos metodų – aptariama, kaip galima gyventi su šia rizika.⁷⁴

Dirbdamas etapais, prevencijos specialistas stengiasi pateikti kuo daugiau pasiūlymų, būdų, metodų. Stengiamasi kuo smulkiau aptarti kiekvieną galimybę, surandant tokią, kuri labiausiai atitiktų kliento asmenybę ir situaciją.

Dirbant yra svarbu įvertinti išlaidas (materialinius ir psichologinius nuostolius), kurias klientui teks patirti kiekvieno siūlomo varianto atveju. Čia kliento vaidmuo nepaprastai svarbus. Tik jis pats gali palyginti palengvėjimą, kurį patirs dėl didesnio saugumo, su išlaidomis ir nepatogumais, kuriuos teks patirti taikant saugumo priemones. Prevencijos specialistas gali tik pateikti jam kuo daugiau variantų, paskatinti savo ir kliento išradingumą ieškant vis geresnių.

Taigi bendradarbiavimo pobūdis kinta. Specialistas dabar yra įvairiausių žinių šaltinis. Kuo aukštesnė jo kvalifikacija, tuo daugiau gerų pasiūlymų jis pateiks. Kliento vaidmuo – atrinkti ir nustatyti prioritetus. Jis sprendžia, kokiems prevencijos metodams bus suteikta pirmenybė ir kaip jie bus taikomi.

5.2.4. Projekto vykdymas

⁷⁴ Ten pat. P. 48–51.

Preveninių priemonių projektas turi būti praktiškas. Tai reiškia, kad jo vykdymo būdai ir metodai turi būti suprantami tiems, kas tuo užsiims, kad reikalautų iš jų tik tokių sugebėjimų ir kvalifikacijos, kurią jie iš tikrųjų turi.

Preveninių priemonių projektų elementai, iš kurių jie yra sukonstruoti, yra įranga ir procedūros.

Įranga – tai įvairiausia apsisaugojimo nuo nusikaltimų technika. Kiekvienas prevencijos specialistas gerai ją išmano, žino jos privalumus ir trūkumus.

Procedūros – tai standartizuotos veiksmų sekos, kurių jis turi išmokyti klientą. Įvairiausių prevencijos procedūrų egzistuoja dabar gan daug. Yra procedūros, nustatančios, kaip reikia pasielgti nusikaltėliui įsibrovus į butą, kaip turi elgtis moteris, jeigu kėsinama į ją išžaginti, kokie veiksmai sumažina vagysčių iš parduotuvės kiekį, kaip reikia elgtis parduotuvės savininkui, kad išvengtų personalo vagysčių, čekių padirbinėjimo ir t. t.

Visos minėtos procedūros yra taisyklių rinkiniai (įvairiausių “visada” ir “niekada”). Jie yra standartiniai. Mat per keletą dešimčių taikymo metų jos įgijo praktikoje priimtinausią formą. Kiekvienas prevencijos specialistas žino svarbiausias procedūras ir moka jas įdiegti. Jis sugeba išdėstyti procedūros taisykles atskiram žmogui ar auditorijai, išaiškinti bei aptarti tipiškas situacijas, kylančias besielgiant taip, kaip numato procedūra, numatyti ir įveikti galimus sunkumus ir problemas.

Dėl viso to procedūros yra gero savitarpio supratimo tarp prevencijos teoretikų ir praktikų pagrindas. Manytume, kad šio supratimo kartais trūksta mūsų šalyje, dėl to procedūrų vystymo ir diegimo patirtis, sukaupta užsienyje, gali duoti tam tikros naudos.

5.2.5. Grįžtamasis ryšys – prevencijos rezultatų kontrolė

“Yra išmintinga, – dėsto savo požiūrį šiuo klausimu knygos “Understanding crime prevention” autoriai, – jeigu prevencijos specialistas aplanko klientą po tam tikro laiko (pvz., 30–60 dienų) nuo to momento, kai rekomendacijos buvo duotos ir aptartos, tai leidžia specialistui pamatyti, ar priemonės yra vykdomos, kaip vykdomos, ir suprasti priežastis, dėl kurių kas nors yra nedaroma.”

Taigi šiame etape specialistas apmoko klientą, o pastarojo tikslas yra suvokimas. Klientas tampa pagrindiniu prevencijos subjektu, nuo

jo paties labiausiai priklauso prevencijos priemonių taikymas ir jų efektyvumas.

Pirmojo projekto tipo privalumai

Aptartas priėjimas prie prevencinių priemonių organizavimo turi nemažai privalumų:

Lankstumas. Jis leidžia dirbti su visuomene, su labai didelėmis žmonių grupėmis, lanksčiai prisitaikant prie kiekvieno atskiro žmogaus ypatybių. Tai gerokai praplečia prevencijos galimybes. Nelengva parinkti prevencijos priemones, kurios atitinktų vieno žmogaus poreikius. Bet dar sunkiau parinkti tokias, kurios patenkintų kelių, o ypač daugelio žmonių reikalavimus.

Operatyvumas. Šis būdas leidžia iš karto pradėti dirbti su žmonėmis, kurie jau pribrendo tokiam bendradarbiavimui. Kiekvienoje bendruomenėje yra žmonių, kurie drąsiausiai priima naujoves. Būtent jie aktyviausiai dalyvaus šio tipo prevenciniame darbe. Jų teigiamas pavyzdys gali būti labai svarbus tolesniame prevenciniame darbe.

Nepriklausomybė nuo konkrečios visuomenės grupės išsivystymo lygio. Prevencinį darbą tenka dirbti su įvairiausio lygio visuomenės grupėmis. Tai gali būti ir gerai sugyvenančios, turinčios didelę visuomeninio darbo patirtį lokaliios grupės. Bet gali būti ir nusi-kaltimais persunktos varguomenės rajonai, kur labai sunku organizuoti kokius nors visuomeninius renginius. Aptartas priėjimas mažiau jautrus tokiam vietinės visuomenės netobulumui. Čia kiekvienas dalyvauja savo prevenciniame projekte ir jam nereikia kaimynų pritarimo ar paramos.

Pirmojo projekto tipo trūkumai

Funkcijų apribojimas. Yra nemažai problemų, kurias sunku ar neįmanoma išspręsti bendradarbiaujant su pavieniu žmogumi, šeima, organizacija.

Dalyvių skaičiaus apribojimas. Paprastai pirmojo tipo projekte dalyvauja žmonės, kurie nebijo veikti ir galvoti savarankiškai. Jie mažiau linkę atsižvelgti į aplinkinių nepritarimą. Tam, kad užtikrintumėm dalyvavimą ir žmonių, kuriems kitų žmonių nuomonė yra labai svarbi, reikia dirbti su visuomene, ją formuoti.

5.3. Antrasis projekto tipas. Prevencinių priemonių projekto kūrimo ir įgyvendinimo ypatumai

Antrojo projekto tipo ypatybė ta, kad jo centre yra darbas su visuomene (tam tikra socialine grupe), kaip su visuma. Taikant pirmąjį bendravimo tipą mes taip pat dirbame su visuomene. Tačiau antruoju atveju veikiama “ne tik su visuomene, bet ir per visuomenę”.

Taip skatinamas visuomeninės grupės vystymasis, jos organizuotumo ir savimonės augimas. Šis organizuotumas ir savimonė panaudojami prevenciniam darbui organizuoti.

Čia taip pat sukaupia labai didelę tokių projektų kūrimo ir realizavimo patirtis. Dėl to pats šis darbas gan algoritmizuotas, standartizuotas. Projekto kūrimo būtinumas kyla dėl įvairiausių priežasčių. Jis gali atsirasti kaip tam tikros savivaldybės reakcija į nepalankias nusikalstamumo vystymosi tendencijas jos teritorijoje. Ji mato, kad padėtis su nepilnamečiais ar jaunimu yra nepatenkinama. Neretai projekto kūrimas – politinių procesų rezultatas: tam tikra partija laimi rinkimuose, nusikalstamumo prevencijos sustiprinimas buvo numatytas programoje ir užėmė svarbią vietą priešrinkiminėje agitacijoje. Tokiu atveju nusikalstamumo statistikos pagrindu pasirenkami problemiškesniausi regionai ir skiriamos lėšos prevencijos projektams rengti ir vykdyti. Neretai tokių projektų iniciatoriai yra patys kriminologai. Jie atlieka tyrimą, kuris padeda išaiškinti svarbias vaikų ir jaunimo (ar kitų socialinių grupių) problemas.

Tipinio projekto rengimas irgi vykdomas prisilaikant tam tikro nuoseklumo.

5.3.1. Pirminis visuomeninės grupės aktyvinimas

Šis etapas ypač svarbus, jeigu turime reikalų su neorganizuota, visuomeninio gyvenimo tradicijų neturinčia gyventojų grupe. Šio etapo tikslai – skatinti grupės savimonę, bendrumo jausmą ir jos požiūrio nusikalstamumo atžvilgiu formavimą. Neretai, deja, susiduriame su situacija, kai lyg ir visi nepatenkinti, kalba, kad kas nors turi būti daroma, tačiau tai neduoda praktiškai jokių rezultatų, nes kiekvienas įvairiai įsivaizduoja, kas ir kaip turi būti daroma. Be to, visuomenė pasirengusi kalbėti, diskutuoti, piktintis, tačiau dar nepasirengusi veikti, bendradarbiauti.

Pirmoji priemonių grupė, siekiant sužadinti tam tikros vietovės gyventojų savimonę, susijusi su statybos planavimu ir architektūra. Miestų ir regionų statybos planavimo tyrinėtojai itinamai parodė, kad tam tikros gyvenvietės savimonė, prisirišimas prie jos, bendruomenės jausmo formavimasis labai daug priklauso nuo gyvenvietės, namo ir jų grupių išdėstymo.⁷⁵ Vietinės grupės visuomeninį gyvenimą skatina išplanavimas, kuris aiškiai nustato jos teritorines ribas, taip pat įvairiai skatina vietovės gyventojų savitarpio bendravimą. Kriminologiniai tyrimai parodė, kad, esant šioms prielaidoms, spontaniškai padidėja bendravimas, atsiranda visuomeninio gyvenimo užuomazgos, padidėja gyventojų visuomeninis aktyvumas.⁷⁶ Prevencijos požiūriu labai svarbu, kad suaktyvėja ir spontaniinė gyventojų savitarpio apsauga nuo nusikaltimų. Gyventojai geriau pažįsta vienas kitą, daugiau dėmesio skiria “svetimiams”, kurie įžengia į jų teritoriją, aktyviau reaguoja į kriminogeninius reiškinius toje teritorijoje.⁷⁷

Antroji priemonių grupė susijusi su visuomenės informavimo priemonių taikymu ir masinių renginių organizavimu.

Pradedant prevencinį darbą naujoje vietovėje dažnai susiduriama su tuo, kad vietinė visuomenė nesuvokia ar gan iškreiptai suvokia nusikalstamumą ir su juo susijusius reiškinius savo vietovėje, nesupranta prevencijos galimybių. Su tokia visuomene gan sunku bendradarbiauti. Reikia bent sustiprinti jos susidomėjimą problemomis, kurios bus sprendžiamos prevencijos projekte.

Tačiau ir visuomenės informavimo priemonių, ir masinių renginių galimybės paveikti visuomeninę sąmonę gan ribotos. Aibė sociologinių visuomenės informavimo priemonių tyrimų parodė, kad jos iš esmės nėra tinkamos auditorijos nuomonei kokiu nors klausimu pakeisti. Klausydamiesi radijo, žiūrėdami televiziją ar skaitydami laikraštį žmonės pasirenka tą informaciją, kuri atitinka jų įsitikinimus ir atmeta priešingą (žiniasklaida tik “pašventina, kas jau šventa”).⁷⁸

⁷⁵ Шнайдер Г. Й. Криминология. Пер. с нем. под ред. Л. О. Иванова. Москва, 1994. С. 216–233.

⁷⁶ Ten pat.

⁷⁷ “Architektūrinė-teritorinė“ nusikaltimų prevencijos kryptis yra gan gerai žinoma mūsų respublikoje ir aprašyta literatūroje, todėl neskirsime jai daug dėmesio.

⁷⁸ Psichologijos žodynas. V., 1993. P. 162.

Dėl to šiame etape paprastai keliami daug kuklesni tikslai: struktūrizuoti visuomeninę sąmonę, padėti visuomenės nariams iš įvairiausių juos supančio gyvenimo reiškinių ir problemų išskirti kriminalinius, vykstančius jų vietovėje ir tiesiogiai juos veikiančius, suaktyvinti visuomeninę nuomonę, sustiprinti susidomėjimą tais reiškiniais.

5.3.2. Visuomeninės organizacijos, kurios tikslas – organizuoti ir koordinuoti prevencinių priemonių projekto rengimą ir diegimą, kūrimas

Teikiama nemažai svarių argumentų, kodėl tokios organizacijos kūrimas yra būtinas. Svarbiausi: tai užtikrina veiklos tęstinumą, prevencinės veiklos prestižą, nes prevencinė veikla reikalauja labai didelio organizacinio darbo.⁷⁹

Visuomeninių organizacijų kūrimas, vystymasis, motyvai, kurie skatina žmones prisijungti prie jų ir tų motyvų tolesnis vystymasis, santykiai visuomeninėje organizacijoje ir jų dinamika – visa tai labai išsamiai ir visapusiškai tyrinėta dabartinio politologijos ir politinės sociologijos ir psichologijos mokslo.⁸⁰

Visuomeninės organizacijos teisinio statuso įtvirtinimas. Teikiama nemažai argumentų, kodėl tokia organizacija būtinai turėtų būti įregistruota oficialiai ir apskritai įgauti oficialų statusą. Svarbiausia – tai teikia papildomų galimybių, pakelia organizacijos visuomeninį statusą ir autoritetą gyventojų akyse, skatina tiksliau suformuluoti organizacijos tikslus, santykius ir pan.

Organizacijos struktūra. Labai plačiai žiūrima į tai, kaip turi būti organizuota tokia organizacija. Tyrimai rodo, kad sėkmingai dirbti gali labai įvairiai organizuotos visuomeninės organizacijos. Daug kas mano, kad geriausiai veikia demokratiškai organizuotos visuomeninės organizacijos. Tačiau praktinė patirtis rodo, kad nere-tai labai sėkmingai dirba ir tokios, kurioms vadovauja labai stiprus lyderis, kurio nuomonė yra svariausia sprendžiant įvairiausių klau-

⁷⁹ Understanding Crime Prevention. National Crime Prevention Institute. Boston-London-Durban-Singapore-Sydney-Toronto-Wellington, 1986.

⁸⁰ Zeigler H. Politinė bendruomenė. V., 1993.

simus.⁸¹ Gyvybingiausios yra “svogūno” tipo organizacijos – jos turi aktyviausiai veikiančių narių branduolį (vadinamąjį “mažąjį komitetą”, po to – platesnį didįjį, kuris renkasi svarbesniems klausimams aptarti, po to – dar platesnį “aktyvą”, toliau – žmonės, “turintys bendrų interesų”, ir t. t.

Organizacijos ryšių nustatymas su vietiniais autoritetais. Prevencinės priemonės, kurias rengs organizacija, apima visas svarbiausias vietinės bendruomenės gyvenimo puses. Dėl to būtinas yra ryšys su “žmonėmis, kurie priima sprendimus”, – savivaldybėmis, ūkio subjektais, religinėmis bendruomenėmis, medicininėmis įstaigomis, teisėtvarkos vadovais.

5.3.3. Prevencinių priemonių projekto rengimas

Prevencinių priemonių projektas – tai paprastai didelis ir sudėtingas dokumentas, reikalaujantis laiko ir aukštos kvalifikacijos. Dažniausiai jį rengia prevencijos profesionalas. Pagalbą jam teikia visi organizacijos nariai, tačiau iš esmės projektą parengia vienas žmogus.⁸²

Ypač svarbus procesas yra projekto svarstymas organizacijoje, o vėliau – vietinėje bendruomenėje.

Prevencinių priemonių projektų rengimo patirtis rodo, kad neįmanoma parengti iš tikrųjų gero, ryžtingų priemonių projekto taip, kad jis patenkintų visus ir nesukeltų pasipriešinimo. Jeigu projektas iš karto visus patenkina, tai greičiausiai jis yra “pseudoprojektas”, jame nesiūloma jokios konkrečios veiklos. Bet kuris realus projektas iš karto patenka į sudėtingiausių santykių, interesų, ambicijų tinklą, sukelia įvairiausias aistras, prieštaravimus ir pan.

Projekto svarstymai turi visus tuos interesus pakeisti taip, kad jie padėtų, o ne trukdytų jį tobulinti ir įgyvendinti. Jo svarstymas turi

⁸¹ Understanding Crime Prevention. National Crime Prevention Institute. Boston-London-Durban-Singapore-Sydney-Toronto-Wellington, 1986. P. 153.

⁸² Manoma, kad tik tokiu atveju projektas bus nuoseklus ir kūrybiškas. Manytumėm, kad bent iš dalies šis požiūris susijęs su gan būdingu amerikiečiams nepasitikėjimu kolektyvinio (vadinasi, ir anoniminio) darbo rezultatais. Pvz., apie blogai veikiančią prietaisą amerikiečiai neretai sako, *kad jis yra "committee designed"*.

užtikrinti projekto integraciją į visuomenę. Jis turi įeiti į kiekvieno žmogaus sąmonę, susijungti su jo asmeniniais planais, požiūriais į vietines problemas ir t. t.

Prevencinį darbą dirbantys specialistai turi labai gerai suvokti įvairiausių projekto svarstymo ir integravimo į visuomenę metodus.

Apsvarstykite kai kuriuos metodus ir principus.⁸³

Neturi būti vengiama projektą svarstyti. Yra visiškai natūralu, kad projekto autorius ar autoriai jaudinasi dėl jo ir sąmoningai ar nesąmoningai nori apginti jį nuo bet kokios kritikos. Todėl jie vėlgi sąmoningai ar nesąmoningai stengiasi įvairiais būdais apginti projektą:

- projektas pateikiamas labai oficialia forma (kalba, dėstymas, apiforminimas ir t. t.);
- pasirūpinama atsiliepimais ir rekomendacijomis, kurie turi paralyžiuoti kritiką;
- projektas parengiamas labai didelės apimties (sunku viską perskaityti, o to nepadaręs kritikas visada gali būti apkaltintas, kad nesusipažino su projektu);
- reikalaujama atsiliepimų raštu, kartu paliekant mažai laiko tokiam atsiliepimui parengti.

Šių metodų taikymo rezultatas gali būti dvejopas:

1. Projektas išvengia kritikos, priimamas tokios formos, kaip parengė jo kūrėjai. Tačiau jis lieka vietinei visuomenei svetimas ir nesuprantamas, nesulaukia palaikymo, nesukelia aktyvumo. Toks projektas lieka žmonių, kurie jį parengė, siauru interesu ir neįsilieja į bendruomenės gyvenimą.
2. Atmetimas. Nesuprantamo svetimkūnio atsiradimas visuomeniniame gyvenime, didelės pretenzijos, kurios ryškėja iš projekto įforminimo ir turinio, – visa tai sukelia pasipriešinimą. Surandamas koks nors (ne visada svarbus) projekto trūkumas, tas trūkumas traktuojamas kaip labai didelis, menkinantis visą projekto reikšmę. Kartu paprastai atsiranda visuomeninė projekto naikinimo grupė, kurios pastangomis suformuojamas neišvengiamas visuomenės požiūris į parengtą projektą.

⁸³ Merton S. Development Citizen Participation. Lousviltown, 1977.

Todėl projekto kritikos neturi būti vengiama. Atvirksčiai, tai naudingas ir labai svarbus procesas, kuris būtinas projektui integruojantis į visuomeninį bendruomenės gyvenimą.

Projekto rengėjai turi iškelti sau kitą uždavinį – taip parengti projekto svarstymą, kad tai maksimaliai prisidėtų prie jo integracijos į visuomenės gyvenimą. “Jeigu jūs parengtas projektas, – rašo S. Mertonas, – sulaukė labai aštrios visuomenės kritikos, tai, viena vertus, gerai ir normalu: visuomenė susidomėjo projektu ir jį pradeda įsisąmoninti. Antra vertus, tai rodo, kad jūs nepakankamai parengėte projekto pristatymą visuomenei.”⁸⁴

Projektas turi būti pateiktas taip, kad jo svarstymas nebūtų paviršutiniškas – nesusikoncentruotų ties antraeilium dalyku – stiliumi, kalba, pavieniais pasisakymais ir pan. Taip pat reikia, kad tas svarstymas vyktų ramiai, racionaliai, be ambicijų kovos.

Tuo tikslu projektų rengimo praktikai išvystė nemažai *projekto pateikimo metodų*.

1. "Centracija". Pirminiam svarstymui pateikiamas ne visas projektas, o sutrumpintas variantas, kuriame išdėstytos svarbiausios projekto idėjos. Dėl to visuomenė svarsto svarbiausius projekto momentus, nenukrypdama į smulkmenas. Toks pirminis svarstymas palengvina ir galutinio projekto supratimą, ir racionalų svarstymą.
2. “Tamavaši” metodas. “Tamavaši” – tai japoniškas žodis, reiškiantis sodininko veiksmus, kai jis ruošiasi persodinti medelį. Sodininkas tokiu atveju rūpestingai apkasa jį iš visų pusių ir tik po to bando išimti iš žemės. Projekto atveju tai reiškia, kad rengėjai aptaria jį su kiekvienu suinteresuotu asmeniu atskirai ir tik po to pateikia svarstyti visuomenei. Patirtis rodo, kad toks daug darbo reikalaujantis metodas yra labai efektyvus tiek šalinant trūkumus, tiek skatinant jo integraciją į visuomenės gyvenimą.
3. “Deformalizacija”. Pirminis svarstymas yra pabrėžtinai neoficialus. Iš karto susitariama, kad po svarstymo nebus priimta jokių oficialių sprendimų dėl projekto rengimo ar turinio. Tokia svarstymo forma padeda pašalinti nereikalingas aistras, skatina svarstyti ramiai ir dalykiškai.

⁸⁴ Ten pat. P. 127.

Kaip minėjome, projekto svarstymo tikslas yra jį tobulinti ir integruoti į visuomenės gyvenimą. Tai pasiekama išaiškinant ir pašalinant nesusipratimus. S. Mertonas mano, kad tai nepaprastai svarbus svarstymo rezultatas. Mat nesusipratimai paprastai kyla iš to, kad įvairiai suprantamos žodžių reikšmės, bet svarstymo dalyviai to neįtaria. Labai svarbu svarstyti ir išsiaiškinti nesusipratimus, kad atsirastų bendra kalba tarp žmonių, kurie dabar svarsto, o vėliau kartu įgyvendins projektą.

Svarstydami projektą, autoriai bando įsivaizduoti savo vaidmenį ir bendradarbiavimą su kitais. Svarstymas yra savotiška bendradarbiavimo repeticija, po kurios daug kas tikslinama ir paaiškėja, susiformuoja partnerių būsimo elgesio vaizdas.

Svarstant formuojamas problemų sprendimo stiliaus. Dėl to susiformuoja bendras problemų sprendimo stilius, kuris bus taikomas vėliau diegiant projektą.

5.3.4. Prevencinių priemonių projekto įgyvendinimas

Gerai parengtas projektas turi lemti jo vykdytojų veiksmus. Prevencinių priemonių patirtis rodo, kad net labai sudėtingi ir kompleksiniai projektai gali būti įgyvendinami sklandžiai ir tiksliai, jeigu pasiektas susitarimas ir savitarpio supratimas tarp jo vykdytojų. Svarbiausi organizaciniai momentai vykdant projektą – kontrolė ir savitarpio informavimas. Labai svarbu, kad kiekvienu momentu kiekvienas dalyvis įsivaizduotų projektą kaip visumą, gerai suvoktų realizavimo eigą.

Antrojo projekto tipo privalumai

Kaip matome, antrasis prevencinio darbo organizavimo būdas ir antrasis bendradarbiavimo su visuomene tipas turi nemažai privalumų, palyginti su pirmuoju. Jis leidžia realizuoti priemones bendruomenės, vietovės mastu. Kartu tai ir sunkesnis kelias, nes reikalingas nepaprastai sunkus, labai didelės kvalifikacijos ir patirties reikalaujantis darbas su visuomene kaip visuma.

Manome, kad diegiant nepilnamečių nusikaltimų prevencijos priemones, pirmiausia turime pasirinkti, kokio tipo projektas yra konkrečiu atveju geresnis.

Pirmasis gali būti geresnis sprendžiant labai siauras, bet svarbias problemas. Sakykime, Danijoje miesto valdžia buvo labai susirūpi-

nusi, kad nepilnamečiai masiškai gatvėse piešdavo ant administracinių pastatų sienų (rašydavo ir necenzūrinius žodžius). Atsitiktinės baudos nieko neišsprendė. Tokiu atveju reikalingas projektas, kuris numatytų efektyvias priemones. Jos turi būti ne per brangios, turi būti aišku, kaip jas realizuoti.

Toks projekto būdas mums yra kiek neįprastas. Esame pripratę realizuoti prevencijos priemones visuomeniniu pagrindu. Užsienyje daug daugiau vilčių siejama su privačia iniciatyva, ypač jeigu, kaip minėjome, tai yra aštri ir siaura problema, dominanti vieną subjektą.

Antrasis projekto tipas naudingesnis sprendžiant visuotinius uždavinius. Pavyzdžiui, siekiant apskritai sumažinti jaunimo nusikaltamumo lygį.

Sakykime, tyrimas parodė, jog didelė dalis jaunimo nelanko mokyklų, ir tai susiję su teisėtvarkos pažeidimais. Tokiu atveju reikėtų sudaryti antrojo tipo projektą, kuriame dalyvautų visos svarbiausios rajono ar miesto organizacijos.

Parengti gerą prevencijos projektą nėra lengva užduotis. Tam pirmiausia reikia specialių žinių. Žmonės, kurie rengiasi tapti prevencijos specialistais, yra specialiai apmokomi. Be kitų dalykų, jiems dėstomi prevencijos metodai, jie mokosi daryti viską, ko reikia ko-kybiškam prevencijos projektui parengti. Antra vertus, reikia labai gerai žinoti vietines sąlygas – gyventojus, tradicijas, savitarpio santykius ir t. t. Trečiasis komponentas – tai patirtis, nes praktika yra geriausias mokytojas.

JAV per paskutinius dešimtmečius susiformavo Nacionalinis nusikaltimų prevencijos institutas, kuris vykdo visas šias užduotis – moko, konsultuoja, apibendrina patirtį. Galima manyti, kad šia kryptimi vyks ir mūsų nusikalstamumo prevencijos vystymasis.

III. SPECIALIOJI PREVENCIJA. METODINĖS REKOMENDACIJOS

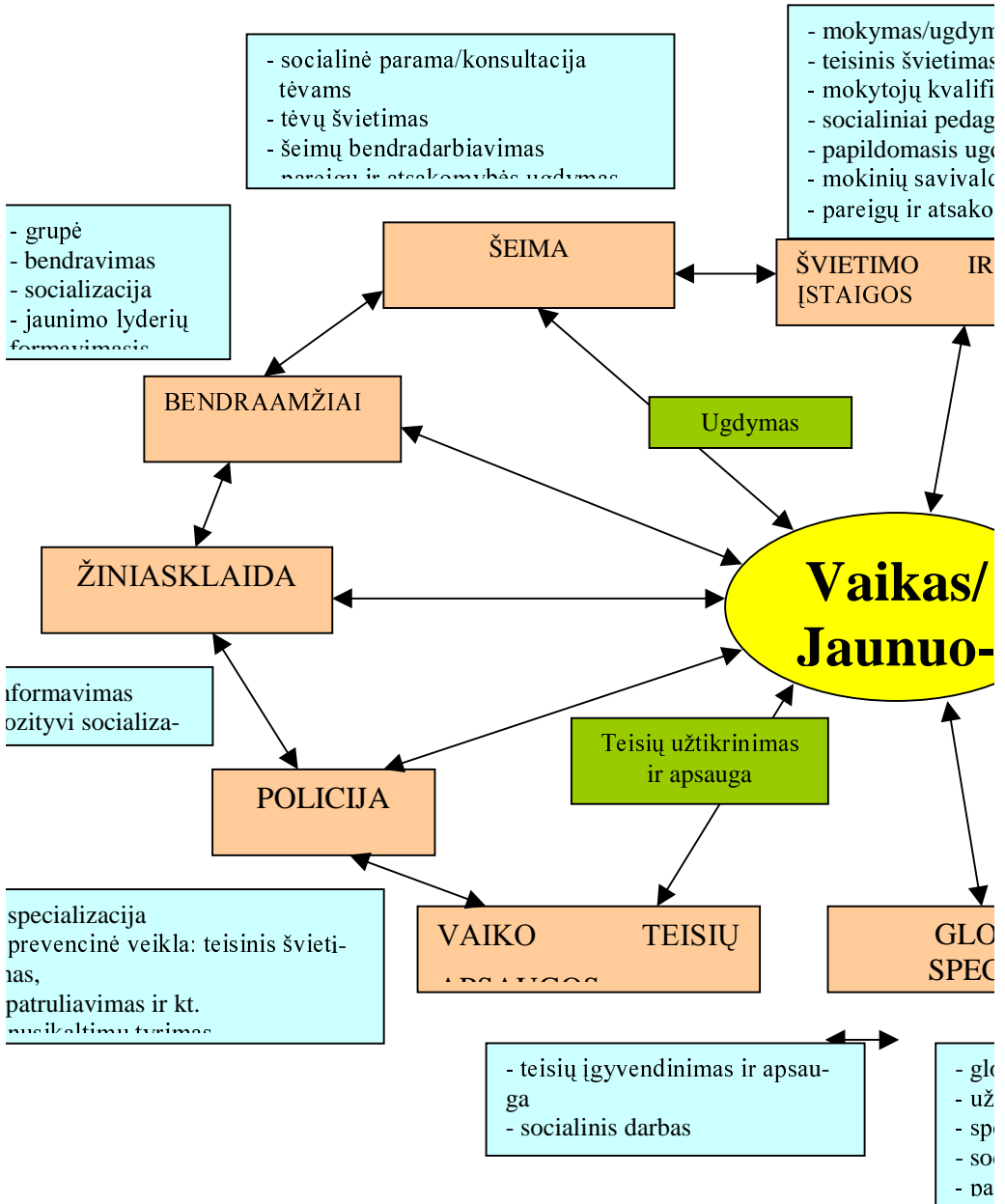
1. BENDROS METODINĖS NUOSTATOS

Literatūra: Bluvšteinas J. Kriminologija, V., 1994. Kaiser G. Kriminologie. München, 1993. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации. Москва, 1984. Walter M. Jugendkriminalität. München, 1995.

Kiekviena veikla, kuria siekiama kaupti vaiko socializacijos procesą vaikui ir visuomenei naudinga linkme, pirmiausia turi remtis vaiko interesais. Šią principinę nuostatą įtvirtina ir tarptautinės, ir nacionalinės teisės normos. Ji reiškia, jog svarbiausia yra atpažinti ir suvokti vaiko problemas, siekti jas šalinti arba švelninti jų poveikį ir siūlyti tai, ko vaikui labiausiai reikia, kas galėtų jį motyvuoti ir skatinti gyventi kitaip.

Kaip jau buvo minėta, socialiniu požiūriu netinkamą vaiko elgesį lemia kompleksas pačių įvairiausių aplinkybių (vaiką supanti ryšių sistema), kurių iš esmės negali paveikti jokios pavienės prevencinės priemonės (pvz., vien tik tėvai, mokykla, policija, vaiko teisių apsaugos tarnybos ir pan.). Esminį poveikį kompleksiniam reiškiniui gali daryti tik atitinkamų priemonių kompleksas, t. y. bendram tikslui sutelktos pastangos – bendradarbiavimas (žr. schemą 1.1.). Svarbu, kad kiekviena sistemos dalis sąžiningai ir iki galo atliktų savo darbą, juo dalydamasi ir apie jį informuodama kitas sistemos dalis. Socialinių paslaugų tinkle neturi būti plyšių, šio tinklo atskiri komponentai turi būti tarpiai tarpusavyje susiję. Kokybiškas ir informatyvus darbas skatina tarpusavio pasitikėjimą, bene vieną iš svarbiausių sėkmingo bendro darbo komponentų.

Valstybė turi apibrėžti nusikalstamumo prevenciją kaip vieną iš prioritetinių savo veiklos sričių. Turi būti išdėstyti aiškūs nusikalstamumo prevencijos kriterijai nusikalstamumo kontrolės politikos vykdytojams. Be stiprios politinės valios, stichinė, nesiremianti valstybės mastu patvirtinta strategija, nusikalstamumo prevencijos priemonių taikymo politika nebus sėkminga. Tai turi būti apibrėžta Teisės instituto rengiamoje Nusikalstamumo kontrolės koncepcijoje.

Schema 1.1. Nusikaltimų prevencijos kompleksškumas

Turi būti atliekama žalos, kurią patiria visuomenė dėl to, kad nusikalstamumo prevencija nebuvo išvystyta pakankamai ir kai buvo įgyvendintos tam tikros nusikalstamumo prevencijos priemonės, analizė.

Išreikšta politinė valia nuolatos informuoti gyventojus apie nusikalstamumo tendencijas, galimas priežastis ir sąlygas, skatinti visuomenės iniciatyvą bei ją remti, ilgainiui duotų gerų rezultatų. Todėl Vyriausybei būtina remti visuomenės mokymą ir jos švietimą apie socialines problemas ir jų prevenciją.

Išskirtini šie vaikų ir jaunimo nusikalstamumo prevencijos politikos ypatumai:

- teisės aktų bazė;
- konkrečių atsakingų institucijų sistema ir geras jos administravimas;
- prevencinių priemonių kompleksas;
- moksliniai tyrimai ir mokymas apie nusikalstamumą bei jo prevenciją;
- visuomenės švietimas ir žinių teikimas apie vaikų ir jaunimo pagrindines socialines problemas.

Darbo pasidalijimas ir bendradarbiavimas tarp įvairių institucijų būtinas tiek horizontaliu, tiek ir vertikaliu lygmeniu (žr. II. 4. skyrių). Užtikrinant pastarojo lygmens sudėtinių dalių efektyvų veikimą, svarbu tinkamai ir aiškiai apibrėžti kiekvieno lygmens funkcijas, tarpusavio santykius, valdymo ir kontrolės klausimus, vadovautis subsidiarumo principu. Remiantis šiuo principu, įgalinimas spręsti problemas ir atsakomybė turi koncentruotis vietoje (bendruomenėse), o tas problemas, kurių pastarojo lygmens institucijos bei organizacijos spręsti yra nepajėgios, turi spręsti aukštesnis lygmuo.

Subsidiarumo principu taip pat derėtų vadovautis ir taikant konkrečias prevencines priemones – pradedant nuo pačių švelniausių ir mažiausiai apsunkinančių vaiko gyvenseną. Bet kokios represinės priemonės turėtų būti taikomos tik kraštutiniu atveju.

Informacijos kaupimas yra viena iš efektyvaus darbo prielaidų, leidžianti susidaryti objektyvesnį požiūrį į esamą situaciją. Nuoširdus domėjimasis vaikais ir jų problemomis suteikia galimybę giliau suvokti padėtį, žvelgti į ją iš vaiko pozicijų. Tai leidžia parinkti ir vystyti konkrečiam vaikui tinkamiausias užimtumo priemones. Būtina

kuo išsamesnė ir detalesnė statistinė informacija apie vaikus ir jaunimą. Ją reikia plačiai publikuoti, platinti. Praktinė informacija apie jaunimo poreikius, veiklą, problemas ar pan. galėtų paskatinti imtis naujų iniciatyvų, pasinaudoti kitų patirtimi.

Turima konfidencialia informacija neturi būti piktnaudžiaujama. Ji neturi tapti stigmatizacijos įrankiu, dar labiau vaiką apribojančiu ir teikiančiu mažai šansų geresnei ateičiai.

Seminarų, konferencijų organizavimas suteikia galimybių keistis aktualia informacija, informuoti visuomenę bei tiesiogiai dirbančiuosius jaunimo nusikalstamumo prevencijos srityje, kuria naujus ryšius ir kontaktus.

2. INFORMACINIS ANALITINIS DARBAS

Kad sėkmingai spręstumėme prevencijos problemas, reikalinga gerai koordinuota, sistematizuota visų suinteresuotų institucijų ir organizacijų veikla. Tokiai veiklai organizuoti visų pirma reikalinga objektyvi, patikima, išsami informacija. Tik tiksliai žinodami, kiek šalyje yra nedirbančių ir nesimokančių vaikų, kokios yra jų problemos, su kokiais sunkumais jie susiduria, kokios yra jų šeimos, kokie asmenybės ypatumai, galime atsakyti į klausimą – ką turime daryti, kokias priemones reikia numatyti, kas ir kaip turi dalyvauti prevencijos darbe, kokių šio darbo rezultatų galime tikėtis. Tai savo ruožtu leidžia atsakyti ir į kitus klausimus: kokių specialistų daugiausia reikia šiam darbui, kaip juos rengti, kiek lėšų turime skirti, norėdami pasiekti apčiuopiamų (teigiamų) rezultatų.

Taigi tobula informacinė sistema – tai sėkmingas prevencinio darbo pagrindas. Prevencija be informacijos – akla prevencija.

Kokius reikalavimus turi atitikti informacinė sistema?

1. Išaiškinamumas. Pirmiausia reikia užtikrinti, kad turėtumėm informaciją apie kiekvieną vaiką ir jaunuolį, kuriam reikalinga pagalba. Turime sužinoti apie tai tuo momentu, kai jam išskyla problema. Jeigu iš paauglio buvo tyčiojamasi šeimoje, o sužinojome apie tai tik tada, kai jis bandė nusižudyti, vadinasi, mūsų informacinė sistema yra niekam tikusi. Jeigu vaikas turėjo psichologinių problemų, dėl kurių negalėjo sėkmingai mokytis, o mes tai sužinojome tik tada, kai jis pradėjo vengti lankyti pamokas, pradėjo bendrauti su asocialia kompanija ir padarė nusikaltimą – negalime sakyti, kad mūsų informacinė sistema veikia gerai.

Vienas iš galimų informacijos šaltinių apie probleminius vaikus – tai pačių asmenų kreipimasis, pavyzdžiui, kai tėvai dėl savo vaikų ar patys vaikai kreipiasi į gydytoją, psichologą, socialinės bei psichologinės pagalbos centrus. Tačiau tai yra pasyvus informacijos rinkimo metodas, kuris realiai neužtikrina mūsų iškeltų reikalavimų. Blogai, jeigu darbuotojas laukia, kol kas nors įvyks ir probleminis vaikas (jaunuolis) pats pateks į jų akiratį.

Iš tikrųjų mes turime aktyviai išaiškinti tokius vaikus, patys imtis iniciatyvos. Priemonių tam yra nemažai: apklausos, pokalbiai. Antra vertus, reikalingas nuolatinis išaiškinimo priemonių tobulinimas. Kiekviena kartą, kai paaiškėja, kad vaikas ar jaunuolis nepaste-

bėtas laiku, kad praleistas brangus laikas, kai jam lengviausiai galima buvo padėti, reikia iširti, kodėl jis buvo nepastebėtas, kaip reikia organizuoti išaiškinimą, siekiant, kad tokie atvejai nepasikartotų.

2. Problemos pobūdžio nustatymas (informacijos išsamumas). Probleminiu vaiku vadiname labai skirtingus vaikus (jaunuolius). Tai vaikas, darantis teisės pažeidimus, turintis elgesio problemų: valkataujantis, linkęs girtauti, vartojantis narkotikus ir pan. Tai vaikas, kurį skriaudžia tėvai, kuris susiduria su mokslo sunkumais ir pan. Tai gi reikia, kad informaciją rinktų įvairios institucijos.

Informaciją apie vaikus galėtų suteikti: **seniūnijos**, turinčios duomenų apie asocialias šeimas, daugiavaikes šeimas, skurdžiai ir vargingai gyvenančias šeimas; panašią informaciją turi ir **savivaldos institucijų globos ir rūpybos skyriai**; **policija** gali suteikti informaciją apie vaikus, padariusius ar sistemingai darančius teisės pažeidimus, apie šeimas, kuriose nuolat girtaujama, vyksta šeimyniniai konfliktai, kurių aukomis neretai tampa vaikai; **tardymo skyrių, prokuratūros pareigūnai**, vykdančios ikiteisminę bylą nagrinėjimą, **teismai**, nagrinėjantys nepilnamečių bylas, gali turėti informacijos apie vaikų nusikaltimus, jų padarymo priežastis ir aplinkybes, šeimą, kurioje gyvena vaikas, gyvenimo ir auklėjimo sąlygas joje; **medicinos įstaigos, krizių centrai, psichologinės konsultacijos**, turinčios duomenų apie vaikus, nukentėjusius nuo tėvų ar artimųjų smurto ir prievartos; **nevyriausybines organizacijas**, dirbančias su vaikais, turi žinių apie vaikų šeimynines aplinkybes, jų auklėjimo sąlygas, vaikų antivisuomeninį elgesį, jų charakterio ir asmenybės formavimosi ypatumus; **vaikų teisių apsaugos tarnybos**, renkančios informaciją apie vaikus, kuriems reikalinga neatidėliotina socialinė ar psichologinė pagalba.

Paminėti tik pagrindiniai informacijos apie probleminius (rizikos grupės) vaikus šaltiniai, jų gali būti ir daugiau, todėl būtina stengtis išnaudoti visas galimybes.

3. Informacinės sistemos kompleksiskumas. Kriminologiniai tyrimai parodė, kad vaiko (jaunuolio) problema nebūna viena. Viena problema sąlygoja kitą, ana savo ruožtu – tolesnes. Dėl to, išaiškinę vieną problemą, turime tirti, ar nėra ir kitų. Sakykime, jeigu mokytojas pastebėjo, kad šeimoje su vaiku elgiamasi blogai, jis turėtų apie šį vaiką papildomai pasidomėti kitose institucijose. Gali paaiškėti,

kad jis jau turi ir mokslo problemų, ir elgesio sutrikimų, ir teisėtvar-
kos pažeidimų.

Būtų tikslinga turėti probleminių vaikų (jaunimo) registracijos korteles. Tai sudarytų pirminės informacijos duomenų banką.

Ši kortelė galėtų atrodyti taip:

1. Vaiko vardas, pavardė.
2. Gimimo data.
3. Išsilavinimas (kokioje mokykloje mokėsi, kiek baigė kla-
sių).
4. Užsiėmimas (kur vaikas formaliai mokosi, dirba, jeigu iš-
brauktas iš mokinių sąrašų ar nedirba, – nuo kada, kiek lai-
ko vengia mokytis arba dirbti, kuo užsiima dabartiniu me-
tu).
5. Neužimtumo priežastys (nesugebėjimas, nenoras mokytis,
dirbti, negalėjimas įsidarbinti ir pan.).
6. Vaiko polinkiai, interesai, sugebėjimai.
7. Charakterio ypatumai, elgesys, sveikatos būklė.
8. Šeimos, kurioje gyvena vaikas, sudėtis, jos charakteristika,
tarpusavio santykiai, gyvenimo ir auklėjimo sąlygos, mate-
rialinė padėtis, kiti duomenys apie tėvus, šeimos narius ir
pan.
9. Kiti duomenys apie vaiką (jo draugai, suaugę asmenys, tu-
rintys teigiamą arba neigiamą įtaką ir pan.).
10. Kada ir kokius yra padaręs teisės pažeidimus.
11. Teisės pažeidimų padarymo priežastys ir aplinkybės, jų
motyvai.
12. Teisės pažeidimų paskatos (nepakankama tėvų priežiūra,
draugų įtaka, asmenybės ypatumai ir kt.).
13. Kada ir kokius vaikas yra padaręs mokyklos ar darbo
drausmės pažeidimus, to priežastys ir aplinkybės.
14. Kas dirbo su vaiku individualų prevencinį darbą, kokie to
darbo rezultatai, kaip vaikas buvo įtraukiamas į bendrosios
prevencijos priemones, ar noriai jose dalyvavo.
15. Asmens, užpildžiusio kortelę, vardas, pavardė, pareigos,
data.

Tokios arba panašios kortelės turėtų būti pildomos mokymo,
globos įstaigose, vaikų teisių apsaugos tarnybose, policijoje ir kitose
institucijose.

4. Vieningo probleminių vaikų ir jaunimo duomenų banko sudarymas (informacijos sisteminimas). Vaiko kortelė neturi būti tik mokykloje ar ligoninėje. Reikia, kad šie duomenys būtų sisteminami miesto, regiono ar respublikos mastu. Tai ir sudarytų pagrindą planuojant prevencijos priemones.

Tokio vieningo duomenų banko nebuvimas labai juntamas dabartiniu metu. Negalime atsakyti į svarbius klausimus: kiek turime vaikų, kuriems reikalinga pagalba, kokio pobūdžio ji turėtų būti, kurių ir kiek specialistų reikia.

Labai netikslūs yra mūsų duomenys apie nedirbančius ir nesimokančius vaikus ir jaunimą. Žinome, kad tas reiškinys gali būti sukeltas aibės įvairiausių priežasčių. Tačiau neturime tikslesnių duomenų, kokios iš jų mūsų šalyje yra svarbiausios. Kol kas sunku atsakyti į klausimą, kokios priežastys svarbesnės viename rajone, o kokios – kitame.

Taigi pirmoji užduotis – sukurti duomenų banką.

Pagrindiniu informacijos apie nedirbančius, nesimokančius vaikus kaupimo centru galėtų tapti Vaikų teisių apsaugos tarnyba prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, kuri organizuotų nuolatinį, nepertraukiamą, operatyvų informacijos gavimą iš visų galimų informacijos šaltinių mieste ar rajone. Taip pat turėtų ją analizuoti, numatyti prevencinio poveikio priemones, kartu su suinteresuotomis institucijomis spręsti vaikų užimtumo problemas, ieškoti galimybių juos įdarbinti. Ši institucija galėtų būti koordinatorė vykdant prevencines priemones.

3. VAIKŲ IR JAUNIMO NEUŽIMTUMO IR NUSIKALSTAMUMO PRIEŽASČIŲ ŠALINIMAS PAGRINDINĖSE VAIKO/JAUNUOLIO UGDYMO SRITYSE

3.1. Vaikas ir šeima

Literatūra: Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos, V., 1997.

Svarbiausią vaidmenį formuojantis žmogaus asmenybei, jai socializuojantis, ypač ankstyvuojų gyvenimo laikotarpiu, atlieka šeima. Nuo pat pirmųjų kūdikio gyvenimo akimirkų prasideda jo socializacijos procesas, kurį būtų galima apibūdinti kaip egzistuojančių elgesio normų ir vertybių sistemų, socialinių vaidmenų interiorizaciją, socialinės patirties perėmimą bei atgaminimą asmenybės veiklos ir bendravimo metu. Socializaciją lemia gausybė veiksnių, kuriuos sąlyginai galima skirti į kryptingą auklėjimą ir mokymą, atsitiktinius ir stichiškus aplinkos poveikius bei vidinius, individualius asmenybės bruožus. Socializaciją lemiančių veiksnių įvairovė leidžia kalbėti apie tai, kad atsižvelgiant į šių veiksnių tarpusavio sąveikos ypatumus, asmenybė gali perimti (išmokti) pačias įvairiausias elgesio formas – ir prosocialias, ir asocialias. Pastaruoju atveju galime kalbėti apie tam tikrus socializacijos proceso defektus, dėl kurių asmenybė laipsniškai perima asocialias elgesio normas bei vertybes, ima tenkinti savo poreikius socialiai nepriimtinais būdais, ignoruoja prosocialios aplinkos poveikius ir t. t.

Vienas iš veiksnių, lemiančių nepageidaujamo elgesio atsiradimą, yra auklėjimo trūkumai šeimoje. Reikia pastebėti, kad šeimoje nebūtinai turi būti aiškiai išreikštas asocialus kryptingumas, kai vaikas patiria tiesioginius desocializuojančius poveikius. Tai gali būti išoriškai normali šeima, kurioje nedemonstruojami asocialaus elgesio pavyzdžiai ir nepripažįstamos nepriimtino elgesio normos. Šiuo atveju gali pasireikšti netiesioginiai desocializuojantys veiksniai, kuriuos galėtume įvardyti kaip auklėjimo klaidas.

Daugelio autorių tyrimų rezultatai, taip pat lyginamoji asocialių ir prosocialių vaikų bei paauglių šeimos sąlygų analizė rodo, kad de-

linkventai augo daug nepalankesnėmis sąlygomis negu kiti jų bendraamžiai. Iš nepalankių asmenybės formavimosi sąlygų šeimoje dažniausiai išskiriamos tokios: nepilna ir nedarni šeima, alkoholio ir narkotikų vartojimas šeimoje, nuolatiniai tėvų nesutarimai bei konfliktai, emocinių ryšių tarp tėvų ir vaikų nepastovumas bei emocinė deprivacija, įvairios auklėjimo klaidos. Visi minėti nepalankūs asmenybės formavimosi veiksniai gali pasireikšti ir atskirai, ir kartu. Aišku, kuo daugiau nepalankių veiksnių vienu metu veikia asmenybė, tuo didesnė elgesio nukrypimų bei įvairių psichologinių problemų tikimybė.

Šiuo metu paplitęs požiūris, kad asocialaus elgesio ištakos gali siekti ankstyvąją vaikystę, kai formuojasi kūdikio emocinis prierašumas prie suaugusiųjų (manoma, kad šis prierašumas sudaro būsimų santykių su kitais žmonėmis pagrindą), prasideda elgesio normų bei bazinių vertybių (pvz., gėrio ir blogio, teisingumo ir melo, godumo ir dosnumo) interiorizacija, socialinių vaidmenų perėmimas ir pan. Kai tėvai ar kiti suaugusieji ankstyvaisiais raidos periodais neužtikrina vaikui saugumo jausmo, nebepatenkina emocinių vaiko poreikių, labai pasunkėja socialiai pageidautinų elgesio formų perėmimas, asmenybės prisitaikymas prie kintančių aplinkos sąlygų, susietumo su kitais žmonėmis jausmo formavimasis. Šiame etape svarbiausia yra vaiko ir motinos tarpusavio sąveika. Vaiko atskyrimas nuo motinos, kartu motiniškos meilės bei globos trūkumas sukelia rimtų bei ilgalaikių padarinių. Ypač nepageidautinų padarinių kyla tada, kai vaikai auga nestabiliuose šeimose ir kai tėvai drausmindami grasina juos palikti. Kuo ilgesnis vaiko atskyrimas nuo motinos ir kuo daugiau papildomų sunkinančių aplinkybių (pvz., bloga vaiko priežiūra, prievartos naudojimas, emocinio bendravimo su kitais suaugusiais stoka), tuo didesnė tikimybė, kad atsiras negrįžtamas susvetimėjimas tarp vaiko ir kitų žmonių.

Kalbant apie kitus šeimoje pasireiškiančius veiksnius, sąlygojančius įvairius asmenybės elgesio nukrypimus, pirmiausia reikėtų paminėti fizinę bei psichinę prievartą ir smurtą. Daugelis tėvų, auklėdami savo vaikus, iš visų galimų poveikio priemonių pirmenybę teikia fizinei prievartai ir griežtoms fizinėms bausmėms. Nepaisant to, kokiais amžiaus tarpsniais tėvai taiko tokį auklėjimą, jis visuomet sukelia negatyvių efektų. Smurtą patyrusių vaikų kognityvinė branda dažniau atsilieka negu jų bendraamžių. Jie prasčiau suvokia kitų

žmonių emocinius išgyvenimus, agresyviai elgiasi su bendraamžiais, jiems būdinga prasta savikontrolė bei neigiami emociniai išgyvenimai. Vidurinėje vaikystėje ir paauglystėje ypač išryškėja prievartą patyrusių vaikų bei paauglių adaptacijos problemos: jie yra išsiblaškę, hiperaktyvūs, nedraugiški, nepasitikintys kitais žmonėmis bei labai agresyvūs. Reikia pridurti, jog paauglių agresyvus elgesys yra stipriai susijęs su patirtos prievartos bei smurto laipsniu, t. y. kuo didesnė prievarta buvo patirta vaikystėje, tuo didesnis yra vėliau stebimas agresyvumas. Be to, gyvenime fizinis smurtas paprastai pasireiškia kartu su psichologine prievarta (pvz., žodine agresija, vaiko ignoravimu, izoliavimu, pažeminimu ar niekinimu). Toks derinys yra daug pavojingesnis negu vien tik fizinė prievarta. Kai kurie duomenys netgi leidžia kalbėti apie tai, kad minėtame derinyje svarbesnį vaidmenį atlieka ne fizinė, bet psichologinė prievarta. Fizinį ir psichologinį smurtą patyrusių vaikų agresyvus elgesys rodo, jog sąveikaudama su aplinka asmenybė tarytum atgamina ankstesniųjų santykių šeimoje turinį. Tyrimais nustatyta, kad augdami nepalankiomis sąlygomis šeimoje būsimieji nusikaltėliai susikūrė agresyvios bei priešiškos aplinkos sampratą, kuri išliko ir vėlesniais gyvenimo etapais. Ši ankstyvaisiais gyvenimo periodais susiformavusi agresyvios aplinkos samprata, nepaisant jos pagrįstumo laipsnio, pradeda lemti iškreiptą aplinkos suvokimą, nuolatinius grėsmės lūkesčius bei atitinkamus agresyvius gynybiškus žmogaus veiksmus. Toks žmogus, patekęs į objektyviai neutralią situaciją, gali suvokti ir interpretuoti ją kaip grėsmingą, dėl to pats ima elgtis agresyviai. Ryšys tarp vaikystėje patirtos prievartos ir vėlesnio agresyvaus elgesio dar gali būti aiškinamas atitinkamų socialinių įgūdžių stoka (kadangi šeimoje vaikas dažniausiai mato tik prievartinius tarpasmeninės sąveikos būdus, neišmoksta prosocialių elgesio formų).

Kitas svarbus veiksnys, lemiantis įvairius elgesio sutrikimus, – emocinis atstūmimas, t. y. abejingumas vaikui, jo dvasinių poreikių ignoravimas, vaiko sutapatinimas su nemaloniais įvykiais ar kliūtimis, bet kokių vaiko veiksmų kritiškumas bei užgaulus vertinimas ir pan. Šiuo atveju vaikas gali turėti ir tėvą, ir motiną, tačiau jų buvimas nesuteikia jam psichologinio artumo, meilės bei šilumos. Vaiko emocinis atstūmimas gali pasireikšti atvirai arba slapta (slapta atstūmimo forma – kai tėvai tikrąjį savo požiūrį į vaiką stengiasi užmaskuoti pabrėžtinu dėmesiu ir griežta jo elgesio kontrole), taip pat

kartu su kitomis nepageidautinomis auklėjimo formomis (pvz., fizine prievarta). Skiriami tokie emocinio atstūmimo sukeltami neigiami padariniai: 1) padidinta priklausomybė arba gynybiška nepriklausomybė, 2) agresyvumas, 3) emocinis nejautrumas, 4) sumenkintas savęs vertinimas, 5) neigiama pasaulio samprata, 6) emocinis nestabilumas. Tėvų atstūmimą įvairiose raidos stadijose vaikai išgyvena skirtingai. Vaikas, patyręs emocinį atstūmimą iki 1,5–2 metų amžiaus, paprastai atstūmimo padarinių ilgiau nejaučia. Tačiau formavimosi periodas nuo 2-ųjų iki 12-kos metų yra pats pavojingiausias, nes šiuo metu emocinis atstūmimas daro didžiausią poveikį vaiko asmenybės raidai, o jo padariniai gali būti jaučiami visą gyvenimą.

Nereti atvejai, kai tėvai nesirūpina savo vaikais, nesidomi jų veikla, interesais, ateitimi, leidžia vaikui elgtis nepriimtiniu būdu (pvz., vartoti alkoholį, narkotikus, rūkyti) ir pan. Tai vadinami priežiūros nebuvimo (hipoglobos) atvejai, kai tėvo ir motinos funkcijos apsiriboja elementariausių pareigų atlikimu: materialiniu aprūpinimu (drabužiais, maistu, kasdieninio vartojimo reikmenimis) ir formaliomis sankcijomis bei kontrole (bet ši kontrolė būna labai paviršutiniška – tėvai patys greit užmiršta savo reikalavimus, o vaikai išmoksta apeiti formalius suvaržymus). Kartais tėvai neatlieka netgi ir šių elementarių pareigų: kraštutiniais atvejais tėvai ne tik ignoruoja vaikų dvasinį pasaulį, bet ir nesirūpina jų materialiniu aprūpinimu, nesudaro paprasčiausių sąlygų žaisti ar mokytis, nepatenkina sergančių vaikų fizinių poreikių ir t. t. Visais atvejais, kai šeimoje nėra priežiūros ir kontrolės, tikėtina, jog vaikai ir paaugliai neišmoks kontroliuoti nepriimtinių savo impulsų, pateks į asocialių asmenų ar grupių poveikio zoną ir perims asocialias vertybes ir elgesio normas.

Galimas ir priešingas auklėjimo stilius – hipergloba, kai vaikas yra nuolat kontroliuojamas, jį stengiamasi apsaugoti nuo įvairių pavojų, kai tėvai siekia už vaiką išspręsti visas problemas ir pan. Skiriamos dvi hiperglobos formos – dominuojančioji ir nuolaidžiaujančioji. Dominuojančioji hipergloba pasireiškia smulkmeniška vaiko kontrole, sudėtinga draudimų sistema, tėvų valios primetimu sprendžiant įvairiausias problemas. Toks auklėjimo stilius slopina vaiko savarankiškumą, iniciatyvą ir atsakomybės jausmą, formuoja infantiilią asmenybę. Paauglystėje dominuojančioji hipergloba gali paskatinti nuolatinius paauglio konfliktus su tėvais, o kartais ir visišką tėvų reikalavimų ir draudimų atmetimą (šiuo atveju tikėtinas vienu ar kitu

asocialaus elgesio formų pasireiškimas). Nuolaidžiaujančioji hiper-globa – tai pernelyg didelis vaiko lepinimas, tėvų noras ne tiek kontroliuoti, kiek globoti vaiką, atleisti jį nuo nemalonių pareigų, apsaugoti nuo pasitaikančių sunkumų ir t. t. Šis auklėjimo stilius paprastai anksčiau ar vėliau sukelia tokią situaciją, kai tėvams darosi sunku patenkinti padidėjusius egocentriškus vaiko poreikius. Tačiau susiformavęs įprotis visuomet greitai ir be ypatingų pastangų patenkinti savo norus, didelės pretenzijos vaiką arba paauglį skatina ieškoti bet kokių poreikių patenkinimo būdų, todėl kartais jis gali pasirinkti efektyvius, bet socialiai nepriimtinius poreikių tenkinimo būdus.

Dar vienas nepageidautinas auklėjimo stilius, neretai pasitaikantis šeimoje, – prieštaringas auklėjimas. Jis pasireiškia tuo, kad šeimos nariai taiko nesuderinamus auklėjimo stilius, poveikio priemones arba nenuoseklią bei nepastovią discipliną. Toks auklėjimas gali paskatinti dviveidiškumo formavimąsi (pvz., vaikas vienaip elgiasi motinos akivaizdoje, o visiškai kitaip – esant tėvui), taip pat padidina asocialaus elgesio pasireiškimo tikimybę. Panašių padarinių gali sukelti ir toks auklėjimo metodas, kai keliami reikalavimai vaikams neatitinka elgesio tarp tėvų normų (pvz., tėvai ragina vaikus elgtis dorai ir sąžiningai, tačiau patys apgaudinėja vienas kitą; tėvai reikalauja iš vaikų santūrumo, o patys elgiasi ūmiai ir agresyviai).

Auklėjimo klaidos bei nepalankios raidos sąlygos šeimoje negali tiesiogiai nulemti nei asocialaus elgesio, nei kitų elgesio sutrikimų. Tomis pačiomis sąlygomis gali formuotis įvairios asmenybės savybės bei įvairaus kryptingumo elgesys. Taip yra todėl, kad visi aplinkos poveikiai pereina per unikalų asmenybės vidinių darinių "filtrą", ir kiekviena asmenybė sukuria savitą santykių su ta pačia aplinka sistemą. Asocialaus elgesio formavimosi tikimybė padidėja, jeigu yra ir kitų nepalankių veiksnių (pvz., mokymosi problemos ir izoliacija klasėje), ir atvirkščiai, ši tikimybė mažėja, jei nepalankūs poveikiai šeimoje yra kompensuojami kitose srityse.

Iš to, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad efektyvus šeimos funkcionavimas yra labai svarbus veiksnyms nusikalstamumo prevencijoje. Tyrimai parodė, jog turinčios aukštą išsilavinimą, dirbančios, stabilios emociškai šeimos yra galingiausi socializacijos ir socialinės integracijos šaltiniai, bei atvirkščiai. Taigi šeimos ir jos funkcionalumas yra pagrindinis veiksnys, lemiantis vaiko elgesį, ir nors ne visi vaikai iš asocialių šeimų tampa asocialiais suaugusiaisiais, bet anks-

tyva intervencija į tokias šeimas yra labai svarbi – vaikai, kurie turi pastebimų nusikalstamų polinkių ankstyvame amžiuje, tampa rimtesniais pažeidėjais nei tie, kurie pradeda savo "karjerą" paauglystėje. Pasak tyrimo, atlikto Loeber 1986 Amerikoje, Didžiojoje Britanijoje ir Skandinavijoje, didžiausia rizika, kad vaikai taps teisės pažeidėjais, yra šeimose, kuriose stebimi vienas ar keli iš šių veiksnių:

1. Apleistumas – tėvai praleidžia labai mažai laiko bendraudami ir rūpindamiesi vaiko ateitimi.
2. Konfliktai – viena pusė prieštarauja kitai, netinkamas auklėjimas, nuolatinė įtampa, nepastovumas.
3. Teisės pažeidimai – tėvai patys nusiženginėja įstatymams.
4. Skaldymasis – apleistumas ir konfliktai kyla iš situacinių nesantaikos ar skyrybų, po kurių vaikai netenka vieno iš tėvų (dažniausiai tėčio).

Iš šių 4 priežasčių apleistumas yra stipriausia, o skaldymasis – silpniausia. Kaip matome, esminis veiksnys, lemiantis rizikos veiksnių atsiradimą, yra ryšių kokybė bei intensyvumas tarp tėvų ir vaiko bei tarp pačių tėvų. Santykiai šeimoje gali būti paveikti ir iš išorės: visuomenės atstūmimas, mažos pajamos, turimų gyvenimo sąlygų nepakankamumas (pvz., gyvenamojo ploto trūkumas, materialinis nepriteklus) ir kt. sąlygos, verčiančios gyventi nuolatiniame streso, neleidžiančios efektyviai auginti vaikų. Vieniši tėvai praktiškai neapsaugoti nuo tokių stresų, ir jei jie dar pakankamai jauni, socialiai izoliuoti ir priklausomi nuo socialinės apsaugos, yra labai tikėtina, kad vaikai bus socialiai silpnai prisitaikę. Siekiant mažinti šeimoje besiformuojančius delinkventinio elgesio rizikos veiksnius yra išskiriamos 7 intervencijos į šeimą formas.

Paauglių nėštumo prevencija. Jaunų motinų pagimdyti vaikai yra silpnesnės sveikatos, turi emocinių ir kognityvinių problemų. Čia ypač didelę įtaką galėtų padaryti švietimas apie šeimos planavimą, kontracepcines priemones, visokeriopa pagalba jaunoms motinoms, tarp jų – baigti mokyklą bei padėti išvengti antro nėštumo.

Parama prieš ir po gimdymo. Vizitai į namus nėštumo laikotarpiu ir po gimdymo, kurių metu mama gauna patarimų, kaip rūpintis kūdikėliu ir jį auginti, parodė, kad tai mažina kriminogeninius veiksnius: blogą elgesį su vaiku ir jo apleistumą pirmaisiais gyvenimo metais. Ši pagalba per pirmuosius dvejus metus po vaiko gimimo

gali apimti: pediatriinę priežiūrą, socialinio darbuotojo pokalbius su mama apie vaikučio maitinimą, auklėjimą, biudžeto planavimą, vaiko priežiūrą kelias valandas per dieną bei ryšių palaikymą su kitomis socialinės apsaugos institucijomis. Aišku, praktikoje tokios prevencijos efektyvumą vėlesniam elgesiui labai sunku išmatuoti, bet kai kurie tyrimai rodo, jog vaikui sulaukus 13 metų, gavusios šią pagalbą motinos turi mažiau problemų su vaiko elgesiu, drausme ir apskritai jų santykiai su paaugliu yra geresni. Be to, šie vaikai geriau mokosi ir elgiasi mokykloje ir daug rečiau ją apleidžia (Yale vaiko tyrimų centras).

Mokymas būti tėvais. Gimus pirmam vaikui, daugelis tėvų atsiduria gana neapibrėžtoje padėtyje. Jiems trūksta vaikų priežiūros bei auklėjimo patirties, specialių žinių ir įgūdžių, jie yra priversti savo nuožiūra spręsti tam tikrus klausimus, kurie gali būti svarbūs jų vaikų ateičiai. Be to, vaiko gimimas dažnai pakeičia ir pačių tėvų santykius. Tam tikrų bendravimo, elgesio įgūdžių formavimas gali stipriai atsiliepti vaikų auklėjimui. Be to, suaugusieji sužino, koks jų elgesys yra priimtinas ir koks ne, kaip reikėtų tobulinti vaikų elgesį, išmoksta spręsti konfliktus, įgyja žinių, kaip tobulinti santykius šeimoje, kaip išvengti situacijų, kurios pastūmėja prie skyrybų.

Lavinimas ne mokykloje. Šios programos yra orientuotos į socialinės kompetencijos ir elgesio lavinimą, ypač šeimų, gyvenančių socialiniame ar ekonominiame nepritekliuje. Šiomis programomis siekiama motyvuoti vaikus mokytis ir išsilaikyti mokykloje. Pagal Kanados vaikų ir jaunimo tarybą (1989) efektyvios popamokinės veiklos programos galėtų būti apibūdintos kaip:

- kvalifikuotų specialistų komanda, sugebanti išgirsti vaiko ir jo tėvų poreikius;
- užsiėmimai, pagrįsti vaiko vystymusi, su aiškiai suformuluotais tikslais, kurie leistų vaikui planuoti savo užsiėmimus; tikslai turėtų skatinti vaiko savarankiškumą, lavinti jo savianalizės gebėjimą, mokyti spręsti problemas bei atsilaikyti prieš įvairias negandas;
- atidi parama, vadovavimas ir užsiėmimų vertinimas;
- mažas mokytojų ir vaikų skaičiaus santykis (1:8);
- glaudus bendradarbiavimas tarp mokytojų, tėvų ir bendruomenės, visus įtraukiant į projektą;

- bendradarbiavimas su kitomis vietinėmis tarnybomis (ypač su įdarbinimo, socialinės paramos, sveikatos, švietimo).

Šie projektai yra pažangūs tuo, jog į juos yra įtraukiami ne tik vaikai ar tėvai atskirai, bet visi kartu. Kaip rodo Kanados vaikų ir jaunimo tarybos patirtis, kiekvienas investuotas doleris vėliau grąžina 4,75 – sutaupant nuo specialiojo ugdymo ir nusikaltimais padaromos žalos.

Parama šeimai. Tam tikrais gyvenimo laikotarpiais natūraliai padidėja įtampa šeimoje (kai vaikai labai maži ar paaugliai; skyrybų metu). Tokiu atveju galima specifinė pagalba: tarnybos, konsultuojančios tėvus kartu su paaugliais, besiskiriančių porų konsultavimas, padedant jiems suprasti ir reaguoti į jų veiksmų įtaką vaikui, o vėliau ir ieškant bendrai priimtino sutarimo. Taip pat gali būti vystomos programos, padedančios socialiai izoliuotiems, gyvenantiems streso bei elgesio problemų turintiems tėvams. Šios programos, ypač jei jos palaiko santykius su kitomis socialinėmis institucijomis, gali pagerinti vaikų elgesį ir veiksmingumą mokykloje, dėl to sumažėja piktnaudžiavimų perkeliant juos į vaikų namus ar kitas institucijas, taigi sumažėja nusikalstamumo rizika. Šalia finansinės ir materialinės paramos, šeimos gauna vaikais besirūpinančių tarnybų, sveikatos institucijų, krizių intervencijų pagalbą bei šeimos planavimo patarimus.

Šeimos apsauga. Tyrimais nustatyta, jog yra tiesioginis ryšys tarp vaiko vaikystėje išgyvento fizinio smurto ir vėlesnių pažeidimų, todėl prievartos prevencija šeimoje yra vienas iš esminių kriminalinės prevencijos žingsnių. Kraštutinė tokios prevencijos forma – krizių centrai, kur vaikai gali būti apgyvendinti. Aišku, daug geriau, jei to pavyksta išvengti ir vaikas lieka šeimoje, nes šie centrai ne visada pajėgūs suteikti vaikui emocinį stabilumą ir suteikti stimuliuojančią švietimąsi aplinką. Šeima, kad ir kokia ji būtų, yra daug artimesnė ir efektyviau daro įtaką vaikui nei geriausi stacionarūs krizių centrai ar globėjų šeimos.

Benamystės prevencija. Apgyvendinimo politika yra svarbi, kai dėl problemų šeimoje vaikas, neturėdamas kur eiti, neretai pasirenka gatvę ir tampa pažeidėju tik todėl, kad išgyventų. Šioje srityje efektyviausiai veikia jaunimo krizių centrai, dirbdami išvien su jaunimo namais, kuriuose pabėgėliai gali gauti ilgalaikę prieglaudą, bei tarnybomis, kurios atsakingos už tai, kad pabėgimų būtų kuo mažiau. Taip

pat pabėgėliai turi gauti tarnybų, kurios teikia konsultavimo, gyvenimo įgūdžių mokymo bei įdarbinimo paslaugas. Visų minėtų tarnybų tikslas – žingsnis po žingsnio ruošti jaunuolius savarankiškam gyvenimui. Tačiau prioritetas šioje politikoje turėtų būti teikiamas tėvų ir pabėgėlių sutaikinimui, jei tai įmanoma, anksčiau nei pabėgęs jaunuolis yra apgyvendinamas kokiuose nors kituose namuose. Todėl socialiniai darbuotojai, aplenkę policiją ir pastebėję tokius jaunuolius, turi nuodugniai iširti priežastis, dėl kurių jaunuolis paliko namus, ir tik padarę viską, kas įmanoma, kad vaikas galėtų sugrįžti pas tėvus, jam pasiūlo kitą ilgalaikę prieglaudą, kuri, aišku, neatstos šeimos, bet iš dalies sumažins netektį. Vakarų pasaulio patirtis rodo, jog ypač sėkmingi tie jaunimo namai, kurie veikia šeimos principu – pedagogų pora yra lyg tėvai 8–10 pabėgėlių, kurie visi yra laikomi "broliais" ir visiškai įtraukiami kuriant namų gyvenimą. Be to, daug efektyvesnės bei pigesnės yra programos, kurios veikia bendruomenėse, nes tada pažeidėjai nėra stigmatizuojami.

3.2. Vaikas ir ugdymo institucijos

3.2.1. Ikimokyklinio ugdymo problemų sprendimas

Literatūra: Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. V., 1996. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. V., 1997.

Ikimokyklinis ugdymas visuomenėje įgauna vis didesnę svarbą. Formuojasi naujas požiūris į vaiką ir vaikystę kaip unikalų gyvenimo tarpsnį. Ikimokyklinis amžius įgauna platesnį ankstyvosios vaikystės kontekstą, kuriame išryškėja pakitęs šeimos ir ugdymo institucijų vaidmuo, būtinybė ieškoti naujų galimybių tenkinti šio amžiaus tarpsnio vaikų poreikius. Naujus vaidmenis lemia visuomenės branda, socialinės, ekonominės, etnokultūrinės sąlygos.

Siekiant labiau tenkinti individualius vaikų poreikius ir atitraukti juos nuo neigiamo aplinkos poveikio, reikia organizuoti priešmokyklinio ugdymo grupes, klases nelankantiems ikimokyklinio ugdymo įstaigų 5–6 metų vaikams, plėtoti ikimokyklinio ugdymo įstaigų tipų įvairovę: lopšelius-darželius, darželius, darželius-mokyklas,

ikimokyklinio ugdymo centrus (vystymosi sutrikimų turintiems vaikams), šeimyninius vaikų darželius ir pan.

Būtina kaupti ir sisteminti informaciją apie ikimokyklinio amžiaus vaikus, tėvų įtaką vaikų ugdymui, socialinės aplinkos poveikį vaiko fizinei, psichinei ir dvasinei raidai.

Svarbu teikti tėvams visokeriopą metodinę pagalbą, padedančią garantuoti vaikams socialinį saugumą.

Teikti metodinę diagnostinę bei konsultacinę pagalbą tėvams, ugduantiems ikimokyklinio amžiaus vaikus namuose.

Būtina siūlyti vaikui kuo įvairesnes užimtumo formas, nuolat keisti veiklos pobūdį, stengtis, kad veiklos turinys būtų vaikams aktualus, kad pateikiama medžiaga atitiktų jų gebėjimo lygį. Reikėtų vengti monotonijos ir skatinti teigiamą savęs vertinimą.

Turėdami galvoje, kad kaip tik mokykloje vaikas bręsta, formuojasi jo vertybinės nuostatos, pasirenkami idealai, kurie turi lemiamą įtaką tolesniam žmogaus gyvenimui, svarbu akcentuoti laisvalaikio kultūros ir veiklos formų įvairovės vaidmenį.

Kokia bus pedagogo pozicija bendraujant, kokie tarpusavio santykiai su vaikais susiklostys, daug priklausys nuo pačių pedagogų, jų asmenybės. Bendravimo su ikimokyklinio amžiaus vaikais sėkmę lemia tokios savybės kaip jautrumas, komunikabilumas, empatija. Šios savybės padeda greitai užmegzti psichologinį kontaktą su vaikais, išsikovoti vaikų pasitikėjimą bei autoritetą ir susidraugauti su jais. Taip pat svarbu įvertinti patį bendravimą, numatyti vaiko reakciją ir jo tolesnį elgesį, jausti koks yra bendravimo poveikis vaikui.

3.2.2. Mokyklinio ugdymo problemų sprendimas

Literatūra: Ignatavičienė S., Žukauskienė R. Rizikos grupės vaikai. V., 1999. Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. V., 1996. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. V., 1997.

Sprendžiant paauglių, neturinčių mokymosi motyvacijos, problemas svarbu padėti jiems ugdytis, sudaryti sąlygas jų optimaliai saviaktualizacijai, produktyviai bei socialiai prasmingai saviraiškai. Tad ir jaunimo mokyklos uždaviniai turi būti nukreipti į paauglį, jaunuolį: skatinti teigiamą motyvaciją, pasitikėjimą savo jėgomis.

Atsižvelgiant į moksleivių gebėjimus ir poreikius reikalinga plėsti švietimo institucijų įvairovę, kurti mokyklas, alternatyvias bendrojo lavinimo mokyklai, papildomojo ugdymo institucijas bei kitas švietimo įstaigas.

Pastaruosiu metu nenoras mokytis, mokyklos nelankymas yra dažnas reiškinys. Neretai tam įtakos turi ir pati mokykla, nesugebanti mokinių motyvuoti siekti naujų žinių, integruoti į mokyklos gyvenimą, suteikti jiems saugumo ir žinių troškimo, neskatinanti mokinių iniciatyvos, saviraiškos ir kūrybiškumo, nesugebanti reaguoti į mokinių, tėvų ir mokytojų poreikius ir interesus.

Būtina keisti daugelį mokyklos gyvenimo aspektų: mokyklos kultūrą, pedagogines nuostatas, bendrą mokyklos darbo organizavimą, plečiant mokyklos funkcijas (mokykla – kultūros židiny), mokymo planą, popamokinę veiklą.

Mokyklose kurtini psichologijos centrai, kuriuose būtų kaupiama literatūra ir testai apie savęs pažinimą ir vertinimą, teikiamos konsultacijos moksleiviams, tėvams, mokytojams.

Būtina stengtis patraukliomis priemonėmis formuoti geranorišką ir patrauklų mokyklos ir jos bendruomenės gyvenimą. Reikėtų skatinti mokinių ir tėvų iniciatyvas dalyvauti mokyklos savivaldoje ir kitoje veikloje.

Mokykloje būtina kurti kuo saugesnę, draugiškesnę atmosferą: turi būti užtikrinta pagarba ir dėmesys kiekvieno vaiko asmenybei ir jo poreikių tenkinimui ir užkertamas kelias negatyviems saugumą ir pasitikėjimą žalojantiems reiškiniams.

Mokyklos turi pripažinti savo moksleivių poreikių įvairovę ir reaguoti į ją, pasirinkdamos ugdymo būdus, metodus bei skirtingą mokymo tempą ir teikdamos kvalifikuotą specialiąją pedagoginę, psichologinę bei socialinę pagalbą. Mokymo kokybę jos privalėtų užtikrinti rengdamos mokymo strategijas, atitinkamus individualizuotus mokymo planus, išteklių panaudojimo bei kitas organizacines priemones, taip pat palaikydamos ryšį su vietos bendruomenėmis.

Mokyklos gyvenimą svarbu grįsti humanistinėmis vertybėmis, prioritetą suteikiant dorinėms vertybėms, ir siekti palankaus klimato kūrimo kiekvienoje mokyklinėje bendruomenėje. Šiuo tikslu puoselėtini humaniški santykiai tarp mokytojų ir mokinių, tėvų, pačių mokinių.

Svarbu humanizuoti įvairiapusį mokyklos gyvenimą, daugiau orientuotis į patį vaiką – į jo unikalios būties pažinimą, supratimą, saviraišką. Svarbu tenkinti jo poreikius, kryptingai plėtoti jo dvasines ir fizines galias, sudaryti sąlygas prasmingai leisti laisvalaikį, konstruktyviai bendrauti ir pozityviai gyventi.

Norint užtikrinti nusikaltusių vaikų sėkmingą socializacijos procesą, labai svarbu sudaryti jiems tinkamas ugdymosi sąlygas. Kiekvienam jaunuoliui turi būti sudarytos sąlygos įgyti išsilavinimą bei pasirinkti profesiją.

Profesijos įgijimas labai svarbus veiksnys, atitraukiant jaunuolius nuo gatvės ir sprendžiant jų užimtumo problemas.

Per įvairių mokomųjų dalykų pamokas mokytojai turėtų atkreipti dėmesį į su dėstomuoju dalyku susijusių profesijų apibūdinimą bei tomis profesijomis besidominčių moksleivių galimybių išryškumą. Svarbu sudaryti sąlygas nusikaltusiems vaikams įgyti darbinės praktikos bei profesinių žinių.

Rengiant mokytojus ir keliant jų kvalifikaciją reikėtų skirti didesnę dėmesį jų psichologiniam parengimui pažinti ir vertinti moksleivius: mokyti naudoti mokslinio tyrimo metodikas (stebėjimas, pokalbis, eksperimentas, testas) ir jomis remiantis adekvačiai pažinti, vertinti ir konsultuoti moksleivius.

Klasių vadovų darbe reikėtų daugiau dėmesio skirti moksleivių rengimui pasirinkti profesiją, taip pat ir jaunimo savimonės formavimui(si).

Mokyklų psichologai galėtų atlikti vyresniųjų klasių moksleivių savęs pažinimo tyrimus, kartu su moksleiviais, jų tėvais ir mokytojais numatyti optimalius moksleivių asmeninės, socialinės, mokymosi ir profesinės raidos kelius, problemas ir jų sprendimo būdus.

Skatinti reikėtų geranoriškus ir abipusiu pasitikėjimu pagrįstus moksleivių ir mokytojų santykius, patiems pedagogams nuolat kelti savo dorinę kompetenciją.

Tobulinti mokyklos ir namų bendradarbiavimą, skatinti tėvų ir pedagogų abipusę atsakomybę už vaikų ugdymą.

Skatinti vaikų ir jaunimo savęs pažinimo motyvaciją, parodant, kaip geresnis savęs pažinimas gali jiems padėti pasiekti optimalesnių rezultatų mokymesi, darbe ir gyvenime.

Skatinti moksleivius analizuoti save, lyginti savo ir kitų asmenų pasireiškimo įvairioje veikloje lygius ir rezultatus.

Bendravimas su vaikais atlieka labai svarbias pedagogines funkcijas. Bendraudami pažįstame vaikus, jų asmenybės individualias savybes, išreiškiame ir perduodame savo jausmus, užsimezga emocinis kontaktas tarp bendraujančiųjų. Tikslingai valdomas bendravimas yra savotiška kontrolės forma, reguliuojanti ugdytinių elgesį ir veiklą, teigiamai stimuliuojanti vaiko asmenybę ir eliminuojanti neigiamus momentus.

Nusikaltusių vaikų motyvacijai mokytis ugdyti turi būti skirtas ypatingas dėmesys. Jiems turi būti sudarytos individualios mokymo ir ugdymo programos, vykdomas nuolatinis ugdymosi rezultatų vertinimas. Šis darbas daugiau turėtų būti orientuotas į socialinių pedagogų (darbuotojų) veiklą.

Reikėtų formuoti patyrusių moksleivių, pedagogų ir tėvų komandas, galinčias lankyti šiuos mokinius namuose ir padėti atlikti namų darbus. Mokiniam turi būti padedama įvertinti savo mokymąsi, jo rezultatus.

Pedagogai, siekdami, kad jų darbas su rizikos grupės vaikais būtų veiksmingas, turėtų sukaupti kuo daugiau informacijos apie tokių vaikų socialinę aplinką: gyvenimo sąlygas, šeimą, bendraamžių įtaką ir kt.

Kuo daugiau bendrauti su šiais vaikais, išsiaiškinant jų negatyvaus elgesio priežastis. Svarbu išklausti juos ir išsaugoti įgytą pasitikėjimą bei išlaikyti surinktos informacijos apie juos diskretiškumą.

Kuo daugiau reikėtų bendrauti su vaiko šeima, skatinti ją dalyvauti įvairiuose renginiuose, susitikimuose. Labai svarbu dalykiškai patarti, neskubant pabrėžti neigiamą vaiko elgesį. Tėvams būtina akcentuoti, kad jie turi gerbti vaiko teises, nenaudoti prieš juos prievartos.

Dauguma tokių vaikų neturi mokymosi motyvacijos, mokslo atžvilgiu yra labiau atsilikę nuo savo bendraamžių. Mokytojų reikalavimai visiems vaikams turėtų būti vienodi, neišskiriant rizikos grupės vaikų. Individualus darbas su vaiku kelia mokymosi motyvaciją, skatina jį domėtis mokslo rezultatais.

Svarbu domėtis šių vaikų pomėgiais, interesais, įtraukti į užklausinę veiklą, skatinti jų saviraišką, siūlant įvairias veiklos ir užimtumo formas.

Tokie vaikai pasižymi nepakankamais socialiniais įgūdžiais, todėl bendraamžių dažnai yra nemėgstami. Svarbu mokyti vaikus kultūringai bendrauti ir palaikyti draugiškus santykius.

3.2.3. Papildomasis ugdymas

Papildomasis ugdymas reglamentuojamas Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintais bendrąjį lavinimą teikiančių institucijų ir papildomojo ugdymo įstaigų ugdymo planais bei ugdymo įstaigų nuostatais.

Papildomojo ugdymo sistema turi įvairiapuses galimybes maksimaliai integruoti visų ugdomųjų veiksmų poveikį asmenybei, sumaniai derinti specialiąsias, nespecialiąsias ir atsitiktines poveikio priemones, sudaryti sąlygas vaikų užimtumui.

Vaikų ir jaunimo užimtumo tikslas – parengti vaikus ir jaunimą produktyviai veiklai, ugdyti teigiamą socialinės aplinkos vertinimą.

Papildomojo ugdymo pagalba turi būti siekiama mokiniams suteikti papildomų ar specialių žinių ir įgūdžių, reikalingų, kad jie sėkmingai dalyvautų mokyklos gyvenime.

Papildomasis ugdymas turi suteikti pasitikėjimo ir motyvacijos mokiniams, kurie nėra ypač stiprūs tradicinėse mokymo disciplinose.

Papildomajam ugdymui keliamas pagrindinis tikslas: sudaryti sąlygas kiekvienam moksleiviui tenkinti interesus, saviraiškos poreikius, plėtoti savo gabumus. Vadinasi, papildomojo ugdymo sistema turi funkcionuoti taip, kad moksleivis galėtų:

- papildyti, gilinti, plėtoti žinias, įgytas formaliosios veiklos metu;
- siekti visapusiško išsilavinimo, papildyti, plėtoti gebėjimus, įgyjamus bendrojo lavinimo mokykloje;
- stiprinti motyvaciją rengiantis profesinei veiklai;
- per meninę, techninę, sportinę ar kitokią veiklą realizuoti saviraiškos poreikį;
- ugdytis kaip socialinis subjektas: laisvai, nevaržomai bendrauti su savo vienmečiais ar vyresniais už save, įvairių tautybių, įsitikinimų ir polinkių žmonėmis;
- ruoštis aktyviai veiklai, profesinei karjerai;

- ugdytis pilietiškumą, brandinti tautinę bei kultūrinę savimonę.

Taip suformulavus tikslą ir uždavinius, galima teigti, kad moksleivių papildomojo ugdymo sistema, be savaimės suprantamų ugdymų funkcijų, turėtų atlikti ir specifines:

a) kompensacinę (konsultacijų, įvairiausių kursų ir t. t. metu vaikai ir jaunuoliai galėtų užpildyti žinių, įgytų nuosekliojo švietimo sistemoje, spragas, įgytų papildomų mokslinio darbo įgūdžių, pasirengtų stoti į aukštąsias mokyklas);

b) pragmatinę (įvairių stočių, klubų, būrelių, ratelių veikloje išmoktų tam tikro amato, verslo, ūkininkavimo pradmenų, įgytų praktinio darbo įgūdžių, tenkintų profesinius interesus, ruošūsi profesinei karjerai).

Moksleivių papildomoji veikla organizuojama pagal bendruosius švietimo sistemos principus. Tačiau aptariamajai veiklai itin svarbūs du principai: papildomoji veikla yra reikšminga ir reikalinga tiek, kiek ji yra prasminga pačiam vaikui, ir tik jo paties laisvai pasirinkta, t. y. jis aktyviai ir savanoriškai šioje veikloje dalyvauja. Vadinasi, veiklą būtina organizuoti pagal lygių galimybių, aktyvumo, labilumo, atvirumo, pažangos ir tęstinumo principus.

Daugelis pedagogų pastebi, kad vaikas, dalyvaudamas neformaliojoje veikloje, tarsi pasikeičia: tampa aktyvesnis, kūrybiškesnis, darbštesnis, dažnai pasikeičia net elgesys. Ypač tai būdinga vaikams, kurie mokykloje pasižymėjo visiškai priešingomis savybėmis. Psichologas J. D. Finnas tai sieja su tam tikru savigarbos jausmu, pabrėžia tiesioginę priklausomybę tarp sėkmės moksle, darbe ir savigarbos. Jeigu pažeista vaiko savigarba, o tai dažnai atsitinka mokykloje, jis nesąmoningai ieško būdų jai atstatyti. Autoriaus nuomone, tai gali lemti sėkmę mažiau socialiai sankcionuotoje veikloje. Būtent tokią veiklą vaikas ir randa atėjęs į neformaliojo ugdymo institucijas. Jose yra visos galimybės atstatyti savo asmenybę, savigarbą ir deramą elgesį.

Įvairiuose būreliuose, klubuose, studijose susirenka vaikai, nors ir skirtingo amžiaus, bet turintys panašių tikslų, idėjų, pomėgių, dažniausiai panašų ir saviraiškos poreikį. Kadangi čia buriama savo noru, veikla dažniausiai sekasi. Vadinasi, vaikas pradeda tenkinti saviraiškos poreikį, kuris savo ruožtu skatina aktyvų kūrybiškumą. Patyręs sėkmę ir tapęs aktyvesnis, jis pradeda pasitikėti savimi, atsi-

randa noras padėti kitam. Tai savaimė teikia pasitenkinimo, nes vaikas ima jaustis reikalingas ir naudingas tarp bendraminčių. Psichologo A. Adlerio teigimu, tampama svarbiu, išmokstama gerbti kitus ir sulaukiama pagarbos iš kitų. Taip atstatomas ne tik asmeninis, bet ir socialinis moksleivio statusas.

Tarpasmeninių santykių specialistai teigia, kad daugelio nesusi-pratimų ir asmenybės problemų pirmoji priežastis yra nelygiateisis bendravimas, todėl bręstančiai asmenybei būtinos situacijos, kuriose ji jaustųsi saugiai, galėtų išreikšti save ir išgyventų savo galių skleidimosi džiaugsmą. Neformaliojoje mokinių veikloje tokiam bendravimui yra neblogos sąlygos. Paprastai būrelio ar klubo vadovas tampa lygiaverčiu partneriu, padėjėju, konsultantu. Sėkmingoje bendraamžių veikloje dažniausiai susiklosto kolegiški, abipuse pagarba grįšti santykiai. Esant lygiaverčiam bendravimui, išnyksta ir tarpusavio nesupratimų priežastys.

Neformaliojoje veikloje, vykstant abipusiam bendravimui, šios veiklos dalyviai įgyja tam tikrą komunikacinę patirtį. Profesorius V. Černius skiria tris bendravimo fazes: **1) Žodinio bendravimo.** Joje vaikai turi daug galimybių bendrauti, kalbėtis. **2) Problemų sprendimo.** Veiklos dalyviai, surinkę tam tikrą informaciją, ieško įvairių sprendimo būdų. Čia labai svarbi kiekvieno vaiko nuomonė. **3) Naujų funkcijų atsiradimo.** Atlikę tam tikrus veiksmus, moksleiviai pasikeičia vaidmenimis, atlieka grupėje kitas funkcijas. Natūralus susitelkimas dirbti, kurti, žaisti drauge sudaro sąlygas vaikams ugdytis ir pilietiškumo pradmenis.

Vaikas, bent metus pabuvęs tinkamoje bendravimo aplinkoje, įgyja pagrindą teigiamiems tarpusavio santykiams su bendraamžiais, suaugusiaisiais ateityje, išmoksta kūrybiškai, produktyviai gyventi.

Būrelio, studijos, klubo vadovas (jo bendravimo, veiklos organizavimo stilius) yra garantas, kad neformaliojoje veikloje vaikai pajustų demokratinio gyvenimo būdo pranašumus, įgytų tam tikrų įgūdžių.

3.2.4. Policija ir teisinis švietimas

Šiuolaikinėje valstybėje policija traktuojama kaip visuomenės jėga. Jos darbo sėkmė daug kuo priklauso nuo santykių su visuomene. Gerinant šiuos santykius, drauge ir savo darbo kokybę, policijos

pareigūnai turėtų skleisti teisinės žinias. Tuo labiau kad ši veikla tiesiogiai susijusi su teisės pažeidimų ir nusikaltimų prevencija.

Teisinis švietimas, kaip visuomenės informavimo rūšis, yra viena iš pagrindinių priemonių, padedančių ugdyti teisiškai išprususius bei dorus piliečius. Pagrindinis dėmesys, žinoma, skiriamas vaikams ir jaunimui.

Minėtas policijos pareigūnų darbas ne visose ugdymo įstaigose yra atliekamas sistemingai. Tačiau dažnai vaikai susipažįsta su teisėtvarkos sistema pavėluotai, jau tada, kai padaro pažeidimą. Šalinant tokias prevencijos vykdymo spragas, teisinės žinios turėtų būti suteikiamos visiems vaikams, nepriklausomai nuo jų socialinės padėties ir kitų aplinkybių. Anksčiau visas dėmesys buvo skiriamas pedagogiškai apleistiems, linkusiems į teisėtvarkos pažeidimus vaikams, o dabar su vaikais siekiama dirbti jau tada, kai jiems dar nereikia taikyti poveikio priemonių, sukeliančių juridines pasekmes.

Su vaikais turi būti dirbama nuolat, kad teisinis švietimas taptų dėsningu procesu. Šiam darbui turėtų būti parengta metodinė medžiaga, kokiomis formomis, priemonėmis dirbti su įvairaus amžiaus vaikais. Taip pat policijos pareigūnams turėtų būti sudarytos tinkamos darbai su nepilnamečiais sąlygos, nes nesisteminiai pokalbiai viena ar kita tema, kiekvieną kartą vis su kita vaikų grupe, kaip yra šiuo metu, neduoda reikiamų rezultatų.

Šiame skirsnyje vaikai skirstomi į keturias amžiaus grupes: ikimokyklinio amžiaus, jaunesniojo mokyklinio, vidurinio mokyklinio ir vyresniojo mokyklinio amžiaus. Su kiekvienos amžiaus grupės vaikais būtina dirbti skirtingai, aiškinant vis sudėtingesnes teisinės kategorijas, vis platesne apimtimi.

Smulkiau panagrinėsime darbą su kiekviena iš šių vaikų amžiaus grupių.

Ikimokyklinis ir jaunesnysis mokyklinis amžius

Teisinio švietimo programa turi būti jau ikimokyklinio ir pradinio ugdymo įstaigose. Ji turėtų vaikus jiems suprantama forma supažindinti:

- 1) su policijos darbu;
- 2) su pagrindinėmis vaikų teisėmis ir pareigomis;
- 3) su saugumo priemonėmis, kaip netapti nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų aukomis.

1. Policijos darbo apžvalga

Bendraujant su ikimokyklinio amžiaus vaikais būtina kalbėti jiems suprantama kalba, nevertoti sudėtingų ir jiems nesuprantamų žodžių. Tokio amžiaus vaikams dar anksti pasakoti apie atskiras policijos rūšis. Jiems reikėtų paaiškinti, ką policija veikia apskritai, kaip turėtų apsaugoti vaikus. Galima pasinaudoti klausimų ir atsakymų forma, nes paprastai tokio amžiaus vaikai mielai pasakoja jiems ar jų tėvams nutikusius įvykius. Po to vaikų pasakojimus aptarti bei kartu nuspręsti, koks yra policijos pareigūnų darbas.

Dirbant su tokio amžiaus vaikais, galima bendravimo forma yra žaidimai.

Darbu su vaikais reikia pasirengti, turėti vaizdinių priemonių. Tikslinga, jog su vaikais susitiktų bei šiomis temomis kalbėtų policijos pareigūnai, nuolat dirbantys šį darbą.

Kalbant su vaikais, reikia jiems paaiškinti, kad, be policijos, jais rūpinasi ir įvairios vaikų globos įstaigos.

2. Ikimokyklinio ir jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų teisių ir pareigų apžvalga

Supažindinant vaikus su jų teisėmis, reikėtų jiems paaiškinti, kad:

- kiekvienas vaikas turi teisę į vardą ir tautybę;
- visi vaikai yra svarbūs žmonės, jie negali būti žeminami dėl išvaizdos, tautybės, kalbos ar kt.;
- kiekvienas vaikas turi teisę gerai gyventi, turi teisę žaisti;
- kiekvienas vaikas turi teisę būti su tėčiu bei mama, net jei jie gyvena atskirai;

- nė su vienu vaiku negalima elgtis negerai, mušti jį, nesirūpinti juo.

Papasakojus vaikams apie teises, reikėtų priminti ir jų pareigas:

- gerbti tėvus;
- gerbti vyresnius žmones ir kitus vaikus;
- laikytis priimtų elgesio normų darželyje, buityje, viešosiose vietose.

Aiškinant vaikams jų teises bei pareigas, reikėtų remtis pavyzdžiais ir vaikų pasakojimais, kad jie patys įvertintų konkretų elgesį ir suprastų, koks elgesys yra geras, o koks – blogas.

3. Viktimizacijos prevencija

Kalbant apie policijos darbą, vaikams reikėtų paaiškinti, kad nors policija juos ir saugo, tačiau ir jie patys turi saugotis, kad nebūtų nuskriausti, netaptų nusikaltimo ar kito teisės pažeidimo aukomis.

Ikimokyklinio amžiaus vaikus tikslinga supažindinti su eismo taisyklėmis:

- kaip pereiti gatvę;
- kur galima žaisti, važinėti dviračiais ir kt.

Reikia su vaikais aptarti konkrečius pavyzdžius, patarti, kaip elgtis, patekus į vieną ar kitą situaciją. Vaikams būtina paaiškinti, kad jie nesikviestų į namus nepažįstamų žmonių, niekam nepasakotų apie tai, kada jie namuose būna vieni ar namuose iš viso nieko nebūna.

Tokio amžiaus vaikams reikia paaiškinti, jog negalima niekur eiti su nepažįstamaisiais, į visus pažadus bei viliojimus būtina atsakyti “ne”. Tai svarbu aiškinti tiek mergaitėms, tiek berniukams, nes jie gali tapti pedofilų seksualinio išnaudojimo aukomis.

Vaikams reikėtų vaizdžiai paaiškinti, kad jeigu juos kas nors nuskriaudė – nesvarbu, svetimas ar artimas žmogus – vaikas turėtų papasakoti apie savo skriaudą mamai, tėveliui, auklėtojai ar kitam žmogui, kuriuo jis pasitiki. Seksualiai išnaudojami vaikai paprastai kaltina save ir jaučia stiprią gėdą. Būtina paaiškinti vaikams, kad ne jie yra kalti. Taip pat vaikams reikėtų paaiškinti, kad jie visada gali ateiti į policiją ir papasakoti apie savo skriaudėją, kad yra tokie nepilnamečių reikalų inspektoriai ar kiti pareigūnai, kurie visada jam

padės. Būtina duoti vaikams artimiausios policijos įstaigos adresą ir pareigūno, dirbančio su vaikais, telefoną.

Vidurinis mokyklinis amžius

Vidurinio mokyklinio amžiaus vaikus jau galima plačiau supažindinti su policijos veikla, jos rūšimis, nurodyti konkretesnes jų teises bei pareigas. Tikslinga vidurinio mokyklinio amžiaus vaikams išaiškinti atsakomybę už teisėtvarkos pažeidimus.

Su vidurinio mokyklinio amžiaus vaikais reikėtų kalbėti šiomis temomis:

- 1) policijos pareigūnų teisės ir pareigos;
- 2) pagrindinės policijos rūšys, jų paskirtis, atliekamas darbas;
- 3) šio amžiaus vaikų teisės ir pareigos;
- 4) baudžiamoji ir administracinė atsakomybė, specialiujų vaikų auklėjimo ir globos įstaigų veikla;
- 5) kaip apsisaugoti pačiam ir išvengti nusikaltimo;
- 6) atsakomybės už piktybinį vengimą mokytis sąvoka.

1. Policijos pareigūnų teisių ir pareigų apžvalga

Pokalbį apie policiją vertėtų pradėti nuo policijos pareigūnų teisių ir pareigų apžvalgos. Vaikams reikia paaiškinti, kad policijos pareigūnas turi teisę reikalauti iš pažeidėjų nutraukti neteisėtus veiksmus, o prireikus – panaudoti fizinę jėgą, kad policijos pareigūnas turi teisę sulaikyti teisėtvarkos pažeidėjus, tikrinti dokumentus bei apžiūrėti asmens daiktus.

Reikėtų nuodugniai išaiškinti policijos pareigūnų pareigas:

- policijos pareigūnas visur ir visada, gavęs pranešimą apie daromą nusikaltimą ar kitokį teisės pažeidimą, turi imtis priemonių užkirsti jam kelią;
- privalo imtis priemonių sulaikyti nusikaltėlių ar teisės pažeidėjų;
- privalo suteikti neatidėliotiną pagalbą nukentėjusiesiems nuo teisės pažeidimų.

Kartu su vaikais galima padaryti išvadą, kad pagrindinis policijos uždavinys yra ginti ir saugoti žmones, jų sveikatą, gyvybę, turta. Reikia vaikams paaiškinti, kad policijos pareigūnai, atlikdami savo pareigas, turi teisę tam tikromis sąlygomis panaudoti šaunamuosius

ginklus ir specialiąsias priemones (guminę lazda, antrankius, kovinių imtynių veiksmus, dujas, skirtas asmens apsaugai, specialiosios paskirties dujas, vandensvaidžius, tarnybinius šunis). Esant galimybei, būtų naudinga pademonstruoti jiems šias priemones, nes vaikai jomis labai domisi. Vaikams suprantama kalba galima papasakoti apie kinologų ir ekspertų darbą.

2. Pagrindinių policijos rūšių, jų paskirties apibūdinimas

Šio amžiaus vaikams trumpai reikėtų papasakoti apie pagrindines policijos rūšis (viešąją, kriminalinę, pasienio, apsaugos, mokesčių policiją), jų funkcijas, ką kiekvienos policijos rūšies pareigūnai privalo daryti, kad apsaugotų vaikus. Tai galima pailiustruoti pavyzdžiais.

Reikėtų trumpai papasakoti vaikams apie policijos komisariata, budėtojų tarnybą, į kurią vaikai visada gali kreiptis telefonu arba patys ateiti. Papasakoti vaikams apie policijos nuovadas, kurių teritorijoje yra vaiko mokykla ar gyvenamoji vieta.

Būtina paaiškinti vaikams, kad kiekviename policijos komisariate ir policijos nuovadoje dirba nepilnamečių reikalų inspektoriai, nurodyti šių pareigūnų funkcijas, paaiškinti, kaip juos surasti. Vaikus reikėtų informuoti, kad minėti pareigūnai ne tik nustato teisės pažeidėjus ir dirba su jais, bet ir padeda spręsti klausimus, susijusius su įvairiomis vaikų problemomis, padeda nuo nusikaltimų nukentėjusiems vaikams.

Taip pat būtina paaiškinti telefono 02 paskirtį ir įspėti dėl atsakomybės už melagingą policijos iškvietimą. Vaikas turi suprasti, kad tokio neatsakingo elgesio padariniai gali būti skaudūs – pavyzdžiui, galima papasakoti, jog policijai išvykus į įvykio vietą pagal melagingą iškvietimą, į tuo metu apvogtą butą pareigūnai neturės galimybių greitai nuvažiuoti ir sulaukyti nusikaltėlių.

3. Vidurinio mokyklinio amžiaus vaikų teisių ir pareigų apžvalga

Kalbant apie vaikų teises, jiems reikia paaiškinti, kad yra įkurta ir dirba Vaikų teisių apsaugos tarnyba, kuri rūpinasi netinkamose sąlygose gyvenančiais, netekusiais tėvų ar globėjų, socialiai apleistais vaikais. Papasakoti vaikams apie Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvenciją, kurią ratifikavo Lietuva, apie Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą, paaiškinti, kad nors šie įstaty-

mai ir skirti vaikams, tačiau pirmiausia už jų auklėjimą ir saugumą atsako tėvai.

Pasakojant apie vaikų teises, nurodyti, kad:

- kiekvienas vaikas turi teisę gyventi ir augti;
- kiekvienas vaikas turi teisę į sveiką ir saugią aplinką;
- kiekvienas vaikas turi teisę į savo privatų gyvenimą, todėl be jo leidimo niekas negali skaityti jo laiškų ar dienoraščių;
- niekas neturi teisės vaiką kankinti, žaloti, žeminti jo garbę ir orumą, žiauriai su juo elgtis;
- vaikas turi teisę į mokslą, teisę įgyti specialybę, pasirinkti darbą;
- vaikas turi teisę į poilsį ir laisvalaikį, atitinkantį jo amžių, sveikatą bei poreikius;
- vaikas turi teisę gyventi kartu su savo tėvais, bendrauti su abiem tėvais, jeigu jie gyvena atskirai.

Vaikams reikėtų paaiškinti, jog smulkesnę informaciją apie savo teises ir pareigas mokiniai gali sužinoti Vaikų teisių apsaugos tarnyboje, ir nurodyti, kur ji yra, ten dirbančių darbuotojų pavardes bei telefonus.

Taip pat reikėtų priminti vaikams jų pagrindines pareigas:

- gerbti savo tėvus, kitus šeimos narius, padėti jiems;
- gerbti suaugusiuosius, kitus vaikus, nepažeisti jų teisių ir teisėtų interesų;
- laikytis priimtų elgesio normų mokymo, auklėjimo įstaigose, viešosiose vietose, buityje;
- gerbti ir tausoti kultūros ir istorijos vertybes, gamtą, visuomenės ir privačią nuosavybę.

4. Baudžiamosios ir administracinės atsakomybės sąvokų, taip pat specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų veiklos apžvalga

Prieš aiškinant baudžiamosios ir administracinės atsakomybės pagrindus, reikia papasakoti apie vaikų daromus nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus. Pavyzdžius geriausia pateikti iš pažįstamos vaikams aplinkos. Reikia atkreipti vaikų dėmesį į nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų padarymo priežastis ir sąlygas.

Būtina išaiškinti nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės nuostatas – Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 11 str. (Nepilnamečių atsakomybė), pakomentuoti šio kodekso 14 str. (Būtinoji gintis), 15 str. (Būtinasis reikalingumas), 16 str. (Atsakomybė už rengimąsi padaryti nusikaltimą ir už pasikėsinimą padaryti nusikaltimą), 18 str. (Bendrininkavimas), 19 str. (Slėpimas), 20 str. (Nepažeidimas) ir kt. straipsnius. Plačiau paaiškinti administracinės atsakomybės pagrindus – Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 13 str. (Nepilnamečių atsakomybė), 21¹ str. (Administracinių nuobaudų, taikomų nepilnamečiams, rūšys), 37¹ str. (Įpareigojimas nepilnamečiui atlyginti padarytą nuostolį), 44 str. (Neteisėtas narkotinių priemonių įgijimas ar laikymas nedideliais kiekiais arba narkotinių priemonių vartojimas be gydytojo paskyrimo), 175 str. (Paauglių padarytas chuliganizmas), 178 str. (Alkoholinių gėrimų vartojimas viešosiose vietose arba girto pasirodymas viešosiose vietose), 180 str. (Nepilnamečio nugirdymas), 181 str. (Tėvų arba juos atstojančių asmenų nevykdymas pareigos auklėti vaikus).

Reikėtų papasakoti vaikams apie specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus, siuntimo į juos pagrindus (į minėtas įstaigas gali būti siunčiami 12–16 metų nepilnamečiai, nuolat pažeidžiantys mokyklos drausmę, bėgantys iš namų, valkataujantys, 12–14 metų nepilnamečiai, padarę teisės pažeidimų).

5. Viktimizacijos prevencija

Dirbant su šio amžiaus vaikais, didelį dėmesį reikia skirti temai “Kaip apsaugoti save ir netapti nusikaltimo auka”.

Su vaikais reikia aptarti įvairias situacijas ir elgesį tam tikromis sąlygomis, patarti vaikams:

- neįsileisti į namus nepažįstamų ar mažai pažįstamų žmonių;
- neiti su nepažįstamaisiais, nesėsti į nepažįstamo žmogaus automobilį;
- nebūti gatvėje ar kieme sutemus be suaugusių žmonių;
- jeigu nepažįstamieji siūlo paklausyti muzikos, pažiūrėti videofilimą, parodyti kokį nors gyvūną ar panašiai, niekada neskubėti, pirmiausia pasitarti su tėvais ar kitais gerai pažįstamais suaugusiais asmenimis;

- išeinant vaikui iš namų, tėvai turi žinoti, kur jis eina ir kaip su juo, esant reikalui, susisiekti.

Kalbant su šio amžiaus vaikais apie apsaugojimą nuo nusikaltimo, būtina paaiškinti jiems, kaip dėl neatsargumo ar išdykavimo pačiam neišprovokuoti nusikaltimo (kalbėti apie saugų eismą, gaisrų sukėlimo priežastis, pirotechninių priemonių naudojimą, naminių gyvūnų laikymo taisykles).

Pokalbiams būtina pasirengti, turėti vaizdinių priemonių: knygių, plakatų, vaizdajuosčių. Kalbėti su vaikais reikia suprantamai, nevartoti neaiškių, sudėtingų žodžių ir terminų. Tikslinga, kad nurodytas temas vaikams dėstyti policijos pareigūnai, nuolat dirbantys su nepilnamečiais.

Pokalbį būtina pajairinti pavyzdžiais, į klausimų atsakymų formos dialogą įtraukti pačius vaikus.

6. Atsakomybės už piktybinį vengimą mokytis sąvoka

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 41 straipsnis teigia, kad asmenims iki 16 metų amžiaus mokslas yra privalomas. Vaikai turi suvokti, jog mokslas reikalingas jų pačių labui, kad mokytis yra jo pareiga. Vaikui reikia išaiškinti, jog piktybiškai vengiant mokytis, jo tėvai bus baudžiami piniginėmis bandomis, o sistemingai vengiantis mokytis vaikas gali būti nukreiptas į Specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus (pakomentuoti šios įstaigos priėmimo, veiklos principus).

Vyresnysis mokyklinis amžius

Dirbant su vyresniojo mokyklinio amžiaus vaikais, jiems reikia plačiau išdėstyti administracinio ir baudžiamojo kodeksų normas, suteikti išsamesnių žinių apie įstatymų numatytas vaikų teises ir pareigas, jų apsaugą, pareigų neatlikimo padarinius. Būtina ugdyti vaikų tinkamo elgesio visuomenėje normas, žadinti atsakomybę.

Šio amžiaus vaikams būtų tikslinga išdėstyti tokias temas:

- 1) Administracinių teisės pažeidimų kodekso nuostatos;
- 2) baudžiamųjų įstatymų paskirtis (Baudžiamojo, Baudžiamojo proceso kodeksų normos);
- 3) Vaiko teisių konvencijos, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo nuostatos;
- 4) nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevencijos priemonės;

5) socialinio neužimtumo padarinių išaiškinimas.

1. Administracinių teisės pažeidimų kodekso nuostatų išaiškinimas

Kalbant apie administracinius teisės pažeidimus, vaikams reikia išaiškinti pačią administracinio teisės pažeidimo sąvoką, nepilnamečių atsakomybę, administracinių nuobaudų, taikomų nepilnamečiams, rūšis, tėvų arba jų teisėtų atstovų atsakomybę nepilnamečių administracinio teisės pažeidimo padarymo atveju.

2. Baudžiamųjų įstatymų paskirties aptarimas

Kalbant apie baudžiamojo kodekso normas, vaikams reikėtų paaiškinti, kad baudžiamųjų įstatymų paskirtis yra uždrausti veikas, kurios padaro esminę žalą asmenims, valstybės ar visuomenės interesams arba kelia grėsmę tokiai žalai atsirasti. Baudžiamieji įstatymai taip pat saugo asmenis ir visuomenę nuo nusikalstamų kėsinių, grasinant kriminalinėmis bausmėmis, ir nustato pagrindus, kuriais remiantis baudžiami nusikalte asmenys. Reikia tiksliai apibrėžti, kokios veikos pripažįstamos nusikaltimais, o kokios – kitais teisės pažeidimais, nustatyti nusikalstamų veikų pavojingumo pobūdį bei dydį ir jas atitinkančias bausmes. Reikia išaiškinti nusikaltimo, sunkaus nusikaltimo sąvokas, atsakomybę už bendrininkavimą, atsakomybę už rengimąsi ar pasikėsinimą padaryti nusikaltimą, nepilnamečių atsakomybę bei bausmes, skiriamas nepilnamečiams, aptarti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 61 str. (Priverčiamosios auklėjamojo pobūdžio priemonės) nuostatas.

Aptariant Baudžiamojo proceso kodekso normas, vaikams reikėtų išsamiau paaiškinti su nepilnamečių gynyba ir teisių apsauga susijusias šio kodekso nuostatas – 16 str. (Teismo nagrinėjimo viešumas), 56 str. (Būtinasis gynėjo dalyvavimas), 96 str. (Kardomųjų priemonių rūšys), 163 (Kaltinamojo šaukimo tvarka), 169 str. (Kaltinimo pareiškimas nepilnamečiui, neregui, kurčijam ar nebyliui ir jų apklausa kaip kaltinamųjų), 175 str. (Liudytojo šaukimo tvarka), 179 str. (Nepilnamečio liudytojo apklausos tvarka), 268 str. (Įstatyminių nepilnamečio teismo atstovų dalyvavimas ir teisės teisminiame nagrinėjime). Vaikai turi žinoti, jog jie turi teisę atsakyti duoti parodymus baudžiamosiose bylose, kuriose jų šeimos nariai yra įtariamieji, kaltinamieji ar teisiamieji.

Pateikiant informaciją apie Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų, Baudžiamojo, Baudžiamojo proceso kodeksu nuostatas, būtina pakomentuoti atskirus straipsnius, dėl kurių mokslieviams gali kilti klausimų.

3. Vaiko teisių konvencijos, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo nuostatų apžvalga

Kalbant apie vaikų teisių apsaugą, nepilnamečius būtina supažindinti su Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos straipsniais, išsamiau išaiškinti Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo reglamentuojamas bendrąsias vaiko teisių apsaugos nuostatas – šio įstatymo paskirtį (1 str.), pagrindines vaiko teisių apsaugos garantijas (6 str.), pagrindines vaiko teises ir laisves (II sk.), pareigas (VIII sk.), taip pat – drausmės bei priverčiamųjų auklėjamojo poveikio priemonių vaikui taikymo pagrindus – Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 49 str. (Drausmės bei priverčiamųjų auklėjamojo poveikio priemonių vaikui taikymas).

4. Viktimizacijos prevencija

Vaikų teisinis švietimas nėra vien policijos prerogatyva. Norimų rezultatų nebus pasiekta vien policijos pareigūnų pastangomis. Šioje veikloje turėtų dalyvauti ir kitos suinteresuotos institucijos, o pirmiausia – mokykla. Būtų tikslinga įvesti specialią teisinio švietimo mokymo programą 8–12 klasių mokiniams, pavyzdžiui, fakultatyvus.

Norint sumažinti prievartos bei smurto prieš vaikus atvejų skaičių, labai svarbus yra vyresniojo amžiaus moksleivių švietimas. Mokyklai dabar yra teikiamas didelis vaidmuo formuojant vaiko charakterį bei vertybių sistemą. Mokyklų darbuotojai turėtų laiku pastebėti smurto prieš vaiką požymius bei jam padėti. Užsiėmimų metu mokytojai galėtų informuoti vaikus, kur kreiptis, kam pranešti apie patirtą smurtą. Diskutuojant ir žaidžiant vaikai galėtų būti mokomi atpažinti pavojingas situacijas bei jų vengti, mokomi išlikti saugūs. Gali būti vaidinamos įvairios realiai pasitaikančios situacijos, jos aptariamos, o paskui parodoma, kaip teisingiau pasielgti, kaip apsaugoti. Galima sukurti situacijas, kuriose vaikas-auka kreipiasi pagalbos į suaugusįjį, aptarti situacijas, kai prievartą prieš vaikus naudoja kiti nepilnamečiai, suaugę nepažįstami asmenys ir vaiko artimiausios aplinkos nariai. Tokių užsiėmimų dėka vaikai taptų sauges-

ni, būtų akcentuojama vaiko teisė būti saugiam ir laisvam, sustiprintas ryžtas pasipriešinti prievartai. Vaikai suprastų, kad bet koks smurtas prieš vaiką yra netoleruotinas.

5. Socialinio neužimtumo padarinių aiškinimas

Šio amžiaus vaikai jau turėtų suvokti socialinį neužimtumą kaip neigiamą visuomenės reiškinį. Jiems reikėtų paaiškinti, kaip neužimtumas sąlygoja bedarbiystę, nusikalstamumą. Galima būtų pateikti šiek tiek statistinių duomenų, tačiau ne sausai, o iliustruojant juos pavyzdžiais. Su vaikais galima būtų padiskutuoti apie jų ateities perspektyvas – jei vaikas vengs mokytis, ateityje sunkiai susiras darbą, negalės išlaikyti šeimos, gali atsidurti žemiausiuose socialiniuose visuomenės sluoksniuose.

Suteikiant informaciją apie nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevencijos priemones, vaikams reikia papasakoti apie policijos profilaktinę įskaitą, jos paskirtį ir tikslus, apie policijos vykdomą vaikų teisės pažeidimų prevenciją, jaunųjų policijos rėmėjų būrelių mokyklose organizavimą.

Kalbantis su vaikais minėta tematika, susitikimus reikėtų organizuoti nedidelėse moksleivių grupėse, kad jie galėtų aktyviai dalyvauti pokalbyje, diskutuoti. Reikėtų vengti ilgų, sausų, statistinių paskaitų.

Pagalbinė vaikų teisinio švietimo priemonė galėtų būti žiniasklaida. Vaikams skirtuose leidiniuose, atsižvelgiant į skaitytojų amžių, galima būtų publikuoti informaciją įvairiais vaikų teisinio švietimo klausimais. Vaikams skirtos televizijos ir radijo laidos taip pat turėtų būti ne tik pramoginės, bet ir švietėjiškos.

3.3. Vaikas ir neformali aplinka

3.3.1. *Bendraamžiai*

Literatūra: Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. V., 1997.

Nors šeima atlieka pagrindinį vaidmenį asmenybės socializacijoje, tačiau asmenybei vis didesnę poveikį daro kiti socializacijos veiksniai, tarp kurių išsiskiria ir bendraamžių grupės.

Nepalankiomis šeimos sąlygomis išaugusių vaikų padėtis, palyginti su jų bendraamžiais, dažnai iš karto yra blogesnė. Tai atsitinka dėl tėvų dėmesio stokos, jų pasakojimų, atsakymų į gausius klausimus, įdomių žaidimų trūkumo ir pan. Neturėdami tokių formavimosi sąlygų ir galimybių kaip jų bendraamžiai, šie vaikai ateina į mokyklą blogiau pasirengę mokymuisi.

Asocialūs vaikai bei paaugliai, palyginti su jų bendraamžiais, daug dažniau atsilieka moksle, neigiamai žiūri į mokymąsi, bėga iš pamokų ir pan. Atsiliekantys vaikai nuo pirmos klasės kiekvieną dieną gauna didelį neigiamą krūvį dėl mokytojų ir bendraklasių nepalankių vertinimų, nedraugiškumo, nepalankumo ir net priešiško. Bendraklasiai dažniausiai jų nemėgsta, vengia ar ignoruoja, žiūri į juos su panieka. Atstumtųjų padėtis, nuolatiniai konfliktai, įtampa ir nepastovumas skatina juos ieškoti kokios nors išeities.

Kuo anksčiau prasideda vaiko atstūmimas klasėje (grupėje) ir kuo ilgiau jis tęsiasi, tuo didesnė įvairių elgesio nukrypimų tikimybė. Kaip liudija daugelio autorių tyrimų rezultatai, bendraamžių atstūmimas vaikystėje yra reikšmingas veiksnys, leidžiantis prognozuoti vėlesnes adaptacijos problemas mokykloje bei asocialų paauglių elgesį. Izoliuoti bei atstumti savo klasėse asocialūs paaugliai aktyviai pradeda ieškoti kitos aplinkos, kuri juos priimtų, kur jie galėtų susilaukti pritarimo, paskatinimo ir pan. Nutrūkus pozityviems ryšiams su klase (mokykla), asocialūs paaugliai sudaro mažas grupes su savomis elgesio normomis, vertybių sistema ir interesais arba patenka į jau egzistuojančias asocialaus kryptingumo grupes. Visa tai ir skatina tolesnę asmenybės desocializaciją. Ši atstumtųjų paauglių persiorientavimą į asocialias bendraamžių grupes galima vertinti kaip pritaikymo prie susiklosčiusių sąlygų procesą.

Mokytojai dažnai nesidomi asocialių vaikų ir paauglių gyvenimu už mokyklos ribų, susiklosčiusiais santykiais su tėvais ir bendraamžiais, neįtraukia šių mokinių į jiems reikšmingas veiklos sritis (arba atlieka tai formaliai), nepasitiki jų galimybėmis bei teigiamomis sąlygomis, atvirai demonstruoja savo neigiamą požiūrį ar antipatiją ir pan. Kartu reikia pabrėžti, jog mokytojai asocialiems vaikams ir paaugliams dažniausiai taiko tikrai neigiamas poveikio priemones.

Taikant įvairias sankcijas ir baudžiant, laikinai galima nuslopinti nepageidautiną paauglių elgesį, tačiau šis pagerėjimas negali būti ilgalaikis. Jeigu liks nepašalintos giluminės asocialaus elgesio priežastys, nepageidautinas elgesys gali vėl bet kada pasireikšti.

Izoliuotiems bei atstumtiems paaugliams asocialios bendraamžių grupės tampa pagrindine ir dažnai vienintele aplinka, kur jie gali patenkinti daugelį nepaprastai svarbių poreikių – savęs įvertinimo, priklausomybės, pripažinimo bei pritarimo, naujų išpūdžių, globos bei užtarimo, saugumo ir pan. O asocialioje subkultūroje jiems atsiveria plačios veiklos galimybės – su rizikos elementais, ekstremaliomis situacijomis, neįprasta ir paslaptinga kriminaline romantika, visų moralinių apribojimų pašalinimu. Visa tai asocialiems paaugliams leidžia kompensuoti patiriamas nesėkmes ir užsitikrinti minimalų psichologinį komfortą. Dėl minėtų priežasčių asociali grupė paaugliams pradeda atlikti pagrindinį vaidmenį formuojantis jų asmenybei. Tada asociali grupė nariams užtikrina socialinę, emocinę ir moralinę paramą.

Reikia pažymėti, jog asocialių paauglių poelgiai grupėje dažnai būna įžūlesni, lengvai peržengiantys ne tik moralės, bet ir teisės normas. Taip yra todėl, kad patekęs į grupę, kuri jam yra patraukli ir reikšminga, žmogus elgiasi kiek kitaip negu tada, kai jis būna vienas. Net jeigu atskiras grupės narys nėra tvirtai perėmęs asocialių elgesio normų bei vertybių, jis gali padaryti teisės pažeidimą pakludamas grupės spaudimui, norėdamas pademonstruoti savo jėgą, ryžtingumą ir kartu siekdamas įtvirtinti save grupės narių akyse.

Paauglys, neišsąmonindamas to, orientuojasi į šį spaudimą bei galimas grupės sankcijas ir elgiasi konformistiškai (šiuo atveju – asocialiai). Dėl to būdamas grupėje žmogus gali elgtis taip, kaip jis niekad nesielgtų būdamas vienas.

Kuo didesnis paauglio prierašumas ir kuo glaudesni jo ryšiai su asocialia grupe, tuo ši grupė bus jam patrauklesnis elgesio modelis

bei reikšmingesnis pastiprinimo šaltinis. Asocialūs paaugliai ypač brangina asocialios grupės nuomonę bei paskatinimus ir jautriai reaguoja į jiems keliamus reikalavimus ar taikomas sankcijas. Kuo daugiau ir dažniau paauglys kontaktuoja su asocialia grupe, tuo didesnė asocialaus elgesio modeliavimo bei asocialių įgūdžių įgijimo tikimybė. Kuo dažniau asocialios grupės nariai pažeidžia esamas elgesio normas ir kuo rimtesni yra šie pažeidimai bei nusikaltimai, tuo labiau tikėtinas asocialus paauglio elgesys.

Prisijungimas prie asocialios grupės padidina paauglio asocialaus elgesio pasireiškimą, kadangi bendraamžių grupė užtikrina jam aplinką, kurioje pastiprinami asocialūs poelgiai bei patenkinami svarbūs poreikiai. Įsitraukimas į asocialią veiklą savo ruožtu skatina dar stipresnius ryšius su asocialia grupe.

Asocialios grupės turi tam tikrų ypatumų. Draugystė asocialiose grupėse yra nepastovi dėl joms būdingo agresyvumo, nepasitikėjimo, siekimo ištvirtinti bei įnirtingos nuolatinės kovos dėl statuso. Lyderis asocialioje grupėje paprastai turi daug privilegijų ir visą valdžią sutelkia savo rankose. Jis planuoja ir koordinuoja grupės veiklą, susidoroja su nepaklusniaisiais ir pan. Asocialioje grupėje greitai nusistovi griežtos tarpusavio sąveikos taisyklės, kurių privalo laikytis kiekvienas grupės narys. Taigi nors asociali grupė ir priima į savo tarpą atstumtus paauglius, tačiau čia jų laukia daug atviresnė ir žiauresnė negu ankstesnėje aplinkoje kova už būvį, ir toli gražu ne kiekvienam paaugliui pavyksta užimti taip trokštamą prestižinį statusą. Vis dėlto užgautieji nepalieka asocialios grupės ir pirmenybę teikia atšiauriam komfortui tarp savų. Tokį užguitųjų elgesį, matyt, nulemia tai, kad asociali grupė vis dėlto daugiau ar mažiau patenkina svarbiausius poreikius (pvz., gina nuo svetimų, sudaro palankias sąlygas pakelti savosios vertės lygį agresija).

Apibendrinant galima pasakyti, jog kuo ilgiau paauglys priklausys nusikalstamai asocialiai grupei, tuo labiau jis perima jos vertybes bei elgesio normas, įpranta patenkinti savo poreikius asocialiais būdais, įgyja asocialių įgūdžių ir pan. Paauglys siekia dar labiau suartėti su asocialia grupe, priešinasi prosocialiai aplinkai. Visa tai sustiprina asocialios grupės vidinę integraciją, skatina tolesnį asocialaus elgesio pasireiškimą.

3.3.2. Saviraiška (laisvalaikis)

Literatūra: Laisvalaikio kultūra. V., 1996.

Laisvalaikio kultūra yra suprantama kaip kasdienė kultūrinė veikla laisvalaikiu, sąlygojanti asmenybės savikūrą, laisvalaikio bendravimą, kūrybinių poreikių tenkinimą. Laisvalaikis padeda gaivinti žmogaus jėgas, pailsėti, sudaro galimybes asmenybei visapusiškai tobulėti. Didelę reikšmę vaikui turi ir dalyvavimas įvairiausių sambūrių, draugijų veikloje.

Vaiko laisvalaikis – tai laisvas laikas, kurio metu jis gali skirti savo intelektualines ir dvasines jėgas laisvai pasirenkamai veiklai, kuri padėtų atstatyti ir ugdyti jo jėgas.

Praktika rodo, kad vaikai ir jaunimas, kurie turi daug laisvo laiko, leidžiamo be tikslo ir prasmės, dažniau pasiduoda neigiamam aplinkos poveikiui ir nusikalsta. Nusikaltusių vaikų ir jaunimo įtraukimas į visuomeninę veiklą, saviraiškos, kultūros ir sporto renginius bei kitokią kūrybingą veiklą turi ypatingą reikšmę šių asmenų resocializacijai ir adaptacijai.

Papildomojo ugdymo pedagogai bei visa mokyklos bendruomenė turi stengtis padėti jiems išitraukti į aktyvų visuomenės gyvenimą, siekti asmenybės tobulėjimo ir plėtoti gebėjimus.

Sociokultūrinė aplinka daro vaikui labai didelę įtaką. Mokykloje pradeda diferencijuotis vaikų pomėgiai, atsiranda stiprus poreikis bendrauti.

Daug laiko mokykloje turėtų būti skiriama meninei veiklai, kuri ugdo vaikų meninį skonį, jų kūrybinius sugebėjimus.

Būtina sudominti vaiką kuria nors saviraiškos sritimi, pažadinti norą dirbti, kurti. Šiuos uždavinius mokytojas gali realizuoti ne tik gerai pažindamas savo mokinius, bet ir pats gerai suprasdamas savo atsakomybę bei norėdamas šiai sričiai skirti pakankamai savo laiko ir darbinių jėgų. Visa mokinių nepamokinė veikla yra auklėjamoji veikla. Auklėjimo uždaviniai turi būti sprendžiami visomis užklasinio darbo formomis ir priemonėmis, renginiai turi būti turiningi, įdomūs.

Nusikaltusių vaikų laisvalaikio organizavimas yra ne tik gera jų užimtumo forma, bet ir pilietiškumo ugdymo, asmenybės tobulėjimo, vertybinių nuostatų formavimosi priemonė.

Mokykla turi būti atvira pozityvioms idėjoms ir pasirengusi ugdyti kūrybiškai mąstantį žmogų, sugebantį pasirinkti informaciją ir savarankiškai veikti. Iš to, kaip individas renkasi laisvalaikio praleidimo formas, dažnai sprendžiame apie jos kultūrinį lygį, o bendriaušios laisvalaikio panaudojimo tendencijos atspindi bendrą visuomenės dvasingumo būklę. Taigi galėtume teigti, kad kaip tik mokykla sudaro arba nesudaro galimybes vaikui pažinti pozityvią laisvalaikio kūrybinę veiklą, sąlygoja vaiko asmenybės savikūrą.

Racionalus jaunimo poreikių tenkinimas pačioje mokykloje ir bendradarbiaujant su mokytoju sudaro pagrindą mokytojo ir mokinių santykių nuoširdumui, kuris yra būtina pozityvios klasės dvasios sąlyga.

Taigi turėtume sutarti, kad visų bendras rūpestis – *mokykloje sudaryti pakankamą kūrybinių renginių pasiūlą, skatinti vaikų pasirinkimą kūrybos srityje, siekti, kad vaikams būtų jauku ir miela mokykloje ne tik per pamokas, bet ir po jų.*

Nedalyvaujantys mokyklos gyvenime, jos renginiuose vaikai su mokykla nesiiidentifikuoja, jie yra abejingi mokyklai kaip kultūros puoselėtojai, jų elgesio negali veikti ir formalios mokyklos normos. Vadinasi, kad vaikai mylėtų savo mokyklą, būtina kuo daugiau vaikų įtraukti į aktyvų jos valdymą, ieškoti galimybių suteikti kiekvienam vaikui progą pasijusti gabiam, reikšmingam, suteikti atsakomybę. Ypač tai aktualu tiems vaikams, kurie negali savo gabumų įtvirtinti pamokose. Dainavimas, kolektyvinis piešimas, radijo laidos, laikraščio kūrimas, politinės parodijos ir kt., – sunku išvardyti visas veiklos sritis, kuriose kiekvienas galėtų pritaikyti savo sugebėjimus.

Visiems vaikams labai svarbios pramogos. Poilsio vakarai, diskotekos, vakaronės ir kitos užimtumo formos ugdo vaikų kūrybiškumą, moko juos bendrauti, atitraukia nuo laisvalaikio praleidimo gatvėje. Jei į šias pramogas įsijungs pedagogai, tėvai, kiti pedagoginės bendruomenės nariai, bus mažiau ir mokymosi, ir užimtumo problemų.

Aktyvesnis vaikų saviraiškos tenkinimas reikštų savotišką prevencinį jų puolimą, paveikiant juos tiesiogiai, formuojant jų vertybines nuostatas.

Vaikų ir jaunimo saviraiška gali tapti viena iš pagrindinių priemonių, leidžiančių pajusti asmens ir visuomenės santykį, sudaranti

puikiasias sąlygas vystytis gerai valiai ir iniciatyvai bei prasmingai egzistencijai visuomenėje.

3.4. Vaikai, jaunimas ir darbas

Statistika rodo, jog vaikų ir jaunimo bedarbystės lygis iš dalies susijęs su nusikalstamumo lygiu. Yra begalė priežasčių, pradedant pajamų trūkumu ir baigiant nuoboduliu, dėl kurių bedarbystė gali lemti nusikalstamumą. Yra tokios pagrindinės įdarbinimu pagrįstos kryptys, kurios gali padidinti jaunimo užimtumą ir drauge sumažinti ar stabdyti nusikalstamumą.

Šiuolaikines tendencijas atitinkančių dalykų bendrojo lavinimo mokykloje mokymas. Labai svarbu dar mokykloje ugdyti asmenį prisitaikyti nuolat kintančioje darbo rinkoje ir tokiu būdu ateityje išvengti nedarbo. Tikslinga užtikrinti jauniems žmonėms didesnes galimybes įsisavinti technologinius bei ekonominius pokyčius bei įgūdžius, svarbius darbo rinkoje, kur įmanoma pritaikant ar plečiant verslininkystės mokslą.

Tam tarnautų bendrojo lavinimo mokyklose ne tik bendrųjų dalykų, bet ir dalykų, atitinkančių šiuolaikines visuomenės ir švietimo raidos tendencijas – informatikos, ekonomikos pagrindų, užsienio kalbų mokymas. Svarbu bendrojo lavinimo mokinius supažindinti su verslo, vadybos, ekonomikos pagrindais. Papildomojo ugdymo organizavimas galėtų būti didelė paspartis įdiegiant minėtus dalykus.

Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos bendrojo lavinimo vidurinių mokyklų mokymo planuose atskirai šių dalykų dėstymas nenumatytas. Bendrojo lavinimo, kitoms mokykloms tikslinga pasinaudoti Vilniuje veikiančio “Lietuvos Junior Achievement” centro paslaugomis. Jis suteikia galimybę (mokyklos yra aprūpinamos vadovėliais, parengiami mokytojai) moksleiviams mokytis pagal “Lietuvos Junior Achievement” taikomosios ekonomikos programą. Šią programą iš dalies galima vertinti kaip jaunųjų verslininkų rengimą, nes joje teorinės žinios jungiamos su praktika, “įvairių ekonominių situacijų modeliavimu”. Ji:

- “padeda moksleiviams suprasti, kaip su ekonomika esame susiję kiekvienas iš mūsų, o ne tik verslininkai;
- visas programas teikia moksleiviams nemokamai;

- teoriją sieja su praktine veikla;
- skatina ryšius tarp verslo ir švietimo visuomenės.”

Bendrojo lavinimo ir kitose mokyklose svarbu ir toliau ugdyti universaliuosius, bendruosius asmenybinio pobūdžio įgūdžius ir sugebėjimus: organizuotumą, komunikabilumą, savarankiškumą, nuolatiniuo mokymosi poreikį, skatinti atsakomybę, orientuoti jaunimą į dorą ir sąžiningą darbą.

Darbo motyvacijos formavimas. Siekiant didinti jaunimo užimtumą, vis daugiau dėmesio turi būti skiriama darbo motyvacijai formuoti (ypač ankstyvuojų mokymosi laikotarpiu), ir ypač jaunimo iš asocialių ir nepilnų šeimų.

Profesinis orientavimas, konsultavimas bei mokymas. Valsitybė turi intensyvinti savo pastangas vystant prevencines ir į gebėjimą būti užimtam orientuotas strategijas, pagrįstas ankstyvu individo poreikių nustatymu.

Tobulinant profesinį orientavimą ir konsultavimą, bendrojo lavinimo mokykloms, teritorinėms darbo biržoms, darbo rinkos profesinio mokymo tarnyboms, darbo rinkos profesinio mokymo centrams, mokymo įstaigoms tikslinga glaudžiau bendradarbiauti. Teritorinėms darbo rinkos mokymo tarnyboms mokyklose reikėtų reguliariai organizuoti profesinio švietimo užsiėmimus. Jų metu visiems 9–12 klasių mokiniams galima būtų suteikti išsamesnę informaciją apie padėtį darbo rinkoje, profesinio mokymo ir užimtumo perspektyvas, darbo paiešką, akcentuoti darbo vaidmenį jų gyvenime. Ypač svarbu daug dėmesio skirti asmenų, turinčių menką motyvaciją mokytis, profesiniam informavimui bei orientavimui. Tikslinga skatinti juos baigti pagrindinę mokyklą ir mokytis profesinėse mokymo įstaigose. Galbūt jų mokymui reikėtų rengti specialias programas prie profesinio mokymo įstaigų. Antra vertus, siekiant sumažinti mokinių, neturinčių motyvacijos mokytis, skaičių, rajonuose tikslinga labiau pasinaudoti jaunimo mokyklų galimybėmis. Nebaigusių pagrindinės mokyklos asmenų problema yra visoje šalyje, tačiau kai kuriuose regionuose ji ypač aktuali. Kyla klausimas, ar ši problema turėtų būti sprendžiama atskiruose regionuose, ar šalies mastu. Kadangi šie asmenys dažniausiai neturi motyvacijos mokytis (ir yra linkę nusikalsti), yra žemo, o kartu skirtingo išsilavinimo (baigę 5–8 klases), jos sprendimas yra sudėtingas. Todėl reikalingi valstybinio lygio sprendimai.

Bendrojo lavinimo mokykloms, darbo biržoms, darbo rinkos mokymo tarnyboms reikėtų organizuoti moksleivių susitikimus darbo rinkos mokymo centruose, kur jie būtų supažindinami su siūlomomis įgyti specialybėmis, mokymosi bei darbo sąlygomis. Be to, teritorinėms darbo rinkos mokymo tarnyboms tikslinga mokyklose didinti profesinio informavimo rašytinių šaltinių įvairovę ir prieinamumą. Tam reikėtų:

- bendrojo lavinimo mokyklas ir kitas mokymo įstaigas ap rūpinti lankstinukais apie padėtį darbo rinkoje, paklausias profesijas, jų įgijimo galimybes; mokyklose tikslinga rengti standus profesinio informavimo klausimais;
- per respublikinį ir vietinį radiją bei televiziją teikti platesnę informaciją apie profesijas, profesinį bei psichologinį konsultavimą, teritorinių darbo rinkos mokymo tarnybų veiklą, plačiau panaudoti spaudos galimybes.

Esant menkai darbo jėgos paklausai tradicinėse darbo rinkose, tikslinga ieškoti galimybių jaunimą nukreipti mokytis įvairesnių paslaugų srities profesijų. Profesijų įvairovė padėtų kursus baigusiesiems įsidarbinti tiek vietinėje, tiek ir artimų regionų darbo rinkoje.

Svarbu plėsti jaunimo dalyvavimą verslo mokymo programose. Šio siūlymo įgyvendinimas reikalauja sudaryti geresnes sąlygas jaunimui pradėti savo verslą. Labai svarbu jaunimui įgyti teorinių, o ypač praktinių verslo organizavimo žinių.

Profesinių bei žemės ūkio mokyklų moksleivių praktiniam parengimui gerinti tikslinga panaudoti Gyventojų užimtumo fondo lėšas. Minėtos lėšos būtų skirtos apmokėti už moksleivio gamybinę praktiką darbdaviui, kuris priimtų moksleivį gamybinei praktikai, jį parengtų ir įdarbintų nuolatiniam darbui (apmokėti reikėtų po to, kai moksleivis būtų įdarbintas nuolatiniam darbui). Minėtas lėšas galima vertinti kaip užimtumo rėmimo politikos priemonę. Šiai priemonei realizuoti reikalingos pataisos Bedarbių rėmimo ir Profesinio mokymo įstatymuose.

Aukštosioms, aukštesniosioms, profesinėms mokykloms tikslinga kuo greičiau ir jautriau (atsižvelgiant į darbo jėgos paklausą) tobulinti studijų kryptis, mokymo programas, orientuojant jas į šalies ir regionų poreikius, kad baigę studijas absolventai greičiau galėtų pradėti darbą. Darbo paieškos laikotarpio mažinimas gali būti vertinamas kaip efektyvi nusikaltimų prevencija.

Darbo patirties įgijimas bei darbo įgūdžių formavimas. Be išsilavinimo ir įgūdžių jauni žmonės sunkiai gaus juos tenkinantį darbą. Vokietijoje net 70 procentų jaunų žmonių, baigę mokyklą, per mokymo programas su būsimaisiais darbdaviais pasirašo profesinio mokymo sutartis, kuriose numatomas praktinių užsiėmimų darbo vietoje ir studijų sintezė. Tokiu būdu baigęs mokslus jaunas žmogus jau turi užsitikrinęs darbo vietą. Mokymas ir perkvalifikavimas turi būti susijęs su vietine rinka, atsižvelgiant į kylančius naujus poreikius, naujas technologijas. Kartu su darbo patirtimi turi suteikti formalius techninius ir profesinius įgūdžius.

Įdarbinimo tinklo rėmimas ir plėtimas. Jaunimo užimtumo problemoms spręsti dažnai atidaromi specialūs Jaunimo įdarbinimo centrai. Jaunimas jau mokykloje yra informuojamas apie padėtį vietos darbo rinkoje, apie nedarbo dinamiką šalyje, profesinį mokymą ir pan. Šalies užimtumo politikoje jaunimo įdarbinimui skiriamos specialios programos, kurių pagrindinis tikslas – padėti jaunam žmogui pradėti darbinę veiklą. Jaunimo įdarbinimo centrai organizuojami prie mokymo įstaigų (prie universitetų). Bet pagrindinė jaunimo įdarbinimo sąlyga yra kokybiškas ir atitinkantis ūkio poreikius profesinis parengimas.

Glaudesnis bendradarbiavimas su darbo biržomis. Jaunimo nedarbo problemoms spręsti daug dėmesio skiria Lietuvos darbo birža bei jos teritorinės darbo biržos. Šios institucijos didina jaunų žmonių, nukreiptų į aktyvias darbo rinkos politikos programas, skaičių. Darbo biržose veikia darbo vietų savarankiškos paieškos sistema, plėtojama profesinės informacijos savarankiškos paieškos sistema. Taigi darbo biržos ne tik tiesiogiai suranda darbo vietų, bet ir netiesiogiai daugeliui žmonių, tarp jų ir jaunimui, padeda rasti darbą.

Nepaisant turimų efektyvių užimtumo formų, ir toliau lieka darbo jėgos paklausos ir pasiūlos vietos darbo rinkoje suderinamumo poreikis. Reikia, kad mokymo programos atitiktų vietos darbo rinkos poreikius, turi būti parengti profesinio mokymo ir orientavimo standartai. Reikia tobulinti profesinį bei psichologinį konsultavimą mokymo, ir nuosekliojo (ne darbo rinkos), ir darbo rinkos, sistemoje. Svarbu gerinti visų su jaunimo integravimu į darbo rinką susijusių grandžių veiklą.

Jaunimo įdarbinimas. Tikslinga plėsti jaunimo dalyvavimą darbo paieškos klubų veikloje, mokyti aktyvių darbo paieškos formų,

konsultuoti įsidarbinimo, teisiniais ir kitais klausimais, padėti sudaryti įsidarbinimo planus.

Tikslinga skatinti darbdavius, įdarbinančius jaunimą. Pagal trisšales mokymo ir įdarbinimo sutartis įdarbinusiems jaunimą darbdaviams galėtų būti taikomos mokesčių lengvatos. Savivaldybė galėtų juos atleisti nuo kurio nors (žemės, žemės nuomos, įmonių ar organizacijų nekilnojamojo turto) mokesčio ar jo dalies.

Darbo biržoms tikslinga ir toliau ieškoti darbdavių, galinčių įdarbinti jaunimą į Užimtumo fondo remiamus darbus.

Siekiant daugiau jaunimo įtraukti į viešųjų darbų programas, darbo biržoms būtina glaudžiau bendradarbiauti su švietimo, sveikatos apsaugos institucijomis, seniūnijomis.

Tikslinga jaunimui taikyti nestandartines užimtumo formas (ne visą darbo dieną, lanksčius darbo grafikus, namudinį darbą).

Savivaldybėse tikslinga kiekvienais metais rengti ataskaitą apie jaunimo užimtumą. Tai įpareigotų savivaldybių administraciją ir kitas suinteresuotas institucijas glaudžiau bendradarbiauti ir daugiau dėmesio skirti jaunimo problemoms. (Darbo ir socialinių tyrimų institutas galėtų parengti tokios ataskaitos projektą.)

Tikslinga skatinti jaunimo nevyriausybinės organizacijas (skirti patalpas, apmokėti dalį komunalinių išlaidų, teikti kitokią pagalbą), ypač jeigu jų veiklos programoje yra numatytos priemonės, tiesiogiai ar netiesiogiai skatinančios jaunimo darbinę veiklą.

Tikslinga skatinti jaunimo savitarpio pagalbos centrų steigimą. Viena iš funkcijų galėtų būti ir jaunimo įdarbinimo paslaugos.

Rajonų lygmeniu tikslinga organizuoti seminarus apie jaunimo užimtumo problemas bei jų sprendimo galimybes.

Reikia ieškoti ir formuoti jaunimo lyderius, kurie aktyvintų vietos jaunimą ir dalyvautų organizuojant savarankišką jaunimo veiklą.

Jaunimo teritorinio mobilumo didinimas. Plėtojant jaunimo įsidarbinimo galimybes, tikslinga didinti jaunimo, ypač baigusio mokymo įstaigas, teritorinį mobilumą, padėti jam prisitaikyti darbo vietoje. Šiam tikslui realizuoti reikalingos valstybinės programos.

Reikėtų, kad jaunimui, turinčiam atitinkamą kvalifikaciją, valstybė skirtų neprocentinį kreditą būstui įsigyti, valstybės ar Užimtumo fondo lėšomis įsikūrimo laikotarpiu būtų apmokamos būsto nuomos išlaidos, šalies savivaldybės sudarytų galimybes apsigyventi žinybiniuose bendrabučiuose.

Jaunimo užimtumo programos. Jaunuoliams iki 25 metų, neturintiems darbo, gali būti pasiūlyti kursai, po to – mokymasis darbo vietoje arba kreditas savo verslui pradėti. Galima darbdavius agituoti ir skatinti priimti jaunuolius į darbą pagal nepertraukiamą darbo sutartį, pvz., penkeriems metams. Kitose programose, pvz., skirtose ilgą laiką nedirbančiam jaunimui, galima užsibrėžti tikslą per tam tikrą laiką (pvz., kol nedarbo laikas nepasiekė 6 mėnesių) būtinai ką nors pasiūlyti (darbą, mokslus, kreditą ar pan.).

Jaunimo užimtumo koordinavimas. Jaunimo užimtumas – ne vienos žinybos reikalas. Šiais klausimais turėtų diskutuoti ir viena kitą paremti savivaldybė, darbo birža, švietimo, globos ir rūpybos skyriai, policija. Tačiau tikslinga, kad visą šią veiklą koordinuotų savivaldybė.

Svarbu, kad savivaldybės, darbo biržos (DB), teritorinės darbo rinkos mokymo tarnybos (TDRMT), darbdaviai glaudžiai bendradarbiautų. Tikslinga savivaldybėse reguliariai (pvz., kartą per ketvirtį) rengti gamybinius pasitarimus, į juos kviesti DB ir TDRMT administracijos vadovus, darbdavius, profesinio mokymo institucijų vadovus. Jų metu būtų aptariami įsidarbinimo rezultatai bei galimybės, profesijų poreikis ir jaunimo mokymo perspektyvos rajone, profesinio parengimo, ypač praktinio tobulinimo klausimai. Į tokius susitikimus galėtų būti kviečiami atskirų savivaldybės skyrių vadovai (socialinės rūpybos, žemės ūkio, švietimo, ekonomikos). Taip pat tikslinga rengti bendrus seminarus, darbo biržų bei teritorinių darbo rinkos mokymo tarnybų specialistų mokymus.

3.5. Vaikas ir žiniasklaida

Literatūra: Bluvšteinas J. Kriminologija. V., 1994. Kaiser G. Kriminologie. München, 1993. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации. Москва, 1984. Rogge J. U. Die Gefahr des Bösen, die Lust am Bösen: über die Gewalt in den Medien. In: Bucher A., Seitz R., Donnenberg R. Das Böse: Tabu oder Herausforderung, 1999. Sander E. Jugendkultur und Medien als Bezugspunkte aktueller Gesellungsformen von Jugendlichen in Deutschland. In: Bendit R., Mauger G., Wolffersdorff C. Jugend und Gesellschaft, 1993. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. V., 1997. Walter M. Jugendkriminalität. München, 1995.

Žiniasklaidos (visuomenės informavimo priemonių) įtaka vaiko socializacijai šiandien nekelia abejonių. Kaip pažymi antropologai, šiais laikais nė vienas suaugusysis nežino ir nėra patyręs visko, ką žino ir yra patyrę vaikai. Daugelis vertybių, normų, nuostatų, elgesio pavyzdžių bei kitų socializacijos veiksnių yra perduodami ne tiesiogiai iš tėvų ar kitų suaugusiųjų autoritetų, bet per tarpininkus, neretai žiniasklaidos priemones (televiziją, laikraščius, žurnalus, radiją, garso ir vaizdo įrašus, internetą ir pan.). Būtent žiniasklaidos priemonės neretai tampa viena iš pagrindinių užimtumo formų.

Vaikai šiandien, priešingai nei jų tėvai vaikystėje, šiomis priemonėmis gali disponuoti savarankiškai, būti jų veikiami, nepriklausomai nuo tėvų ar kitų suaugusiųjų. Žiniasklaidos pagalba vaikai apie savo bendraamžių ir suaugusiųjų gyvenimą sužino gerokai daugiau nei ankstesnės kartos, suaugusiųjų pasaulį pažįsta greičiau ir anksčiau, nei atsiranda galimybė jį patirti pačiam. Dėl to keičiasi ir tėvų bei švietimo įstaigų autoriteto vaidmuo, silpnėja jų galimybė iš esmės daryti įtaką vaiko socializacijos procesui. Galiausiai žiniasklaidos įtaka gali būti tokia didelė, kad jose vyraujančios temos tampa komunikacijos pagrindu, ašimi, apie kurią sukasi bendravimas ne tik tarp menkai pažįstamų žmonių, bet ir šeimoje.

Neretai būtent žiniasklaida tampa priemone, gelbėjančia krizinėse situacijose, padeda užsimiršti, nusiraminti, pasislėpti nuo problemų. Todėl jų įtaka vaikams ypač padidėja, kai vaikas išsiskiria su tėvais, ilgą laiką jų nemato arba negali su jais bendrauti, kai tėvai nesutaria, skiriasi ar jau yra išsiskyre, ir pan.

Nors žiniasklaidos įtaka yra neabejotina, jos konkretus poveikis negali būti apibrėžiamas vienareikšmiškai. Viešosios nuomonės stereotipai apie žiniasklaidą neretai neatitinka realios tikrovės, ypač kai žiniasklaida laikoma visų visuomenės blogybių šaltiniu, kurį lyg atpirkimo ožį reikia išgyvendinti arba stipriai kontroliuoti.

Susidaręs klaidingas įspūdis, kad jaunoji karta yra tapusi žiniasklaidos priemonių auka. Kur kas korektiškesnis būtų teiginys, jog jaunimas aktyviai vartoja jos teikiamą informaciją, todėl ji atlieka įvairialypę funkciją. Tai yra priemonės, padedančios sutapatinti save su tam tikra amžiaus grupe, jos kultūros srovėmis, aktualiomis mados formomis, kūno kalba, gestais, šokių stiliais ir pan. Jos siūlo identifikavimosi galimybes jaunuoliams, ieškantiems savo veido ir savo asmenybės.

1789 m. Vokietijoje žymus mokyklų reformatorius Johannas Heinrichas Campe'as rašė: "Skaitymas sumenkino grynosios dvasios įtaką. Ar vis dar dera patarti žmonėms mokytis skaityti? Juk šiais laikais knygas galima tapatinti su literatūriniais viešnamiais, o knygų leidimą – su tvanu". Istorijos bėgyje tokiu atpirkimo ožiu iš pradžių buvo laikoma bulvarinė literatūra, o po to ir filmai, kuriems buvo primesta atsakomybė už visuomenės klystkelius ir kriminalinį jaunuolių žalojimą. Šio amžiaus pradžioje sociologas Ernstas Schulze'as rašė: "Juk savaime aišku, kad bulvarinė literatūra, jau vien parinkdama tam tikrus žodžius, daro paties blogiausio pobūdžio įtaką. Ji niekuomet nerašo apie nieką kitką, kaip tik apie pačius įvairiausius nusikaltimus, kuo daugiau juose kraujo ir brutalumo, tuo geriau. Rašoma apie dalykus, kurie žadina skaitytojo "kraujo troškulį". Dar šimtmečiu vėliau televizija, vaizdo ir kompiuteriniai žaidimai tapo bendru vardikliu, kuriuo yra paaiškinamas brutalus smurtas prieš jaunuolius ir tarp jų, kasdienis vandalizmas, kiti žmones žalojantys išsišokimai. Bulvarinėje spaudoje aprašant smurtinius nusikaltimus, smurtinių vaizdo filmų ar tokios literatūros buvimas pas nusikaltėlį laikomas tiesioginiu priežastinio ryšio tarp domėjimosi smurtiniais kūrinių ir smurtinio elgesio įrodymu.

Specialistai pažymi, kad jau 200 metų į akis krenta vienas dalykas: daugelyje viešų diskusijų dažniausiai dominuoja šiurkščiai supaprastinti stereotipai. Nėra mėginama ieškoti įvairialypio konteksto sudėtinių dalių, kurios pagrįstų pavojingas griauančio ir brutalaus smurto apraiškas, bet ieškoma atpirkimo ožių. Ir jie yra randami: visuomenė, mokykla, politika, žiniasklaida ir t. t. Kiekvienas pirštu

rodo į kitą ir jį pliekia – tą, kuris konkrečiu momentu atrodo tinkamiausias juo būti.

Šis trumpas istorinis diskursas neturėtų vien sudaryti įspūdžio, kad “visa tai buvo jau nuo neatmenamų laikų”, arba nuvertinti žiniasklaidos poveikį. Pagrindinis siekis – paskatinti ieškoti to, kas domina vaikus smurto scenose ir kokią realią įtaką šie vaizdiniai turi vaikų socializacijai.

Siaubo filmai yra klasikinis blogio vaizdavimo žiniasklaidoje pavyzdys. Tačiau jų žiūrėjimas sudaro jaunimo kultūros dalį. Šis poreikis – tai savarankiškumo ir autonomijos siekis. Jis leidžia atsiriboti nuo suaugusiųjų, nors pastaruosius tai šokiruoja.

Dažniausiai vaikai ir jaunuoliai nenoriai apie siaubo filmus kalba su suaugusiaisiais, tokių filmų kartu su jais nežiūri, nes anie paprasčiausiai “jų nesupranta”. Neretai suaugusiuosius vaikų žavėjimasis siaubo scenomis baugina. Bet specialistai pastebi, kad siaubo scenas jaunuoliai suvokia ne protu, o visa savo esme. Visų pirma muzika ir vaizdai sužadina įvairius intensyvius jūtimus, sudaro išgyvenimo ir veikimo vienybę. Lygiai taip pat, kaip tranki roko muzika leidžia išgyventi save, taip ir siaubo filmai primena apie kūno vystymosi poreikius. Galima sakyti, kad jaunuolis yra beformiame kūne, kuris vystosi ir struktūruojasi, dar nėra stiprus, bet ir ne silpnas. Pavyzdžiui, filmai apie zombius ir vilkolakius išreiškia jaunuolio kūno būseną. Vystymosi problematikai jie suteikia simbolinę formą: lygiai taip pat zombių arba vilkolakių kūnai nėra realūs, klajojantys tarp gyvenimo ir mirties, tarp gyvulio ir žmogaus, tarp civilizacijos ir instinktų.

Neretai baimę sukeltantys filmai gali mokyti, kaip elgtis su savo asmenine baime. Tačiau iškyla ir tam tikrų pavojų, nes siaubo siužete turėtų būti šie trys elementai:

- jaunuolis pats savanoriškai pasineria į baimės siužetą;
- jausmas turi išreikšti konkretų pavojų, pavyzdžiui, suvokiant save kaip filmo herojų; jaunuolis savo fantazijoje įsivaizduoja pavojaus atspindį;
- galiausiai turi būti pozityvi pabaiga – pasibaigusi įtampa, herojaus pergalė arba blogio nugalėjimas.⁸⁵

⁸⁵ Rogge J. U. Die Gefahr des Bösen, die Lust am Bösen: über die Gewalt in den Medien. In: Bucher A., Seitz R., Donnerberg R. Das Böse: Tabu oder Herausforderung, 1999.

Šiais laikais nemaža dalis vaikams gaminamų žaislų yra susiję su jiems skirtais filmais ir neretai vaizduoja agresyvius jų herojus. Vyrauja stereotipinė nuomonė, kad tokie žaislai riboja vaikų fantaziją arba skatina vaikus smurtauti, žadina nesantaiką, nediegia vaikams moralinių vertybių. Tačiau atsižvelgiant į vaikus, svarbiausia, kad žaidimas vaikus užima, jis kuria vaizdinius, svajones ir troškimus, sukelia jausmus, baimę ir nesaugumą, atspindi ilgesį, žadina smalsumą, siūlo orientaciją ir nurodo sprendimus, jis išreiškia vidinę vaiko realybę, liudija apie vystymąsi, neišspręstus išgyvenimus arba sukretusias kasdienes patirtis.⁸⁶ Žaislai žaidimo metu tampa vidinių prieštaravimų išraiška.

Kriminologijoje išskiriamos kelios teorijos, aiškinančios žiniasklaidoje vaizduojamo smurto poveikį vaiko elgesiui:

- stimuliacijos teorija, pagal kurią žiniasklaidoje matomo smurto perėmimas skatina asmeninį agresyvumą ir griauinantį veikimą, pvz., siekiant asmeninių tikslų;
- habitualizacijos teorija, pagal kurią nuolatinis brutalių scenų žiūrėjimas veda prie jausminio atbukimo ir pripratimo prie kasdienio smurto, galiausiai skatina nuostatą veikti prievartos pagalba, kai įgyvendinami asmeniniai interesai;
- katarsio teorija, pagal kurią matomas smurtas redukuoja asmeninį smurtą, t. y. malšina poreikį smurtauti.

Taigi pirmoji teorija akcentuoja veikimo modelių konkrečiose situacijose perėmimą, o antroji – pripratimą prie smurtinio elgesio. Trečioji akcentuoja visiškai priešingus dalykus nei pirmosios dvi. Netgi teoriniu lygmeniu nėra sutarimo dėl vaizduojamo smurto poveikio žmogaus elgesiui. Šios teorijos, kaip ir bet kuri socialinė teorija, vienpusiškai vertina žmogų ir jo elgesį. Tuo tarpu kasdienis gyvenimas yra daug sudėtingesnis, jame žmogaus veiksmai, jo elgesys, mokymasis, pavyzdžių ir stereotipų perėmimas priklauso nuo daugelio subjektyvių ir objektyvių aplinkybių. Sunku atrasti šių teorijų patvirtinimą kasdiniame gyvenime. Todėl stereotipų apie žiniasklaidos poveikį susidarymas riboja teisingų, į konkretų vaiką ir jo poreikius orientuotų, pedagogikos metodų paieškos galimybes.

⁸⁶ Ten pat.

“Po žavėjimosi smurto scenomis, įvaizdžiais ir jų herojais skraiste neretai slypi jaunimo poreikis atsiriboti, atsiskirti ir būti autonomiškam. Be atsiribojimo ir autonomijos negalima atrasti savo identiteto, savigarbos ir pasitikėjimo savimi. Vaikų agresija susijusi su išoriniu ir vidiniu augimu, ši dinaminė jėga tarnauja formuojant savo paties identitetą. Agresija, kaip produktyvi jėga, kelia virš to, kas jau pasiekta, pasitarnauja nežinomybei savyje ir kituose atrasti. Vaiko vystymasis be agresijos yra neįsivaizduojamas. Jau vien todėl pedagogika turėtų ne smerkti ar slopinti agresyvią jėgą, o remtis jos kontrole ir kultūra. Išstūmimas, vengimas ir draudimas agresiją iš kasdienybės šalina lygiai taip pat nesėkmingai, kaip ir pedagoginė agresija, moralės vardu verčianti vaikus taikai.”⁸⁷ Pedagoginė agresija reikalauja iš vaikų nepageidaujamų jausmų slopinimo, ji nori, kad būtų iš esmės atsisakyta agresijos išgyvenimų. Pedagoginė agresija dažniausiai nepaiso vaikų vystymosi ypatumų, nemato vaikų jausmų čia ir dabar. Vietoj to yra statomas prisitaikymo fasadas. Kaip teigia psichoanalitikas Šmidbaueris, tas, kas savo, netgi ir pozityvius, tikslus iškelia aukščiau vaiko, bruka pastarajam mintį, jog prievarta ir hierarchija būtini, norint įgyvendinti savo tikslus. Tuomet gyvenimo prasmė yra ne savo vidinių jausmų ir norų, atitinkančių vaiko vystymąsi, išgyvenimas, tačiau “vidinių poreikių priespauda ir lūkesčio sulaukti pripažinimo iš išorės įtvirtinimas”.⁸⁸ Tačiau dauguma vaikų to saugosi, kovoje prieš suaugusiuosius jie reikalauja realybe pagrįstos pedagogikos, santykio, kuriuo vaikai yra priimami kaip visuma, su visomis jų savybėmis.

Vertinant žiniasklaidos įtaką vaikams, svarbu orientuotis į vaiko jausmus, poreikius ir interesus. Žiniasklaida atlieka svarbų vaidmenį šiuolaikinėje visuomenėje, tačiau mėginant atrasti, kokį poveikį ji daro konkrečiam vaikui konkrečioje situacijoje, būtina išsami analizė, kurios vienas iš tinkamiausių metodų yra bendravimas, pagrįstas abipuse pagarba bei lygiateisiškumu.

⁸⁷ Ten pat.

⁸⁸ Ten pat.

4. POLICIJOS INSTITUCIJŲ VEIKLA, SPRENDŽIANT VAIKŲ IR JAUNIMO NEUŽIMTUMO IR NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS PROBLEMAS

Nepilnamečių neužimtumas ir nusikalstamumas yra glaudžiai tarpusavyje susijusios problemos. Nusikalstamumas – vienas iš specifinių socialinių teisinių reiškinių, su kuriuo susiduria kiekviena valstybė. Skiriasi tik šio reiškinio mastai, raiškos formos, problemos sprendimo būdai bei priemonės. Tai socialinė problema, kurią sėkmingai spręsti galima tik sukūrus subalansuotą teisinę, ekonominę, psichologinę ir kitų organizacinių priemonių sistemą.

Paauglių nepriežiūra ir jų teisės pažeidimus lemia įvairių sąlygų visuma: nepalanki šeimos, kurioje jie gyvena, ekonominė ir socialinė padėtis, vertybių orientacijos kaita, bedarbystė, girtavimas, narkomanija, suaugusiųjų neigiama įtaka. Vaikų jautrumas neigiamiems socialiniams reiškiniams yra didesnis negu suaugusiųjų. Šie procesai veikia visus gyventojus, tačiau pirmiausia ir skaudžiausiai – vaikus. Paauglystėje būdingas daug dažnesnis blogų instinktų prasiveržimas. Nesant šeimoje susiformavusių dvasinių tradicijų ir deramos nuostatos, jos formuojasi iškreiptos, nes mokymo įstaigoms nereikalingi probleminiai vaikai, plinta visuotinis, taip pat ir nepilnamečių, nedarbas, neorganizuojamas jų užimtumas.

Nepilnamečiai savo problemas, nuolatinį poreikių tenkinimo nepriteklių, jų teisių pažeidinėjimą neretai sprendžia nusikalsdami. Jie blogiau už suaugusiuosius sugeba įvertinti savo poelgių padarinius, sunkiau valdo emocijas ir jausmus, ypač tada, kai artimiausi žmonės – tėvai yra visiškai abejingi jų likimui.

Šiuo metu prevencinį darbą su neužimtais vaikais, pažeidžiančiais teisėtvarką, dirba įvairios valstybinės institucijos bei visuomeninės organizacijos.

Nepilnamečių justicijos srityje institucijos pagal savo kompetenciją atlieka dvejopas funkcijas: gina vaikų teises bei interesus, rengia nepilnamečių nusikalstamumo prevencines priemones (bendrosios justicijos funkcija) ir reaguoja į nepilnamečių padarytus nusikaltimus bei kitus teisės pažeidimus (specialiosios justicijos funkcija). Tarp minėtų funkcijų nėra griežtos ribos – tam tikros institucijos gali rūpintis ir vaiko teisių apsauga, ir užkardinti jų nusikalstamumą.

Specifinės valstybės institucijos nepilnamečių teisių apsaugos ir nusikalstamumo prevencijos srityje tai – teismas, policija, advokatūra, prokuratūra, specialiosios globos ir pataisos (priežiūros) įstaigos. Šiame darbe smulkiau panagrinėsime policijos institucijų veiklą.

Šiuo metu prevencinį darbą su vaikais teisės pažeidėjais policijoje dirba specializuoti pareigūnai – savivaldybių policijos nepilnamečių reikalų inspektoriai. Pagal kompetenciją jie organizuoja prevencinį darbą su nepilnamečiais, įrašytais į policijos profilaktinę įskaitą bei kitais rizikos grupės vaikais: su lygtinai paleistais iš laisvės atėmimo vietų; nuteistais bausmėmis, nesusijusiomis su laisvės atėmimu; kuriems teismo nuosprendžio vykdymas atidėtas; kurie yra padarę nusikaltimus, ir taikyta kardomoji priemonė – namų areštas, kuriems taikytos Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo nuostatos. Šio prevencinio darbo tikslas yra siekti, kad minėti asmenys neįvykdytų nusikaltimų ar kitų teisės pažeidimų.

Policijos pareigūnai dažniausiai su vaiku susipažįsta tik kaip su teisės pažeidėju arba nusikaltėliu. Tačiau lengviau yra užkardyti vaiko daromus nusikaltimus, negu kad jį, jau pasukusį nusikaltimų ir teisės pažeidimų darymo keliu, perauklėti. Labai svarbu ugdyti vaiko sąmonę drauge padėti jam apsispręsti: nedaryti teisės pažeidimų, su-laikyti kitus asmenis nuo neteisėtų veiksmų, išmokti apsiginti ir ne-tapti nusikaltimo auka. Todėl specializuotiems policijos pareigū-nams, dirbantiems su vaikais, ypatingą dėmesį reikėtų skirti preven-ciniam darbui su nepilnamečiu, atsiradus jo neigiamų polinkių užuomazgoms.

Socialine prasme niekuo neužimti vaikai yra potencialūs teisė-tvarkos pažeidėjai. Neužimtumas, nenoras mokytis ar dirbti turi būti užkardoma pirmiausia.

Sprendžiant vaikų ir jaunimo neužimtumo bei nusikaltimų pre-vencijos problemas, galima dirbti šia linkme:

- informacinės bazės kaupimas apie vaikų neužimtumą ir nusikalstamumą;
- prevencinis darbas su neužimtais vaikais, teisės pažeidėjais;
- prevencinis darbas su asmenimis, darančiais įtaką probleminių vaikų elgesiui;
- bendrų policijos ir kitų suinteresuotų institucijų preven-cinių priemonių planavimas bei įgyvendinimas.

Dirbant su nusikaltusiais ir neužimtais vaikais, turi būti kaupiama ir nuolat papildoma informacija apie vaikus, turinčius elgesio problemų – vaikataujančius, nesimokančius (pašalintus iš mokyklos, nesugebančius mokytis bendrojo lavinimo mokyklose), linkusius girtauti, vartoti narkotikus ar kitaip asocialiai elgtis, jų gyvenimo sąlygas, draugus, šeimą. Kiekvienu konkrečiu atveju planuodami prevencinę veiklą policijos darbuotojai turėtų išanalizuoti priežastis, lemiančias vaiko asmenybės delinkventinį pobūdį ir nusikalstamą elgesį.

Informacija apie asocialius vaikus yra kaupiama ir policijos įstaigose, ir Vaikų teisių apsaugos tarnyboje, ir kitose suinteresuotose institucijose. Svarbiausias uždavinys, kurio gali imtis su vaikais tiesiogiai dirbantys policijos pareigūnai, – susisteminti šią informaciją, sukaupti ją vienoje vietoje. Informacinės kartotekos pagrindu galima rinkti duomenis apie nepilnamečių grupes, linkusias į nusikalstamą veiką, vieną ar kelis kartus patekusią į policijos akiratį vaikus bei jų draugus, informaciją iš mokyklų, įvairių kitų institucijų ir organizacijų. Neretai nepilnamečių reikalų inspektorių turimais duomenimis pasinaudoja ir kriminalinės policijos pareigūnai. Tad tokios informacinės bazės sukūrimas padėtų patiems policijos pareigūnams ne tik efektyviai vykdyti prevenciją, bet pagerintų ir nusikaltimų atskleidimą.

Darbas su probleminiais vaikais turi būti pagrįstas prevencinių priemonių planavimu, jų įgyvendinimu. Priemonės turi būti vykdomos sistemingai ir apimti prevencijos iniciatyvų atsiradimą nuo pirminės problemos analizės, tam tikrų priemonių atrankos ir jų įgyvendinimo iki prevencinių iniciatyvų efektyvumo vertinimo.

Giliai išsisknijęs įprotis paveikti paauglių elgesį bausmėmis ir bauginimais tik paaštrina problemą. Todėl pastaraisiais metais vaikų nusikalstamumo prevencijai skiriamas vis didesnis dėmesys, vis dažniau prevencinis darbas su vaikais įgauna originalias, išmanias formas. Įvairių policijos įstaigų darbo šioje srityje patirtį būtų tikslinga taikyti respublikos mastu. Toliau norėtume trumpai apžvelgti minėtas prevencines priemones.

Policijos komisariatų pasirenka jų teritorijoms priimtinas prevencines priemones. Daugelis jų jau tapo tradicinėmis – tai “Naktinis krepšinis”, vykęs ne tik Vilniuje, bet ir kituose Lietuvos miestuose bei rajonuose, Atvirųjų durų dienos policijos įstaigose ir pan. Vil-

niaus mieste vyksta “Ketvirtadienio vakarai Antakalnyje”, saugaus eismo programa “Šviesoforas”, Baltupių vidurinėje mokykloje vykdoma prevencinė programa “Pagalba Baltupių vaikams”, bendras Kelių, Savivaldybių policijos ir kino teatro “Skalvija” projektas “Saugus vaikas”.

Jau metai kaip savo švietėjišką, agitacinę, informacinę misiją vykdo visuomeninio judėjimo “Stabdyk nusikalstamumą” ir Vilniaus miesto policijos bendromis pastangomis įrengtas autobusas, kurį jau spėjo aplankyti tūkstančiai vaikų ir suaugusiųjų ne tik Vilniuje, bet ir kituose Lietuvos miestuose ir rajonuose.

Kaip vieną iš įdomesnių prevencinių projektų reikėtų paminėti policijos organizuotą Vilniaus mieste vaikų piešinių konkursą “Bičiulis žalia uniforma”, kurį Vaikų gynimo dieną vainikavo konkurso nugalėtojų piešinių paroda ant Lukiškių kalėjimo sienų. Šią akciją lydėjo šventinis koncertas.

Efektyvios auklėjamojo pobūdžio prevencinės priemonės vaikams, ir linkusiems pažeisti teisėtvarką, ir pažangiems, yra policijos organizuojamos išvykos į blaivyklą, areštinę, Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorių – auklėjimo darbų koloniją, specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus. Čia vaikai ne tik susipažįsta su policijos darbo ypatumais, bet ir turi galimybę pamatyti, kaip gyvena nusižengę įstatymui vaikai ir suaugusieji.

Teigiamą policijos įvaizdį formuoja nusikalstamumo prevencijos priemonės, susijusios su paslaugų teikimu, pavyzdžiui, dviračių ar kitų vertingų daiktų žymėjimas, atšvaitų, atmintinių dalijimas.

Užsienio šalyse (pavyzdžiui, Danijoje) veikia policijos inicijuoti klubai vaikams ir paaugliams. Šiuose klubuose probleminiam jaunimui suteikiama galimybė sportuoti, susitikti su bendraamžiais, turiningai praleisti laisvalaikį. Panašią papildomojo ugdymo instituciją drauge su vaikų ir jaunimo klubu “Bomba club” bandė sukurti ir Vilniaus m. VPK Savivaldybių policijos skyrius. Naujamiesčio seniūnija suteikė galimybę naudotis patalpomis. Klube jaunimas planavo susitikinėti su draugais, išymiais žmonėmis, organizuoti diskotekas. Už patalpų nuomą buvo numatyta bendradarbiauti su seniūnija ir policija, pavyzdžiui, Dainų šventės metu šio klubo nariai teikė įvairią informaciją šventės dalyviams. Iškilus finansavimo problemoms, šio klubo veiklą teko pristabdyti.

Vidurinio mokyklinio amžiaus mokiniams nepilnamečių reikalų inspektoriai drauge su pedagogais vykdė Alkoholizmo ir narkomanijos profilaktikos mokyklose programą, remdamesi metodine medžiaga „Agnės dienoraštis“. Šios programos metu lengva, žaidybine forma paaugliams buvo organizuoti įvairūs užsiėmimai, paskaitos, žaidimai, propaguojantys sveiką gyvenimo būdą.

Praėjusių metų žiemą Vilniuje esantis „Kart“ klubas organizavo mokomųjų užsiėmimų ciklą policijos profilaktinėje įskaitoje esantiems vaikams. Ši veikla sudomino net ypač sunkius vaikus. Berniukai patys surinkinėjo kartingus, o vėliau mokėsi jais važiuoti. Tačiau šis sportas yra brangus ir ne visų vaikų tėvai savo lėšomis išgali sumokėti už šį vaikų užsiėmimą.

Kituose šalies miestuose taip pat vykdomos įvairios prevencinės programos, skirtos vaikų ir jaunimo nusikalstamumo prevencijai. Kauno miesto VPK Savivaldybių policijos skyrius parengė bendro pobūdžio programą „Draugaukime, vaikai“. Šiaulių miesto VPK Savivaldybių policijos skyrius organizavo delinkventinio elgesio vaikų stovyklas, kuriose nepilnamečiai bendravo ir su policijos pareigūnais, ir su pedagogais. Panevėžio rajono policijos komisariatas ir rajono švietimo kultūros ir sporto skyrius parengė bendro pobūdžio programą organizuojant tarpmokyklinį vyresniųjų klasių moksleivių teisinių žinių konkursą-viktoriną.

Nors daugelis prevencinių projektų nesulaukia finansinės paramos, jų rezultatai didžia dalimi priklauso nuo dirbančiųjų energijos bei kūrybingumo. Svarbu vaikus sudominti, suteikti galimybes pasireikšti jiems patiems.

Visos minėtos prevencinės programos gali būti vykdomos ir kaip bendroji prevencija, ir individualiai dirbant su delinkventinio elgesio vaikais.

Vienas iš svarbiausių veiksnių, lemiančių vaiko asmenybės bei jo gyvenimo pozicijų formavimąsi, yra psichologinė atmosfera šeimoje. Šeima – tai pirminis ir pagrindinis socialinis junginys, kuriame vaikas pradeda pažinti gyvenimą. Kuo mažesnis vaikas, tuo didesnė šeimos svarba jo auklėjimo procese. Augdami šeimose, kuriose jie reikiamai neprižiūrimi, kur nėra materialinių, buitinių, mokymosi sąlygų, vaikai turi didelę galimybę ateityje tapti potencialiais teisės pažeidėjais. Valstybė visais būdais turi stengtis padėti vaikų tėvams įgyti reikalingų žinių ir įgūdžių, rūpintis šeimos ekonomine, materia-

line gerove, o policijos funkcijos šioje srityje turi būti minimalios: socialinę ir kitokią pagalbą šeimoms turėtų teikti šioje srityje dirbančios institucijos, o policijos pareigūnams reikėtų apsiriboti tik švietėjiška, prevencine veikla.

Dirbdamas su vaiku, pareigūnas turi žinoti jo gyvenimo bei ugdymo sąlygas šeimoje – juk yra tokių tėvų, kurie piktybiškai neauklėja savo vaiku, vengia jais rūpintis bei daro jiems neigiamą įtaką savo asocialiu elgesiu. Dirbant prevencinį darbą su tokiomis šeimomis pirmiausia reikia stengtis suteikti joms visokeriopą pagalbą. Jei-gu tai neduoda teigiamų rezultatų, turi būti imamasi visų įstatymuose numatytų priemonių, apsaugančių vaiką nuo neigiamos tėvų įtakos. Tėvams tokiu atveju reikia taikyti įstatymų numatytas civilines, administracines ar baudžiamąsias poveikio priemones.

Vyresnio amžiaus vaikams, paaugliams neretai didelę įtaką daro gatvė, bendravimas su bendraamžiais. Pastaruoju metu, smunkant daugumos šeimų pragyvenimo lygiui, vis daugiau vaikų laisvalaikį praleidžia gatvėje. Čia vaikas, o ypač paauglys, susiduria su labai dideliais pasikeitimais žmogiškojo bendravimo atžvilgiu. Iš saugios šeimos (turimos omenyje socialiai normalios šeimos), vaikas patenka į pilną prieštaravimų pasaulį. Dirbant su problemineis vaikais reikia išsiaiškinti, su kuo jie bendrauja, draugauja. Toks platesnis požiūris į prevencinį darbą su vaiku leis daryti įtaką ir jo aplinkai, nes priešingu atveju darbas tik su pačiu vaiku gali neduoti jokių teigiamų rezultatų.

Vaikų problemomis rūpinasi daugelis valstybinių institucijų ir nevyriausybinių organizacijų. Deja, ne visada jos suvienija savo pastangas bendram darbui, dar trūksta veiksmų koordinacijos, vientisos prevencinio darbo sistemos.

Vaikų neužimtumo kaip nusikalstamumo priežasties problemos sprendimas yra ne vien policijos rūpestis. Pirmiausia į šią bendrą veiklą turėtų įsitraukti mokykla, kuri užima labai svarbią vietą vaiko gyvenime bei rūpinasi jo asmenybės ugdymu, Vaikų teisių apsaugos tarnyba, kuri turi galimybes dirbti ne tik su pačiu probleminiu vaiku, bet ir su jo šeima, rūpinasi jų socialine gerove, ir kitos valstybinės ir visuomeninės organizacijos. Kiekviena iš jų atlieka savo kompetencijai priskirtas funkcijas, tačiau iki šiol nėra nuoseklaus ir sistemingo šių institucijų bendradarbiavimo. Policijos pareigūnai, vykdydami

aukščiau minėtas prevencines programas ar dirbdami su vaiku individualiai, turėtų inicijuoti tokį bendradarbiavimą.

Dirbant prevencinį darbą su neužimtais, linkusiais nusikalsti vaikais, turėtų būti vykdoma ir bendroji, ir individualioji prevencija.

Policija galėtų organizuoti šias *bendrosios prevencijos priemones*:

- sporto rungtynes;
- teisinių žinių konkursus;
- vykdyti saugaus eismo programas;
- vaikų užimtumo stovyklas;
- atvirųjų durų dienas policijos komisariatare ar nuovadoje, esančioje vaiko gyvenamojoje teritorijoje, ekskursijas į įvairias policijos įstaigas (kitus policijos komisariatus, nuovadas, areštines ir kt.), specialiuosius vaikų auklėjimo ir globos namus, laisvės atėmimo vietas;
- temines šventes įvairių atmintinų dienų progomis;
- teminius gatvės piešinių konkursus;
- vykdyti įvairias prevencines programas, siekiant užkardyti narkomanijos, prostitucijos, girtavimo ir kitų neigiamų reiškinių plitimą tarp vaikų bei jaunimo;
- kartu su kitomis valstybinėmis bei visuomeninėmis organizacijomis organizuoti vaikų darbo įgūdžių vystymo stovyklas ir kitas panašias priemones.

Policijos atliekamas *individualusis prevencinis darbas* su vaikais neturėtų būti tik formalus. Pareigūnai, dirbantys su delinkventinio elgesio vaikais, turėtų bendrauti su pačiais vaikais, jų šeimos nariais, domėtis aplinka, formuojančia vaiko asmenybę, ir stengtis ją paveikti, taip pat stengtis pakreipti vaiko elgesį reikiama linkme. Individualusis prevencinis darbas visų pirma turi būti sistemingas, nuoširdus, grindžiamas vaiko pomėgiais ir polinkiais.

5. GLOBOS IR PATAISOS (PRIEŽIŪROS) ĮSTAIGŲ VEIKLA, SPRENDŽIANT VAIKŲ IR PAAUGLIŲ UŽIMTUMO IR NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS PROBLEMAS

Šiandien daugiausia nerimo kelia rizikos grupėms priskiriami vaikai: gatvės vaikai, beglobiai ir nedarnių šeimų vaikai, našlaičiai, o tarp jaunimo – tie jauni žmonės, kurie dėl nepakankamo išsilavinimo ar galimybių stokos sunkiai prisitaiko prie pasikeitusių rinkos ekonomikos ir socialinių sąlygų, t. y. negali įsitvirtinti naujoje darbo rinkoje, įsigyti būsto, kurti šeimas ir išlaikyti vaikus.

Vienas iš pagrindinių uždavinių vaikų apsaugos ir jų socialinės gerovės teisinėje srityje po nepriklausomybės atgavimo – vaiko apsaugą ir jo interesų gynybą garantuojančios sistemos kūrimas ir suderinimas su jau galiojančiomis ir besikeičiančiomis teisinėmis normomis.

Pagrindinė socialinė problema, kuri šiuo metu intensyviai sprendžiama, – beglobių ir gatvės vaikų priežiūros organizavimas. Vaiko globos įstatymo (1998 03 24, Nr. VIII – 674; VŽ, Nr. 35–933.) pagrindinis uždavinys – sudaryti palankesnes sąlygas toms šeimoms, kurios pasiruošė imti globon vaikus ir tuo būdu skatinti vaiko globą toje aplinkoje, kuri geriau atitinka vaiko interesus. Šis įstatymas apibūdina vaiko globos sampratą, funkcijas ir rūšis, globos steigimo ir galiojimo sąlygas, taip pat reglamentuoja vaiko ir globėjo civilinius ir turtinius santykius bei globos priežiūros ir finansavimo klausimus.

Šiuo metu šalyje yra 4 specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai: mergaičių – Vilniuje, berniukų – Veliučionyse, Čiobiškyje ir Gruzdžiuose. Globos namų veikla nukreipta į tai, kad delinkventinio elgesio vaikai gautų socialinę ir psichologinę pagalbą, siekiant maksimalios jų elgesio korekcijos.

Svarbiausias šių įstaigų uždavinys – parengti ugdytinius gyvenimui, integruojant juos į visuomenę, sudaryti saugią aplinką, įvairiais būdais ugdyti vaikų fizines ir psichines galias, jų vertybines nuostatas. Globos įstaigose sudaromos galimybės vaikų meninei saviraiškai, sportui, darbinei veiklai. Vaikai mokomi rankdarbių, ruošti valgi, skalbti, įgyja pradinių profesinių žinių.

Į vaikų globos institucijų kūrimo procesą įsitraukė savivaldybės, o paskutiniu metu – ir nevalstybiniai vaikų globos namai. Savivaldybinių vaikų globos namų tikslas – vaikų globą organizuoti jų gimtojoje aplinkoje.

Su didele iniciatyva ir atsidavimu beglobių vaikų labai dirba “Visos Lietuvos vaikai”, “Pastogė”, “SOS vaikų kaimas” ir daugelis kitų visuomeninių organizacijų. Būdamos daug paslankesnės už valstybinius globos namus, jos geriau pritaiko naujas ir pažangesnes vaikų globos formas, tačiau, kaip ir kitoms vaikų teises ginančioms nevyriausybinėms organizacijoms, jų darbui labai trukdo ribotos finansinės galimybės.

Atsižvelgiant į Lietuvoje vykstančius socialinius bei ekonominius pokyčius, vaikų ir jaunimo socialinės apsaugos sistema turi būti toliau kuriama ir tobulinama, t. y. stiprinama teisinė bazė, ieškoma pažangesnių politikos įgyvendinimo ir priežiūros mechanizmų, užtikrinamas efektyvesnis ir atsakingesnis valdymas.

Kadangi pagrindinė problema šiuo metu yra beglobių ir gatvės vaikų skaičiaus didėjimas, vaikų socialinės politikos prioritetu turi tapti Vaiko globos įstatymo įgyvendinimas.

Reformuojant globos ir baudžiamųjų bei alternatyvių poveikio priemonių vykdymo institucijų sistemą, Lietuvos Respublikoje yra siūloma įvesti trijų lygių nepilnamečių įstaigų sistemą:⁸⁹

I. Minimalios (bendros) priežiūros nepilnamečių įstaigos (savivaldybių lygmuo). Iš šiuo metu esančių institucijų šių įstaigų funkciją galėtų atlikti savivaldybių vaikų globos namai (globos grupės), dienos centrai, nevyriausybinių organizacijų vaikų globos institucijos, šeimos. Šios įstaigos turėtų būti kuo arčiau vaiko gyvenamosios vietos, kad būtų galima dirbti tiek su vaiku, tiek su šeima. Į šias įstaigas, kurių pagrindinė funkcija būtų vaikų, netekusių tėvų, globa, galėtų būti nukreipti vaikai, linkę pažeisti arba jau pažeidę teisėtvarką, valkataujantys, piktybiškai nelankantys mokyklos, turintys kitų elgesio problemų.

Neatmetama galimybė savivaldybių lygmeniu įsteigti naujas institucijas – elgesio korekcijos centrus, tačiau šis būdas yra gerokai brangesnis. Manoma, kad dalis nusižengusių vaikų, turinčių stiprias

⁸⁹ Remiamasi darbo grupės prie NPLC parengta Nepilnamečių kriminalinės justicijos reformos koncepcija.

socialines šaknis, tačiau vengiančių mokytis, galėtų būti nukreipti į jaunimo mokyklas. Tais atvejais, kai tėvai turi pakankamai lėšų, už vaiko išlaikymą minimalios priežiūros įstaigoje jie turėtų mokėti nu-statyto dydžio mokesť.

1999 m. pradžioje Lietuvoje buvo 62 savivaldybių vaikų globos namai arba globos grupės, 11 laikinosios globos namų, 28 vaikų glo-bos namų ir 10 internatinių mokyklų steigėjai – apskričių administra-cijos. Tinkamai organizavus jų darbą, pirmojo reformos etapo metu minimaliomis sąnaudomis šiems vaikams būtų galima taikyti peda-gogines poveikio priemonės. Antrojo etapo metu derėtų steigti elge-sio korekcijos centrus.

II. Vidutinės (sustiprintos) priežiūros nepilnamečių įstaigos (apskričių lygmuo). Šiuo metu egzistuojančios šio lygio įstaigos – tai treji specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai berniukams (Ve-liučionių Vilniaus raj., Vilniaus apskr., Čiobiškio Širvintų raj., Vil-niaus apskr., Gruzdžių Šiaulių raj., Šiaulių apskr.) ir vieni specialieji auklėjimo ir globos namai mergaitėms (Vilniaus m.). Čia gyvena ir tie vaikai, kurie yra padarę nusikaltimus (kai kurie – ir ne kartą), ir turintys elgesio problemų, ir net tie, kurių neprižiūri tėvai. Manome, kad į šias įstaigas turėtų būti nukreipiami vaikai, nuteisti už tam tik-ras baudžiamąsias veikas (jas reikėtų aptarti atskirai), ir tie, kuriems minimalios priežiūros įstaigose taikytos poveikio priemonės buvo neefektyvios. Akivaizdu, kad dabar veikiančių institucijų nepakanka. Šios įstaigos turėtų būti kiekvienoje apskrityje, nes nenormalu, kai vaikai iš viso krašto vežami į Vilniaus apskritį.

1999 m. pradžioje minimose įstaigose gyveno apie 220 berniukų ir 50 mergaičių. Kitų šalių praktika rodo, kad didelis delinkventinio elgesio vaikų skaičius vienoje įstaigoje sąlygoja įvairius konfliktus, taip pat minimizuoja auklėjamojo poveikio priemonių efektyvumą. Įsteigus tokio tipo įstaigas kiekvienoje apskrityje, būtų sėkmingiau sprendžiamos finansavimo, auklėjamojo darbo efektyvumo, sociali-nių ryšių su vaiko aplinka palaikymo problemos.

Į vidutinės priežiūros įstaigą galėtų būti pervesti vaikai iš mak-simalios priežiūros įstaigos, jei jų elgesys pagerėjęs arba jeigu tai reikalinga jų saugumui užtikrinti, ar siekiant geresnių pedagoginių poveikio priemonių taikymo rezultatų.

Iš vidutinės priežiūros įstaigų padarę pažangą vaikai turėtų turėti galimybę būti perkelti į minimalios priežiūros įstaigas.

Pirmojo reformos etapo metu vidutinės priežiūros įstaigų funkcijas, suderinus su apskričių administracijomis, be jau esančių institucijų, galėtų atlikti organizaciniu požiūriu pertvarkyti valstybiniai vaikų globos namai arba internatinės mokyklos. Antrojo reformos etapo metu turėtų būti įsteigtos specializuotos įstaigos – specialiosios paskirties mokymo centrai ir regioniniai paskirstymo namai.

Sprendimus dėl realios laisvės atėmimo bausmės ar alternatyvių laisvės atėmimui bausmių taikymo vaikams, įvykdžiusiems nusikalstamas veikas, turi priimti specializuoti teisėjai (pirmojo reformos etapo metu) arba specializuoti teismai (antrojo reformos etapo metu). Sprendimus dėl alternatyvių poveikio priemonių taikymo bei tolesnio vaikų perkėlimo iš vieno lygio įstaigos į kitą ir atgal, atsižvelgiant į elgesį ir kitas svarbias aplinkybes, turėtų priimti specialios Nepilnamečių reikalų (teisingumo) komisijos.

III. Maksimalios (griežtos) priežiūros nepilnamečių įstaigos (šalies lygmuo). Šiuo metu Lietuvoje yra vienintelė tokia įstaiga – Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorius – auklėjimo darbų kolonija, kurią taip pat yra siūloma reformuoti.

Šiuo metu minimos įstaigos yra skirtingo pavaldumo:

- valstybinių vaikų globos namų, internatinių mokyklų steigėjai – apskritys;
- savivaldybių vaikų globos namų (grupių), dienos centrų, šeimynų – savivaldybės;
- specialiųjų auklėjimo ir globos namų – Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija;
- Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriaus – auklėjimo darbų kolonijos, nepilnamečių socialinės pagalbos ir prevencijos centro – Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija.

Yra siūloma reformuoti šių įstaigų valdymą. Reformavus dabartinius savivaldybių vaikų globos namus (grupes), dienos centrus ir šeimynas, juos palikti savivaldybių žinioje. Reformavus dabartinius valstybinius vaikų globos namus, internatines mokyklas bei specialiuosius auklėjimo ir globos namus, juos būtų galima pavesti kuruoti apskritims. Nepilnamečių tardymo izoliatorių – auklėjimo darbų koloniją reikėtų reformuoti, be to, jo (kaip ir kitų pataisos įstaigų) val-

dymą yra tikslinga pavesti Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijai.

Ateityje, priėmus naujus teisės aktus, tarp jų – ir Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodeksą (toliau – Pataisos darbų kodeksą), privalu reformuoti ir visą bausmių vykdymo sistemą, ją išplečiant ir sujungiant su kitomis specifinėmis institucijomis. Tai būtų vientisa ir koordinuojama sistema, turinti pilną žinių banką, disponuojanti visa informacija apie vaikus, gyvenančius mūsų šalyje.

Pati bausmių vykdymo sistema turėtų keistis, reformuojant senąsias ir steigiant naujas bausmių vykdymo sistemos institucijas bei įjungiant į ją papildomas institucijas, kurios galėtų būti pritaikytos atlikti alternatyvias bausmes. Tai leistų nuteistus nepilnamečius skirstyti pagal intelektą, socialinę kilmę, išsilavinimą, psichologinę pusiausvyrą ir sumažintų naudojamą smurtą bei prievartą tarp nepilnamečių.

Prevencinė atranka galėtų būti organizuojama Lietuvos apskričių centruose, čia įkuriant *Regioninius paskirstymo namus*. Šie namai galėtų priklausyti vietinėms apskričių policijos struktūroms arba vietinėms apskričių socialinėms tarnyboms. Sulaikyti ar suimti gatvėje vaikai arba vaikai, paimti iš nestabilių šeimų, galėtų būti šiuose namuose visą parą motyvuotu policininko ar socialinio darbuotojo teikimu arba teismo sprendimu.

Šiuose namuose vaikai galėtų būti laikomi tam tikrą laiką (pvz., 20 dienų), o vėliau nukreipiami į socialinės paskirties institucijas ar atramos šeimas, o esant teismo sprendimui – ir į kitas institucijas.

Regioniniai paskirstymo namai, įsteigus atskirą padalinį, galėtų atlikti ir ikiteisminės įstaigos funkciją. Nepilnamečiai, kurie pirmą kartą nusikalto, iki teismo galėtų būti laikomi šių namų atskirame padalinyje.

Šiuose namuose būtina įsteigti pirminę duomenų bazę (kompiuterizuotą apskaitą), kuria galėtų naudotis visos suinteresuotos institucijos.

Alternatyvioms laisvės atėmimui bausmėms atlikti reikėtų kiekvienoje apskrityje įkurti *Specialiosios paskirties mokymo centrus*, pirmame reformos etape pritaikant dabar funkcionuojančius specialiuosius auklėjimo ir globos namus.

Šių namų pagrindinis uždavinys būtų jaunuolio psichinės pusiausvyros stabilizavimas, profesinis ir bendrasis lavinimas, jo orientavimas grįžti į savo šeimą arba atramos šeimą.

Nepilnamečiai, esantys Specialiosios paskirties mokymo centre, galėtų lankyti miesto mokymo įstaigas, vykti atostogų į namus ar pas giminaičius, dirbti įvairiose įmonėse.

Atlikti alternatyvias bausmes nepilnamečiai galėtų būti skiriami į atramos šeimas, galima būtų pasitelkti nevyriausybinės organizacijas.

Realios laisvės atėmimo bausmės vykdymas būtų pradamas *Nepilnamečių sulaikymo namuose*, į kuriuos siūloma reformuoti dabartinį Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorių. Čia turėtų būti izoliuoti sunkiai nusikaltę ar nusikaltę keletą kartų nepilnamečiai. Sulaikymas taip pat turi būti įskaitomas kaip bausmė. Todėl šie nepilnamečių sulaikymo namai atliktų dvigubą funkciją.

Vykdamt reformą, reikia sumažinti kalinamųjų skaičių iki 100 nepilnamečių (dabartiniame Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje galima laikyti iki 180 jaunuolių). Būtina padidinti kvalifikuotų darbuotojų, tiesiogiai dirbančių su nepilnamečiais, skaičių. Pirmajame reformos etape reikia specializuoti Kauno apygardos ir apylinkės teismus (arba įsteigti Šeimos ir vaiko teismą), taip pat darbui su nepilnamečiais specializuoti prokuratūros darbuotojus.

Dabartinę Kauno auklėjimo darbų koloniją yra siūloma reformuoti į Uždaruosius nepilnamečių pataisos namus ir Atvirosius nepilnamečių pataisos namus.

Uždaruosiuose nepilnamečių pataisos namuose bausmę galėtų atlikti asmenys, sunkiai nusikaltę du ir daugiau kartų, kurių amžius – nuo 14 iki 21 (23) metų. Kaip matome, yra siūloma padidinti amžiaus ribą. Galiojančio Pataisos darbų kodekso 40 str. įtvirtinta, kad jeigu nuteistieji, kuriems suėjo 18 m. amžiaus, yra aiškiai ėmę taisyti, tai, siekiant įtvirtinti jų pataisos ir perauklėjimo rezultatus, sudaryti jiems sąlygas baigti bendrojo lavinimo arba profesinį parengimą, jie gali būti paliekami auklėjimo darbų kolonijoje iki bausmės laiko pabaigos, bet ne ilgiau kaip iki to laiko, kada jiems sueis 20 m. amžiaus. Siūlomu atveju nėra turimos mintyje minėtos išimtys, o yra siūloma bendrąją buvimo Uždaruosiuose nepilnamečių pataisos namuose amžiaus ribą nuo 18 metų padidinti iki 21 (23) metų. Tokiu atveju nebetiktų į įstaigos pavadinimą įtraukti žodį “nepilnamečių”,

nes nepilnametystės amžius nesikeis. Vietoje jo būtų galima vartoti žodį „jaunimo“. Tačiau kol nėra naujo oficialaus šio tipo įstaigos pavadinimo, šioje koncepcijoje patogumo sumetimais bus vartojamas aukščiau minėtas pavadinimas. Tas pats pasakytina ir apie jau minėtus Nepilnamečių sulaikymo namus bei apie toliau minimus Atviruosius nepilnamečių pataisos namus.

Asmenys, laikomi Uždaruosiuose pataisos namuose, turėtų būti suskirstyti į atskiras amžiaus grupes ir diferencijuojami pagal atskiras socialines, psichologines ir kitas asmenines savybes bei nusikaltimo padarymo motyvaciją. Vykiant reformą, Uždaruosiuose nepilnamečių pataisos namuose reikia nustatyti laikytinų asmenų skaičių – ne daugiau kaip 100 nuteistųjų nepilnamečių. Tai palengvins individualų darbą su kiekvienu jaunuoliu bei leis vykdyti jų diferenciaciją. Materialinių įnašų reikės gyvenamosioms patalpoms rekonstruoti, profesinei techninei mokyklai remontuoti, techninei bazei išplėsti. Miegamųjų rekonstrukcija yra būtina, norint sukurti individualią saugos zoną, kiekvienam iš nuteistųjų suteikiant atskiras patalpas. Taip pat yra reikalinga išplėsti socialinių darbuotojų skaičių bei įdiegti visuomeninių kontaktinių asmenų bei kitas programas, skirtas nepilnamečių socialinėms bei specifinėms problemoms spręsti.

Atviruosiuose nepilnamečių pataisos namuose bausmę galėtų atlikti tie nuteistieji, kurie gerai elgėsi Uždaruosiuose nepilnamečių namuose arba kurie antrą kartą padarė nusikaltimą.

Atviruosiuose nepilnamečių pataisos namuose laikytinų asmenų limitas idealiu atveju galėtų būti ne didesnis kaip 50 nuteistųjų nepilnamečių, siekiant užtikrinti individualų darbą su jaunu žmogumi. Kainuotų naujų pastatų statyba arba pirktų senų namų rekonstrukcija, taip pat materialinės bazės sukūrimas. Taip pat būtina įsigyti ne mažesnę kaip 15 ha žemės sklypą nepilnamečių užimtumui organizuoti bei suformuoti naujos kategorijos darbuotojų kolektyvą.

Perkėlimo iš Uždarųjų į Atviruosius pataisos namus ir atvirkščiai teisę turėtų šių institucijų administracija.

Siūlomas įsteigti *Jaunimo reabilitacijos centras* yra reikalingas tęsti jaunuolių, išėjusių iš Uždarųjų nepilnamečių pataisos namų, reabilitaciją bei reintegraciją į visuomenę, todėl šį centrą yra tikslinga įkurti šalia šios įstaigos. Jaunimo reabilitacijos centre esančių asmenų limitas – ne daugiau kaip 25 nepilnamečiai, pabuvoję bausmių atlikimo įstaigose arba specialiosios paskirties mokymo centruose.

Yra reikalinga naujų pastatų statyba šalia funkcionuojančių pataisos namų. Kainuotų ir žemės sklypo įsigijimas bei naujos kategorijos darbuotojų kolektyvo suformavimas.

Siūlomos įsteigti *Probacijos tarnybos* funkcija – nepilnamečio integravimas į visuomenę, nepriklausomai nuo to, kurioje – vaikų globos ar bausmės atlikimo – įstaigoje jis buvo, įskaitant ir atramos šeimas.

Pirmajame reformos etape reikėtų įvesti probacijos inspektorių etatus Nepilnamečių sulaikymo ir pataisos namuose, ieškoti visuomeninių probacijos darbuotojų ir apmokyti juos dirbti, taip pat Nepilnamečių sulaikymo ir pataisos namuose įgyvendinti visuomeninių kontaktinių asmenų programą. Antrajame etape yra būtina įsteigti Probacijos centrą, gaunant tam reikalingas patalpas. Probacijos tarnybos struktūrą visuomeninių probacijos inspektorių pagrindu galima išplėsti visos šalies mastu.

Visi nusikaltę nepilnamečiai galėtų būti perkelti iš vienos institucijos į kitą ar paskiriami į atramos šeimas šių institucijų administracijos teikimu ar teismo sprendimu, suderinus su socialiniais darbuotojais. Perkėlimo pagrindas būtų nepilnamečio elgesys. Šis perkėlimas turėtų būti vykdomas nepriklausomai nuo šių institucijų žinybiškumo.

Visas minėtas įstaigas turėtų jungti vienas bausmių vykdymo centras, organizuotas vienu Nepilnamečių pataisos namų administracijos išplėtimo pagrindu.

Reformai sėkmingai vykdyti yra rekomenduojama sudaryti naujas, atskiras kiekvienai nepilnamečių bausmių vykdymo institucijai vidaus tvarkos taisykles, atsižvelgiant į kiekvienos įstaigos specifiką; rengiant bausmių vykdymą reglamentuojančius teisės aktus, praplėsti asmenų, laikomų minėtose institucijose, metų ribą iki 21 (23) metų bei šių institucijų direktoriams leisti perkelti nuteistuosius iš vienos kategorijos namų į kitus, nepriklausomai nuo nusikaltimo pobūdžio. Reikiami materialiniai įnašai turi būti tiksliai apskaičiuoti. Reikėtų suformuoti atramos šeimas: pasitelkiant spaudą, parinkti moraliai tvirtas šeimas, turinčias socialines garantijas. Siūloma apsvarstyti galimybę tokiai šeimai mokėti pedagogo atlyginimą, taip pat nustatyti, kad viena šeima globoja vieną vaiką.

6. NEUŽIMTUMAS IR VAIKO TEISIŲ APSAUGA

Literatūra: Council of Europe Achievements in the Field of Law (Family law) 6 Strasbourg, July 1997. Revised European Social Charter, Strasbourg, 3 May 1996. European Conference on Monitoring Children's Rights, 11th–14th December 1994, Ghent, Belgium. Irene Wennemo Sharing the Costs of Children (Studies on the Development of Family Support in the OECD Countries), 1994. Steering Committee on Social Policy "Concerning Recommendation No R (94) 14 on coherent and integrated family policies" (Document: CDPS (97) 25.

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje sakoma, kad pagrindinėms vaiko teisėms įgyvendinti viena iš būtinų sąlygų – tinkama socialinė aplinka, tačiau ją sunku įsivaizduoti be tinkamos šeimos aplinkos.

Europos socialinės (peržiūrėtos) chartijos 16 ir 17 straipsniuose taip pat pabrėžiama šalių vyriausybių atsakomybė už tinkamos ir pakankamos tiek socialinės, tiek ir piniginės paramos šeimai suteikimą, nes šeimos gerovė yra viena iš pagrindinių vaiko socialinės, teisinės ir ekonominės gerovės prielaidų.

Viena iš pagrindinių vaiko teisių – tai teisė į nemokamą privalomą pradinį mokslą, taip pat į vidurinį, tiek bendrąjį, tiek ir profesinį, mokymą, kurio pagrindu būtų sudarytos sąlygos jam įgyti profesiją ir integruotis į darbo rinką. Šią normą pripažįsta ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 41 straipsnis, skelbiantis, kad asmenys iki 16 m. amžiaus privalo mokytis ir šis mokslas yra nemokamas.

Bendruomenės aktyvumo skatinimas

Abejingumas – viena iš didžiausių visuomenės rykščių. Abejingumas tam, kas vyksta aplink, kaimynystėje, abejingumas mokyklos kolektyve sukuria prielaidas nepastebėti skriaudžiamo vaiko šeimoje ar mokykloje, drauge nepastebėti pažeidžiamų vaiko teisių.

Asmens, kaip savo bendruomenės nario, suvokimo ugdymas, aktyvus dalyvavimas bendruomenės veikloje padėtų šalinti ir saviižoliacijos apraiškas.

Šeimos instituto stiprinimas ir parama šeimai

Kaip jau buvo ne kartą minėta, vaiko teisių apsauga neatsiejama nuo šeimos gerovės. Jei šeima yra tvirta, pilna, jei tėvai turi galimybę dirbti ir pakankamai užsidirbti, yra sukuriamos tinkamos prielaidos vaiko saugumui joje. Tinkama ir savalaikė socialinė parama ir socialinės paslaugos šeimai – tai prielaida vaiko teisių apsaugai joje.

Mokyklos bendruomenės kūrimas ir savivaldos joje užtikrinimas

Viena iš pagrindinių vaiko teisių ir pareigų – pareiga mokytis. Tai yra ir prielaida vaikų neužimtumui mažinti. Tačiau jau anksčiau buvo kalbėta, kad labai svarbu užtikrinti vaiko teisę ugdyti individualumą, saviraišką ir pačiame kolektyve, nes kitu atveju tai gali būti vienas iš motyvų nelankyti mokyklos, įsitraukti į asocialią veiklą. Moksleivių galėjimas aktyviai dalyvauti savo mokyklos savivaldoje ir taip atstovauti savo, kaip mokyklos bendruomenės nario, interesams, yra svarbi sąlyga, leidžianti vaikui suvokti savo teises bei pareigas bei išmokti jas vykdyti ir ginti.

Visų institucijų, atsakingų už vaiko teisių apsaugą, koordinuotas darbas bei savalaikis informacijos perdavimas apie pažeidžiamas vaiko teises

Darna šeimoje, galimybė mokytis, ugdyti, tenkinti savo dvasinius poreikius, deramai praleisti laisvalaikį – taip pat vaiko teisių apsaugos garantas. Tačiau tuo atveju, kai dėl įvairių priežasčių vaiko teisės yra pažeidžiamos, labai svarbu, kad institucijos, atsakingos už vaiko teisių apsaugą, veiktų išvien ir kad gaunama informacija laiku pasiektų tą įstaigą, kuri racionaliausiai galėtų padėti spręsti iškilusias problemas. Pagrindinis koordinuojantis vaidmuo turėtų tekti vietos savivaldos miesto (rajono) Vaikų teisių apsaugos tarnybai.

7. NEVYRIAUSYBINIŲ ORGANIZACIJŲ VAIDMUO, SPRENDŽIANT VAIKŲ IR JAUNIMO NEUŽIMTUMO IR JŲ NUSIKALTIMŲ PREVENCIJOS PROBLEMAS

Literatūra: Praktinis vadovas Lietuvos nevyriausybinėms organizacijoms. Nevyriausybinių organizacijų informacijos ir paramos centras. V., 1998.

Nevyriausybinių organizacijų yra laisva asmenų valia įkurta demokratinė organizacija, kuri tarnauja visuomenės ar jos grupių labui, nesiekia pelno ar tiesioginio dalyvavimo valstybės valdyje. Nemaža nevyriausybinių organizacijų dalis veikia vaikų ir jaunimo užimtumo ir nusikaltimų prevencijos srityje.

Nevyriausybinių organizacijų sektorius vadinamas pilietinės visuomenės šerdimi ir svarbiausiu demokratinės valstybinės sanklodos ramsčiu. Šios organizacijos dirba, kad pakeistų ir pertvarkytų socialinę ir ekonominę infrastruktūrą. Besivystančios demokratijos sąlygomis svarbus nevyriausybinių organizacijų tikslas yra daryti poveikį valstybinėms valdžios institucijoms ir skatinti visuomenę telktis (skatinti bendruomeniškumą). Iš to aiškėja viso nevyriausybinių sektoriaus vieta visuomenėje – jis yra tarpininkas tarp vyriausybės, valdžios ir verslo struktūrų bei žmonių.⁹⁰

Lietuvoje labiausiai paplitę šie nevyriausybinių organizacijų tipai: visuomeninės organizacijos, religinės bendrijos, bendruomenės ir jų centrai, labdaros ir paramos fondai, asociacijos, daugelis viešųjų įstaigų, profesinės sąjungos.

Nevyriausybinių organizacijos Lietuvoje užpildo svarbią nišą sprendžiant vaikų užimtumo problemas. Jos daug greičiau reaguoja į socialinius, ekonominius ir teisinius pokyčius šalyje, gali lanksčiau ir profesionaliau organizuoti savo veiklą nei valstybinės institucijos. Daugelį aktualių socialinių problemų iškelia būtent nevyriausybinių organizacijos ir neretai tik dėl jų aktyvumo valdininkai yra priversti jas spręsti.

Išskirtinos šios nevyriausybinių organizacijų veiklos vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencijos srityje pagrindinės problemos ir galimos veiklos kryptys:

⁹⁰ Praktinis vadovas Lietuvos nevyriausybinių organizacijoms. Nevyriausybinių organizacijų informacijos ir paramos centras. V., 1998. P. 4.

- veiklos profesionalumo skatinimas – būtina sąlyga, norint pelnyti valstybės institucijų ir visuomenės pripažinimą;
- veiklos ekonomiškumo kriterijus privertė daugelį Vakarų Europos šalių vyriausybių nevyriausybinėms organizacijoms perleisti vaikų ir jaunimo užimtumo ir jų nusi Kaltimų prevencijos organizavimą, nes tada valstybei jis kainuoja pigiau; atsižvelgiant į tai, lėšos turi būti panaudojamos efektyviai, skaidriai, nebijant valstybės, visuomenės ar žiniasklaidos dėmesio;
- aiškus darbo tikslų ir uždavinių įvardijimas, konceptualus veiklos formulavimas yra kokybiškumo prielaida;
- nuolatinis savo veiklos efektyvumo įvertinimas leidžia tobulėti bei nekartoti senų klaidų;
- glaudus bendradarbiavimas tarpusavyje ir su valstybinėmis institucijomis ne tik žadina pasitikėjimą, skatina pripažinimą, bet yra ir svarbi kokybiškos veiklos sąlyga;
- informacijos skleidimas aktyvina visą visuomenę, yra svarbus visuomenės švietimo įrankis, ir populiarinantis nevyriausybinių organizacijų veiklą, ir raginantis atkreipti dėmesį į keliamas problemas bei jas spręsti;
- lobizmas įgalina siekti palankių teisės aktų ir priimti tinkamus politinius sprendimus;
- tarptautiniai ryšiai atveria kelią naujoms patirtims ir veiklos formoms.

PASIŪLYMAI ATSAKINGOMS INSTITUCIJOMS

Darbo grupė, rengusi šį leidinį ir gana ilgą laiką analizavusi aptariamąs problemas, pastebėjo keletą dalykų, kuriuos, grupės narių manymu, nedelsdamos turėtų spręsti atsakingos institucijos. Be jau pateiktų pasiūlymų atskiruose darbo skyriuose, norėtume ypač akcentuoti šiuos:

- ✓ visoms institucijoms, renkančioms ir pateikiančioms statistinius duomenis, būtina peržiūrėti ir suvienodinti jų pateikimo metodiką, kad ja galėtų naudotis įvairių sričių specialistai (tai skatintų ir tarpžinybinį bendradarbiavimą), nes nesant vieningos statistinių duomenų pateikimo sistemos gerokai sunkiau analizuoti informaciją, pavyzdžiui: bedarbių skaičius atskira eilute pateikiamas iki 25 metų amžiaus asmenų, o nusikaltusių asmenų – iki 24 metų, nepilnamečiai Baudžiamajame kodekse laikomi 14–17 metų amžiaus asmenys, tačiau statistika nepateikia šio amžiaus asmenų skaičiaus respublikoje; daugelyje statistinių duomenų nėra pateikiama data, kada jie yra skaičiuoti, ir pan.;
- ✓ tikslinga plėsti jaunimo ir kitų alternatyvių mokyklų tinklą; vargu ar iš visų vaikų galima reikalauti, kad jie įsisavintų visas bendrojo lavinimo mokyklų programas;
- ✓ reikėtų organizuoti bei remti vaikų papildomąjį ugdymą ir suaugusiųjų (ypač tėvų) neformalųjį švietimą;
- ✓ būtina visokeriopai skatinti tarpžinybinį bendradarbiavimą, vadovaujantis nuostata, jog viena institucija negali sėkmingai spręsti socialinių problemų.

REZIUMĖ

Vaikų ir jaunimo nusikalstamas elgesys yra negatyvus reiškinys, su kuriuo susiduria kiekviena visuomenė. Šiam reiškiniui riboti kuriamos moksliskai pagrįstos koncepcijos, steigiamos institucijos, sudarančios vientisą sistemą ir skatinančios socialiai priimtina vaikų ir jaunimo veiklą, apribojančios ir slopinančios socialiai nepriimtino elgesio apraiškas. Socialinio elgesio formoms būdingas kompleksinis sąlygotumas, t. y. žmogaus elgesys priklauso ne vien nuo asmens, bet ir nuo jį supančių socialinių darinių (šėimos, draugų, institucijų ir kt.). Taigi, siekiant paveikti žmogaus elgesį, būtina daryti įtaką ne tik jam pačiam, bet ir visai jį supančiai aplinkai.

Organizuodami vaikų ir jaunimo nusikalstamumo prevenciją, visų pirma susiduriame su jų užimtumo problema. Būtent vaikų ir jaunimo užimtumas ir yra laikomas šiame darbe nusikalstamumo prevencijos ašimi.

Darbas parengtas darbo grupės, sudarytos prie Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro, dalyvaujant Teisės instituto, Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos, Švietimo ir mokslo ministerijos, Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Darbo ir socialinių tyrimų instituto atstovams, vykdamt Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinę programą.

Pirmojoje leidinio dalyje analizuojama esama situacija: vaikų ir jaunimo nusikalstamumas, užimtumas darbo rinkoje ir nedarbas, kitos vaikų užimtumo formos (ne darbo rinkoje).

Analizuojant vaikų ir jaunimo neužimtumo bei jų nusikalstamą elgesį, kaip empirinė medžiaga pateikti 1997 metais Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos, Vaiko teisių apsaugos tarnybos prie Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos bei Teisės instituto iniciatyva atlikto sociologinio tyrimo, skirto vaikų neužimtumo bei jų nusikalstamumo problemoms, rezultatai. Tyrimo tikslas buvo surinkti informaciją apie neužimtus bei nusikalstančius vaikus ir išanalizuoti šių neigiamų reiškinų priežastis bei sąlygas.

Antrojoje dalyje analizuojamos bendrosios nusikalstamumo prevencijos prielaidos, pateikiama teisės aktų ir institucijų sistema, aptariamoms veikiančioms programoms šioje srityje, pristatoma užsienio šalių patirtis.

Galiausiai darbe pateikiamos metodinės rekomendacijos, kaip organizuoti vaikų ir jaunimo nusikalstamumo prevenciją bei užimtumą.

Bet kokia veikla, kuria siekiama kreipti vaiko socializacijos procesą vaikui ir visuomenei naudinga linkme, pirmiausia turi remtis vaiko interesais. Šią principinę nuostatą įtvirtina ir tarptautinės, ir nacionalinės teisės normos. Ji reiškia, jog svarbiausia yra atpažinti ir suvokti vaiko problemas, siekti jas šalinti arba švelninti jų poveikį ir siūlyti tai, ko vaikui labiausiai reikia, kas galėtų jį motyvuoti ir skatinti gyventi kitaip.

Kad sėkmingai spręstumėme prevencijos problemas, reikalinga gerai koordinuota, sistematizuota visų suinteresuotų institucijų ir organizacijų veikla. Būtent tokios sistemos Lietuvoje kol kas nėra, galima išžvelgti tik jos kontūrus. Bendradarbiavimas, pasitikėjimo vienu kitais skatinimas ir subsidiarumo principo taikymas yra svarbiausi šios sistemos kūrimo kertiniai akmenys.

Šeima, mokykla, bendraamžiai ir žiniasklaida yra pagrindiniai socializacijos veiksniai, nuo kurių labai priklauso bręstančio žmogaus socialinis mokymasis, socialinių įgūdžių formavimasis.

Svarbų vaidmenį šioje sistemoje vaidina ir kitos institucijos, jose dirbantys asmenys, su kuriais vaikai ir jaunimas dažniau ar rečiau susiduria: vaikų teisių apsaugos tarnybos, policija, globos ir pataisos įstaigos, darbo biržos, nevyriausybinės organizacijos ir kt. Nuo jų profesionalumo ir veiklos formų gali priklausyti daugelio jaunų žmonių ateitis.

SUMMARY

Children and juvenile criminal behaviour is a negative phenomenon, faced by any society. To restrict that phenomenon scientifically grounded concepts are being created, institutions, forming a uniform system and encouraging the socially acceptable children and juvenile activities, restricting and suppressing the manifestations of unacceptable behaviour, are being established. Complex conditionality is characteristic of the forms of social behaviour, i.e. human behaviour depends not only on the individual, but also on the social formations surrounding him (family, friends, institutions, etc.). Thus striving to affect human behaviour, it is necessary not only to have an effect on the person, but also on the environment surrounding him.

In organizing children and juvenile crime prevention, first of all we face the problem of their being busy, which is considered in this work to be most important for crime prevention.

The work was prepared by a working group, formed under the Centre for Crime Prevention in Lithuania, with the participation of the representatives from the Institute of Law, the Department of Police under the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Education and Science, the Ministry of Social Security and Labour, the Institute of Labour and Social Research in carrying out a national programme for prevention of children and juvenile delinquency. .

The first part of the publication gives an analysis of the existing situation: children and juvenile delinquency, employment in the labour market, other forms of children being busy (not in the labour market).

While analyzing the situation regarding the non-involvement of children and juveniles as well as their criminal behaviour, the results provided in 1997 by the Police Department under the Ministry of Internal Affairs, the Service for Protection of Children's Rights under the Ministry of Social Security and Labour as well as sociological research conducted on the initiative of the Institute of Law, dealing with children's non-involvement and delinquency problems, were used as empirical material. The research was aimed to collect information on not busy and criminal children and to analyze the causes and conditions of those negative phenomena.

The second part gives an analysis of the general preconditions for crime prevention, the system of legal acts and institutions is presented, programmes operating in this field are discussed, foreign experience is presented.

Finally, the work provides methodical recommendations for the organization of juvenile crime prevention and their being busy.

Any activity, used to divert the process of socialization of a child in the direction useful for a child and society, must be primarily based on the interests of a child. This principal approach should be reinforced both by international and national legal norms. It means that it is most important to recognize and perceive the problems of a child, strive to eliminate them or mitigate their effect and propose to a child something he is in a very bad need in order to motivate him and encourage him to live otherwise.

To successfully solve the prevention problems, the well-coordinated, systematized activity of all institutions and organizations concerned is needed. It is system like that we are lacking in Lithuania at present and only its outlines can be seen. Cooperation, encouragement of trust in each other and the application of the principle of subsidiarity are the most important corner-stones in the creation of the system.

Family, school, peers and mass media are the main factors of socialization, on which social training, formation of social skills of the maturing individual depend to a great extent.

An important role in this system belongs to other institutions, their staff, with whom children and juveniles meet more frequently or rarely: services for protection of children's rights, police, care and penitentiary establishments, labour exchanges, non-governmental institutions, etc. The future of many young people may depend on their professionalism and the forms of their activity.

Literatūra:

1. **Bluvšteinas J.** Kriminologija. V., 1994.
2. Council of Europe Achievements in the Field of Law (Family law) 6 Strasbourg, July 1997.

3. European Conference on Monitoring Children's Rights, 11th–14th December 1994, Ghent, Belgium. Irene Wennemo Sharing the Costs of Children (Studies on the Development of Family Support in the OECD Countries), 1994.
4. **Franklis E. V.** Žmogus ieško prasmės. V., 1998.
5. **Ignatavičienė S., Žukauskienė R.** Rizikos grupės vaikai. V., 1999.
6. **Kaiser G.** Kriminologie. München, 1993.
7. Kleines Kriminologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1993.
8. **Kube E., Koch K. F.** Kriminalprävention. Sonderausgabe. Kriminalpolizeiliches Vorbeugungs-programm des Bundes und der Länder. Herausgeber: Innenministerium des Landes Baden-Württemberg, 1997.
9. **Kube E.** Systematische Kriminalprävention. Wiesbaden, 1987.
10. **Кузнецова Н. Ф.** Проблемы криминологической детерминации. Москва, 1984.
11. **Лайне М.** Криминология и социология отклоненного поведения. Хельсинки, 1994.
12. Laisvalaikio kultūra. V., 1996.
13. **Matza D.** Delinquency and Drift. New York, 1964.
14. **Merton S.** Development Citizen Participation. Lousviltown, 1977.
15. **Mielke U.** Geriau supraskime sunkius vaikus. V., 1997.
16. Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. V., 1996.
17. Nepilnamečių justicija Lietuvoje. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. Teisės institutas. V., 1998.
18. Nepilnamečių kriminalinės justicijos reformos koncepcija. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. V., 1998.
19. Praktinis vadovas Lietuvos nevyriausybinėms organizacijoms. Nevyriausybinių organizacijų informacijos ir paramos centras. V., 1998.
20. Psichologijos žodynas. V., 1993.
21. Revised European Social Charter. Strasbourg, 3 May 1996.
22. **Rogge J. U.** Die Gefahr des Bösen, die Lust am Bösen: über die Gewalt in den Medien. In: Bucher A., Seitz R., Donnerberg R. Das Böse: Tabu oder Herausforderung, 1999.
23. **Sakalauskas G.** Vaiko teisių apsauga Lietuvoje. V., 2000.
24. **Sakalauskas G.** Nusikalstamumas Lietuvoje. Žmogaus socialinė raida Lietuvoje. Jungtinių Tautų Vystymo Programa/Socialinės politikos grupė. V., 1999.
25. **Sander E.** Jugendkultur und Medien als Bezugspunkte aktueller Gesellschaftsformen von Jugendlichen in Deutschland. In: Bendit R., Mauger G., Wolffersdorff C. Jugend und Gesellschaft, 1993.

26. Steering Committee on Social Policy “Concerning Recommendation No R (94) 14 on coherent and integrated family policies” (Document: CDPS (97) 25).
27. **Шнайдер Г. Й.** Криминология. Москва, 1994.
28. Understanding Crime Prevention. National Crime Prevention Institute. Boston-London Durban-Singapore-Sydney-Toronto-Wellington, 1986.
29. **Vaitkevičius J.** Socialinės pedagogikos pagrindai. V., 1995.
30. **Valickas G.** Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. V., 1997.
31. **Walter M.** Jugendkriminalität. München, 1995.
32. **Will H. D.** Jugend und Justiz. Krimonologie für soziale Arbeit. Votum. Münster, 1997.
33. **Zeigler H.** Politinė bendruomenė. V., 1993.

VAIKŲ IR JAUNIMO NEUŽIMTUMO
IR NUSIKALTIMŲ PREVENCIJA
Situacijos analizė ir metodinės rekomendacijos

Maketavo **M.Baublytė**

Spausdino įmonė “Mokslo aidai”, A.Goštauto 12, Vilnius
Užs. Nr. 1195